

B E L G E L E R

T Ü R K T A R İ H B E L G E L E R İ D E R G İ S İ

Cilt: XIX

1998

Sayı: 23

SİBT İBNÜ'L-CEVZİ'NİN
MİR'ÂTÜ'Z-ZAMAN FÎ TARİHİ'L-ÂYAN
ADLI ESERİNDEKİ
SELÇUKLULARLA İLGİLİ BİLGİLER
II.
SULTAN ALP ARSLAN DÖNEMİ

ALİ SEVİM

Büyük Selçuklu Devleti'nin yükseliş döneminin ilk hükümdarı olan sultan Alp Arslan'ın henüz tahta geçmeden önce, sultan Tuğrul Bey'in ölümü (4 Eylül 1063) üzerine, devlet yönetimini tekelinde tutmak amacıyla, Çağrı Bey'in başka bir eşinden olan küçük yaştaki oğlu Süleyman'ı tahta çıkarmak isteyen vezir Amîdülmülk Kündürî ile olan ilişkileri hakkında, daha önce yayınladığım makaledeki kayıtlara¹, bu dönemle ilgili bilgilerin bütünlüğünü sağlamak bakımından, bu makalemizde, bir kez daha değinmenin yerinde olacağı kanısındayım. Bu kayıtlar şöyledir:

Selçuklu tahtına geçmek amacıyla *Girdküh* kalesinde isyan halinde bulunan Kutalmış'ı kuşatmakta olan vezir Amîdülmülk Kündürî, başkent Rey'den kendisine gelen bir ulakla sultanın ölüm haberini alınca derhal askerleri ve öteki ordu görevlilerini toplayıp haberi onlara bildirdi ve "Sizler biliyorsunuz ki, ben ve sizler, sultan Tuğrul Bey'in beraberinde ve hizmetinde bulunuyorduk; fakat şimdi o, artık ölmüştür. Sultanın bana ve sizlere olan ahdı, 'Selçuklu tahtına, kardeşinin oğlunun (Süleyman) çıkarılması' şeklinde idi. Bu nedenle ben, sizlerle bu hususta birlik halindeyim. Eğer bana yardımcı olur ve beni desteklerseniz işlerinizi ve isteklerinizi yararlı bir biçimde yapar ve yerine getiririm" dedi. Bunun üzerine onlar "Bizler, senin kulların, senin alacağın bütün önlemlerden dışarı çıkmayız" demek suretiyle vezire olan sadakat ve bağlılıklarını bildirdiler. Böylece ordu mensuplarının -hâcib Erdem dışında- tam desteğini alan Amîdülmülk, orduda bulunan para, binit, giysi ve diğer şeyleri, önündeki *divite* (yazı takımı) varıncaya kadar her şeyi

¹ Bu kayıtlar için bk. A. Sevim, *Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'atü'z-zaman Fî Tarihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler*, I. Sultan Tuğrul Bey Dönemi, Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, XVIII/22, s. 89-90.

ordu mensuplarına dağıttı; kendisine yalnızca bindiği bir attan başka hiçbir şey kalmamıştı. Çok geçmeden vezir A m î d ü l m ü l k K ü n d ü r î , ordu mensuplarıyla birlikte Rey'e hareket etti ve 12 Eylül 1063 Cumartesi günü şehre ulaştılar. Vezir, derhal *Saltanat Sarayı*'ndaki sultanın tabutunun bulunduğu yere gidip ağladı, sonderecede üzüldü; bu arada o, giysilerini yırtıp parçalamak isteyen emîr ve hâciblere "Artuk sultan ölmüştür, bu durumda, işin doğrusu, başka şeylerle meşgul olmaktır" dedi; çok geçmeden de S ü l e y m a n 'ı *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına oturttu ve onu sultan olarak tanımasını hususunda askerî ve sivil devlet adamlarından yeniden ant aldı ve hiç vakit kaybetmeksizin Rey kalesinde bulunan 700 bin altını ve 200 bin altın değerinde olan 16 bin çeşitli giysi ve silahları getirip onlara dağıttı, onlar da vezire teşekkür edip dualarda bulundular. A m î d ü l m ü l k , onlara "Bize muhalefetinden korkulan *Horasan* hâkimi A l p A r s l a n 'dan başka hiç kimse kalmadı. Ben, ona bir mektupla şu haberi gönderdim. 'Sultan T u ğ r u l B e y 'in, biraz senin kanından olan (Yani baba bir, ana ayrı) S ü l e y m a n hakkındaki vasiyetini biliyorsun. Eğer daha başka yerlere sahip olmak istersen *Harezm*, *Nişabur* ve daha bazı yerler, sultanın ölümünden sonra yönetim bakımından boş durumdadır ve bunlar senin olur; ayrıca bizden para da isteyecek olursan Rey kalesinde bulunan paralardan seni razı edecek miktarı göndeririz; ayrıca hutbe-lerde, S ü l e y m a n 'ın adından sonra senin adını da okuttururuz, böylece iki ayrı hutbe yerine bir hutbe okutulur, dolayısıyla da anlaşma sağlanır, ülke, bölünmekten korunmuş ve kan akıtılmamış olur. Yok eğer sultan T u ğ r u l B e y 'in kurmak istemiş olduğu bu yönetim düzenine karşı bir tutum ve davranış içine girmeye çalışırsan o takdirde sen, bize saldırmadan önce zorunlu olarak biz, sana saldırırız. İşte o zaman seninle bizim aramızdaki hükmü T a n r ı verecektir' dedim". Rivayet edildiğine göre vezir A m î d ü l m ü l k , bizzat kendi eliyle A l p A r s l a n 'a bu mektubu yazarak "Şimşekler gibi çakıp gürlemek" suretiyle şiddetle tehdit ederek onu korkutmuştur; bunun da nedeni, esas isteği olan ülkeyi huzur içinde yönetmek idi².

A l p A r s l a n -K ü n d ü r î ilişkilerinin ilk bölümü hakkında *Mir'âtü'z-zaman*'da verilen bu bilgilerden sonra H.455 (1063) yılına ait son kayıtlarda "A l p A r s l a n 'ın başkent Rey'e gitmek üzere *Horasan*'dan ayrıldığı, kardeşi S ü l e y m a n 'ın da *Şiraz*'a gittiği, bu arada durumun ciddiyetini anlayan vezir A m î d ü l m ü l k K ü n d ü r î 'nin ülke camilerinde A l p A r s l a n adına hutbe okutmaya başlattıktan sonra ayrıca ona özel bir elçi gönderip 'Kendisine itaat ettiğini' bildirdiği" belirtilmiştir. Öte yandan isyan halinde bulunan "K u t a l m ı ş 'ın 50 bin *Türkmen* kuvvetiyle gelip Rey'i kuşattığı, K ü n d ü r î ile savaştığı, yöredeki köyleri yağmalayıp kadınları tutsak aldığı ve bazı kimseleri de öldürdüğü" kaydedilmiş ve bu sıralarda ise "Öncü birliklerini ordunun önünden sevkeden A l p A r s l a n 'ın Rey'e yaklaşmakta olduğu, buna karşılık K u t a l m ı ş 'ın, bu öncü kuvvetlerine karşı harekâta giriştiği" belirtilmiş ve "Bu konuda daha sonra bilgi verileceği " özellikle ifade edilmiştir. Böylece 1063 yılına ait A l p A r s l a n 'la ilgili kayıtlar da sona ermiş bulunuyor.

² Bu konular hakkında ayrıntılı bilgi ve bibliyografya için bk. M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı* (İstanbul 1976), s. 11-17; aynı müell. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III. Alp Arslan ve Zamanı* (Ankara 1992), s.8 vd.; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (Ankara 1965), s. 97; A. Sevim-E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Ankara 1995), s. 48. A l p A r s l a n 'ın *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçmeden önceki çocukluk ve meliklik dönemleri hakkında M.A. Köymen'in *Alp Arslan ve Zamanı*'nda (S. 3-9) ayrıntılı bilgi vardır.

456 (1063/64) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, *Selçuklu* vasalı *Musul* emîri M ü s l i m b . K u r e y ş 'le ilgilidir. 455 (1063) yılı olayları arasında da değinildiği üzere³, sultan T u ğ r u l B e y 'in ölümünü izleyen günlerde, A l p A r s l a n 'ın tahta geçmesine değin *Selçuklu* merkezî yönetiminin zayıflaması nedeniyle özellikle *Selçuklu* vasalı *Arap* emîrleri, *Irak*'a hâkim olma girişimlerinde bulunmakta idiler. İşte bu emîrlerin başında M ü s l i m gelmekte idi. Bu konuda metinde, “*Musul* emîri M ü s l i m 'in halifeye karşı tutum ve davranışının olumlu duruma geldiği ve kendisine, istediği toprakların verildiği, hil'at giymek üzere halife e l - K a i m tarafından *Bağdad*'a *Hilafet Sarayı*'na (*Beytü'n-nûbe*'ye) gelmesinin talep edildiği, onun, bunu kabul etmesine rağmen sonra bundan vazgeçtiği” kaydedilmiş, buna rağmen halifenin kendisine hil'atleri gönderdiği, onun da bunları giyip halifeye itaat için ant içtiği, böylece aradaki soğukluğun ortadan kalktığı belirtilmiştir. Bu olumlu sonuç üzerine *Bağdad*'taki halifenin sarayını âdeta kuşatma durumuna gelmiş olan M ü s l i m 'in askerleri *Musul*'a geri dönmüşlerdir. Bu sırada da E b û A l i b . M û ş e k v e E b u ' l - H ü s e y n b . İ s k â n 'ın *Hilafet Divanı*'na gelerek altın işlemeli ferace giyip sarık takukları, ayrıca M ü s l i m 'e de bayrak ve süs eşyası olarak altundan yapılmış binit (ya da gemi) v.s. şeylerin gönderildiği de kaydedilmiştir⁴.

Yukarıda sözkonusu edilen huzursuzluklar, A l p A r s l a n 'ın *Büyük Selçuklu Devleti* tahtına geçmesinden sonra tam anlamıyla ortadan kalkmış, dolayısıyla halife e l - K a i m de manevî hâkimiyetini sürdürmeye -maddî hâkimiyet ise *Selçuklu* sultanlarına ait idi- devam etmiştir.

Sultan T u ğ r u l B e y 'in ölümünü izleyen günlerde *Arap* emîrlerinin tutum ve davranışları hakkında verilen sözkonusu bilgilerden sonra T u ğ r u l B e y 'in son günlerinde isyana başlayan K u t a l m ı ş ile yapılan mücadeleler hakkında metinde şu bilgiler verilmiştir:

Ve z i r A m î d ü l m ü l k K ü n d ü r î , K u t a l m ı ş 'ı *Girdküh* kalesinde kuşattığı sırada, sultan T u ğ r u l B e y 'in ölüm haberi üzerine, kuşatmayı bırakıp derhal başkent *Rey*'e döndü. Bunun üzerine K u t a l m ı ş , kaleden inip *Türkmenlere* giderek “Kendisine katılmaları” hususunda inandırıcı sözler söyleyerek onları ikna etti; bu arada *Türkmenlerin* adı belirtilmeyen ilerigelen bir beyinin de K u t a l m ı ş 'a katıldığı, metinde yer almıştır. Bu fesatçı gurupların kendisine katılmaları dolayısıyla ordusu daha da kuvvetlenen K u t a l m ı ş , 50 bin atıyla *Sâve*'ye gitti ve buradan (vasal, ya da normal) *Selçuklu* emîrlere mektuplar yazarak “Kendisine katılmalarını” bildirdi. Bunun üzerine S ü r h a b b . K â m r e v (K â m r ü), ona olumlu cevap verdi ve bir gece K u t a l m ı ş 'a katılmak üzere gizlice hareket etti, bu arada kardeşini de K u t a l m ı ş 'a gönderip onu, “*Selçuklu* başkenti *Rey*'e saldırıya geçmesi” hususunda teşvik etti ve cesaretlendirdi. Metinde bu sırada “*Nizamüddin* lâkaplı E b û N a s r e d - D i h i s t a n î 'nin K u t a l m ı ş 'ın yanında tutuklu olduğu” kaydedilmiştir. Daha sonra metinde, K u t a l m ı ş 'ın bütün bu girişim ve faaliyetleri, ayrıca A l p A r s l a n 'ın da başkent *Rey*'e yürümek üzere *Nişabur*'dan ayrıldığını öğrenen A m î d ü l m ü l k 'ün, derhal A l p A r s l a n 'a bir mektup gönderip ondan ‘K u t a l m ı ş 'a karşı yardım’ isteğinde bulunduğu ve bu durum karşısında ne yapmasının gerektiği hususunda kendisinden emir beklediği” belirtilmiş, ayrıca onun, A l p A r s l a n

³ Bk. Ali Sevim, adigeç. Makl., s. 85 vd.

⁴ Krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 12-13.

adına *Rey*'de hutbe okutmaya başlattığı da kaydedilmiştir. Öte yandan 21 Zülkade (4 Aralık 1064)'de *Kutalmış*, *Rey*'e yürüyüp şehri almak üzere iken *Amîdülmülk*, ona karşı harekete geçip savaşa tutuştu, fakat yenilmekten kurtulamadı. *Selçuklu* ordusunun öncü kuvvetlerinin başında bulunan *İnanç Bey*, 500 askeriyle (gulam) *Kutalmış* tarafından tutsak alındı. Tam anlamıyla yenilgiye uğramış olan *Amîdülmülk*, beraberindeki kuvvetlerle *Rey*'e dönüp şehri *Kutalmış*'a karşı savunma hazırlıklarına girişti. Çok geçmeden *Türkmen* kuvvetleriyle harekete geçen *Kutalmış*, gelip *Rey*'i kuşatmaya başladı ve özellikle şehre giden yolları kesip kontrol altına aldı, bu nedenle de şehir halkı, sonderectede güç bir duruma düştü. Bu durum karşısında *Amîdülmülk*, çok hızlı koşan binitlerle *Alp Arslan*'a özel ulaklar gönderip durumun ciddiyetini bildirdi; *Alp Arslan* ise vezire gönderdiği cevapta "*Rey*'den ayrılmayınız, çünkü ben, sizlere ulaşmak üzereyim" demiştir. Bu arada *Kutalmış*'ın beraberinde bulunan *Türkmenler*, şehir yörelerindeki halka çok kötü ve reva görülmeyen davranışlarda bulunmakta idiler; öte yandan hâcib *Erдем*'in kumandasındaki *Alp Arslan*'ın öncü kuvvetleri, *Damgan*'a ulaşmışlardı. Bunu haber alan *Kutalmış*, Zülkade'nin sonlarında (Kasım sonları), kuvvetleriyle birlikte *Selçuklu* öncülerine karşı harekete geçti ise de sonradan *Rey*'e geri dönmeye başladı; işte bu sırada *Kutalmış*, *Milh (Tuz)* köyü yörelerinde *Erдем*'in yönetimindeki *Selçuklu* öncü kuvvetlerine rastladı ve onlarla savaşa tutuştu; yenilgiye uğrayan ve bir kısım kuvvetlerini kaybeden *Erдем*, *Milh* köyündeki bir kaleye sığındı ve kendisinden ancak iki fersah uzaklıkta bulunan *Alp Arslan*'a haber gönderip durumu bildirdi. Bunun üzerine *Alp Arslan*, derhal *Kutalmış*'a karşı harekâta başlayarak onunla çok şiddetli bir savaşa girişti; çarpışmalarda pek çok asker ölmüştü. Ulu *Tanrı*'nın, zaferi *Alp Arslan*'a nasip etmesi sonucunda *Kutalmış* ve *Türkmenler*, bozguna uğradılar, *Alp Arslan*, onları dört fersah kadar izleyip pek çoğunu kılıçtan geçirdi; çarpışmalarda *Kutalmış*'ın kardeşi *Resultekin*, *Kutalmış*'ın adı belirtilmeyen büyük oğlu ile bir kısım ilerigelen adamları tutsak alındılar, bu sırada da daha önce *Rey* kapısında *Kutalmış* tarafından tutsak alınan *Nizamüddin*, emir *İnanç* ve daha bazı kimseler de kurtarıldılar. *Kutalmış* ve *Türkmenlerinin* mal, savaş aletleri ve beraberlerinde bulunan her şey ganimet olarak *Selçuklu* kuvvetleri tarafından ele geçirildi⁵.

Kutalmış isyanı hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, *Alp Arslan*'ın *Rey*'e gitmek üzere yola çıktığı, bu arada *Rey*'de bulunan vezir *Amîdülmülk Kündürî*'ye hilatler gönderdiği, ayrıca ona "Sultan *Tuğrul Bey*'in nasının *Saray*'dan alınıp türbeye nakledilmesini ve kendisinin yerleşmeden önce *Saray*'ın temizlenmesini" emrettiği kaydedilmektedir. Daha sonra ise metinde şu bilgiler verilmiştir: Vezir *Amîdülmülk*, *Saray*'ın giriş kısmında bulunan bir odada oturmakta idi. O, buradan taşınması için *Alp Arslan*'dan izin istedi ise de *Alp Arslan*, ona "Senin yakın olman bana neşe ve sevinç verir, nasıl olur da bizden ayrılırsın" dedi ve *Saray*'dan taşınmasına izin vermedi. Bu küçük kayıttan sonra metinde, *Kutalmış* hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Kutalmış, *Alp Arslan*'la giriştiği savaşta yenilgiye uğradıktan sonra normal yolu terkedip dağlara yöneldi ve dar geçitlerden geçmek suretiyle *Alp Arslan*'a ait ka-

⁵ Metinde *Kutalmış* isyanı ve bastırılması hakkında verilen bilgiler, bunlardan ibarettir ki, bunlarda, diğer ilgili kaynaklardaki kayıtlara göre, bazan fazlalık, bazan da eksiklikler görülmektedir. Krş. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 81-84; aynı müell. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III*, s. 44-46; O. Turan, *adıgeç. Esr.*, s. 98; A. Sevim-E. Merçil, *adıgeç. Esr.*, s. 48-49.

lelerden birinin önünden geçerken kale kumandanı, onu yakalamaları için adamlar gönderdi. Bu sırada K u t a l m ı ş , atıyla kaçmakta iken atından yere düştü, bu arada da atı, kendisini tepeleyip geçti, bu nedenle kan kaybına uğrayan K u t a l m ı ş hayata gözlerini yumdu. Cesedi, 13 Zülhicce (26 Kasım Cuma)'de *Rey'e* nakledildi⁶. K u t a l m ı ş 'ın böylece bertaraf edilmesinden sonra metinde, A l p A r s l a n 'ın başkent *Rey'e* gelince vezir A m - î d ü l m ü l k 'ün onu karşılayıp hizmet ve ululamada bulunduğu ve A l p A r s l a n 'ın da *Darü'l-memleke (Sultanlık Sarayı)*'ye gelip oturduğu ve A m î d ü l m ü l k 'ün âdet olduğu üzere, ona bütün gün boyunca hizmette bulunduğu, onun bu hizmetinin A l p A r s l a n 'ın veziri N i z a m ü l m ü l k E b û A l i 'nin çok ağırına gittiği, kaydedilmiştir. Bu arada A m î d ü l m ü l k , T u ğ r u l B e y 'in yakın adamları (âyan) ve hâdimlerinden bir gurubu tutuklatıp gözaltına aldı ve onlardan 500 bin altın (dinar) topladı. A l p A r s l a n , A m î d ü l m ü l k 'ün daha önce, *Rey* kalesinde bulunan *Devlet Hazinesi'*ndeki paralardan bir kısmını alıp ordu mensuplarına dağıtmasına kızmış ve onu şiddetle azarlamıştı. Bunun üzerine A m î d ü l m ü l k , "Benim başka hiçbir imkanım yoktu, bu nedenle bunu yaptım, ama *Hazine'*den aldığım parayı aynen geri vereceğim" dedi. İşte A m î d ü l m ü l k , bu nedenle âyan ve hâdimlerden para toplamıştı⁷.

Vezir A m î d ü l m ü l k ile ilgili olarak verilen bu kısa bilgiden sonra A l p A r s l a n 'ın başkent *Rey'de Büyük Selçuklu Devleti* tahuna oturması ve bu nedenle düzenlenen tören metinde şöyle anlatılmaktadır:

A l p A r s l a n , bu yılın (1063) 5 Muharrem (29 Aralık Pazartesi)'inde *Dârü'l-memleke (Hükümdarlık Sarayı)*'de sultan T u ğ r u l B e y 'e ait olan iki milyon miskal değerindeki sofrada büyük bir şölen düzenletti ve kendisi, sofrada en şerefli yere oturdu, emîr ve hâciblere hil'at verdi; böylece A l p A r s l a n , resmen *Büyük Selçuklu Devleti* sultanı olmuştu. Öte yandan vezir A m î d ü l m ü l k 'ün pek iyi olmayan durumu hakkında *Bağdad'a* haberler gelince bu sırada *Bağdad'ta* bulunan D ü b e y s , A m î d ü l m ü l k 'ün yakınlarından olan *Selçuklu Amîdi* E b û S a î d 'in "Durumunun ne olacağını" sordu ve "Ondan ayrılınmasını" istedi ve kendisi hemen ondan ayrıldı. Fakat hilafet veziri İ b n C ü h e y r (İ b n C e h î r) , *Amîd'e* saf ipek kumaştan yapılmış bir hil'at ile beyaz bir sarık giydirdi. Daha sonra evine dönen *Amîd*, D ü b e y s 'in kendisine karşı olan bu soğuk davranışı nedeniyle onu tehdit etti⁸.

Bu kayıttan sonra metinde, sultan A l p A r s l a n 'ın A m î d ü l m ü l k 'ü tutuklatıp bütün mal ve mülklerine elkoyduktan (17 Muharrem 456=10 Ocak 1064 Cumartesi) sonra onu *Mervürrûd (Mervürrûz)*'a⁹ gönderip orada hapse attığı ve aynı günde (Kendisinin *Merv'deki* melikliği sırasında) veziri olan N i z a m ü l m ü l k E b û A l i e l - H a s e n b . İ s h a k 'ı hil'atleyip *Büyük Selçuklu Devleti Vezirliği'*ne atadığı, kısaca kaydedilmiştir¹⁰. Daha sonra sultan A l p A r s l a n , T u ğ r u l B e y 'in eşi S e y y i d e 'nin *Bağdad'a* gitmesine izin verdi. Bu arada daha önce, S e y y i d e 'nin *Bağdad'a* dönmesine A m î d ü l m ü l k 'ün engel olduğu, söylenmiştir. Çok geçmeden S e y y i d e , *Rey Alevîlerinin Nakibi (Nakibü'l-Aleviyyîn)* M u r t a z a 'nın evine, oradan da *Sâve'*ye gitti. S e y y i d e 'nin yol

⁶ Bk. Not nr. 5'te verilen bibliyografya.

⁷ Bu olay, yukarıda adları geçen araştırmalara yansımamıştır.

⁸ Krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 85; aynı müell. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, III*, s. 11; O. Turan, adigeç. Esr., s. 99.

⁹ *Horasan'da Mervüşşâhican'a* yakın bir şehir [Yakut, *Mücemü'l-Büldan* (Yay. F. Wüstenfeld Leipzig 1869, Tahran tıpkıbasımı 1965), IV, 506.

¹⁰ Bk. O. Turan, adigeç. Esr., s. 99; M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, III*, s. 11.

masrafları için vezir N i z a m ü l m ü l k , ona 5 bin altın gönderdi, fakat o bu parayı almak istemedi. Bunun üzerine kendisine “Ama bu ayıp olur” denilince, o da bu parayı aldı. S e y y i d e 'ye vezir N i z a m ü l m ü l k tarafından “Sana yaptığı yerinde olmayan şeyler ve seni *Rey*'e göndermesi nedeniyle A m î d ü l m ü l k tutuklanmıştır” denildiği rivayet edilmiştir. S e y y i d e ile birlikte *Bağdad*'a *Selçuklu Devleti* âyanından bir gurup ile sultan A l p A r s l a n adına hutbe okutulmasını sağlaması ve halife katunda sultanı temsil edecek birisini görevlendirmesi amacıyla İ b n ü ' l - M u v a f f a k adıyla bilinen E b û S e h l M u h a m m e d b . H i b e t u l l a h gönderildi. Fakat İ b n ü ' l - M u v a f f a k , *Mûzkan*'da ölünce yerine, S e y y i d e 'yle birlikte *Bağdad*'a gitmek üzere *Reisü'l-Irakeyn* E b û A h m e d e n - N i h a v e n d î görevlendirildi, fakat o, bunu kabul etmedi ise de yapılan ısrarlar sonucunda istemeye istemeye görevi kabullendi ve kendisiyle “Sultan A l p A r s l a n adına hutbe okutulması” hususunda halifeye bir mektup gönderildi. S e y y i d e ve beraberindekiler, 13 Rebiülevvel (5 Mart 1064)'de *Bağdad*'a ulaştılar; S e y y i d e 'yi halifenin adamları ve hizmetkârlar karşıladılar. Esasen S e y y i d e , *Bağdad*'a yarım fersah uzaklıkta bulunan *Râvûdiyye* (ر ا و و د ي ة)'ye inmişti; bu nedenle annesi, hizmetkârlar ve gece de K a h r a m a n e oraya gittiler. Özellikle S e y y i d e 'nin babası halife e l - K a i m , kızının *Bağdad*'a gelmesine sonderecede sevinmişti. Bir süre sonra S e y y i d e ile birlikte kadı E b û A m r M u h a m m e d b . A b d u r r a h m a n ve hâcib A y t e k i n , *Beytû'n-nûbe*'ye gidip orada hazır oldular. Bu arada *Kadi'l-kudat* E b û A b d u l l a h e d - D a m g a n î , “Kadı E b û A m r M u h a m m e d'in kendisinden önde bir yere oturmamasını” istedi; bunun üzerine ona, “Senin isteğin bir zaafiyettir, artık herkesin oturacağı yer tespit edilmiştir, bu nedenle bu isteğinin yerine getirilmesi mümkün değildir” denildi. Çok geçmeden *Selçuklu* hâcibi A y t e k i n , ayağa kalkıp beraberindeki biri halifeye, ötekisi de hilafet vezirine olmak üzere, iki mektubu vezire verdi. Hâcibe “Melik A d u d u ' d - d e v l e A l p A r s l a n 'ın, S e y y i d e 'nin *Bağdad*'a dönmesini gerçekleştirmesi hususundaki hizmetine halifece teşekkür edilip, hatiplere, ‘Onun adına camilerin minberlerinde hutbe okumaları’ emredilmiştir” içerikli bir cevap verildi. Bunun sonucunda da 18 Rebiülâhır (9 Nisan 1064) Cuma günü, sultan A l p A r s l a n adına *Bağdad*'ta hutbe okutulmaya başlatılmıştır ki bu hutbenin baş kısmı şöyledir:

“Ey T a n r ı m ! *Sultanü'l-muazzam, Şâhinşahü'l-âzam, Melikü'l-Arap ve'l-Acem, Seyyidü'l-mülûki'l-ümem, Ziyâü'd-din, Gıyasü'l-müslimîn, Zahîrül'imam, Kehfü'l-enâm, Adudu'd-devle, Tâcü'l-mille, Ebû Şuca* A l p A r s l a n M u h a m m e d b . D a v u d (Ç a ğ r ı B e y) , *Burhanu Emîri'l-mü'minîni* ıslah eyle”. Görüldüğü üzere hutbenin giriş kısmında, A l p A r s l a n 'a halife tarafından verilen ünvan ve lâkaplar metinde aynen kaydedilmiştir. Çok geçmeden halife tarafından bölge emirleri olan M ü s l i m b . K u r e y ş , D ü b e y s b . M e z y e d , İ b n V e r r a m ve diğerlerine de “Yönetim sahalarında sultan A l p A r s l a n adına hutbe okutmaları” hususunu kapsayan mektuplar gönderildi; onlar da “Bu buyruğu yerine getireceklerini” birer mektupla halifeye arz ettiler¹¹.

Halifenin kızı S e y y i d e 'nin *Bağdad*'a gelmesinden önce *Reisü'l-Irakeyn* E b û A h m e d e n - N i h a v e n d î 'nin M u z a f f e r adlı yetkili bir adamı (Sâhib), *Hilafet Divanı* ve vezir F a h r u d d e v l e İ b n C ü h e y r 'e “İtaat ve hizmeti” içeren mektuplarla *Bağdad*'a gelmişti. Vezir, ona “*Reisü'l-Irakeyn* gelinceye değin yürütülmesi gerekli işlerin ve yetkilerinin kendisine verilmesi” hususunda bir emirname verdi. Metinde “Bir süre sonra

¹¹ Bu husustaki kayıtların ayrıntısı, adları geçen eserlere yansıtılmamıştır.

Reisü'l-Irakeyn'in *Hemedan*'da ikamet ettiği ve *Irak* hakkında herhangi bir fikir ve düşüncesinin olmadığı" haberini getiren bir adamın *Bağdad*'a geldiği kaydedilmiştir¹².

Metinde, sultan Alp Arslan'ın bu sıralardaki durumu hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Sultan Alp Arslan, ülkede yol kesip huzursuzluk çıkaran *Lûr*¹³ *Kürtlerine* karşı harekâta girişerek onları dağlarda izleyip bertaraf etti, bütün mal ve ağırlıkları *Selçuklu* askerleri tarafından ganimet olarak ele geçirildi. Bütün bu hususları içeren mektuplar, sultan tarafından *Bağdad*'a gönderildi. Bu harekât sırasında halifeden "Kendi adına hutbe okutulduğunu" içeren bir mektup alan Alp Arslan, buna sonderecede çok sevinip memnun olmuş ve derhal secdeye kapanarak *Uluta'nrı*'ya şükürler etmiştir. Çok geçmeden sultan, *Amîd Ebû'l-Hasen Ali b. İsa*'yı 10 bin altın, 200 çeşitli ibrişim elbise ve ayrıca *Bağdad*'taki *Nâzır*'a da 10 bin altın, 10 at ve 10 katur gönderdi. *Selçuklu Amîdi*, 9 Cümadelûla (29 Nisan)'da *Bağdad*'a varınca onu, *Amîdüddeve b. Fahrüddeve* karşıladı. *Amîd*'in beraberinde, sultanın eşi *Seferiyeye Hatun*'un, sultan adına sultan *Tuğrul'un* eşi olmuş bulunan halifenin kızı *Seyyide*'ye ait ıktalarla ilgili bir de tevki vardı; tevkide "Bu ıktalardan artık vazgeçilmesi" bildiriliyordu. Fakat halife, "Bu öneri, aşağılayıcı, kusur ve suç sayılır. Çünkü ıktalar, sultan *Tuğrul Bey*'in bıraktığı mallar arasında yer almaktadır, bu nedenle bu, bizim (kızımın) hakkımızdır" diyerek bunu kabul etmedi. Halifenin bu tutum ve davranışı karşısında daha fazla ileri gidilmeyip sözkonusu ıktalar aynen bırakılmış oldu. Bu arada kadı *Ebû Amr Muhammed*, "Sultanın adının basılacak paralara konması ve hil'atın verilmesini" bildirdi. Bunun üzerine sultanın adı, derhal paralara kondu, fakat hil'at verme işi durakladı, çünkü hil'atın hazırlanabilmesi için imalathanede gerekli alet ve edevatın sağlanması gerekmişti, bu nedenle "Uzun zamana ihtiyaç bulunduğu ve ayrıca *Halifelik Hazinesi*'nin de bomboş olduğu" kadiya bildirildi; fakat bununla birlikte "Ey kadı *Muhammed b. Abdurrahman*! Sultanın bu husustaki isteğinin yerine getirilmesi çok ivedi ise o zaman biz hil'at yerine geçebilecek *tolga* (sarık) ve *bayrak* göndeririz. Yok eğer mutlaka *Sultanlık Hil'atı* isteniyorsa bunların hazırlanabilmesi için *Bağdad*'ta otur bekle!, bu, sana verilen bir emirdir" denildi. Böylece işler, biraz sonra anlatılacağı üzere, olumlu bir yola girdi. Esasen daha önce, sultan Alp Arslan "Kendisine, yazışmalarda *el-Veledü'l-müeyyed* lâkabiyle hitap edilmesini" halifeden istemişti. Bunun üzerine bu lâkap, hutbelerde okunduğu gibi, paralarda da sultanın adına, âdet olduğu üzere, halifenin adından hemen sonra ilâve edildi. Halife, ayrıca sultanın oğulları *Ayaz*'a "Emîr *Şihabü'd-devle* ve *Cemalü'l-mille*" lâkabını verdi. Böylece sultan Alp Arslan'ın *İslâm* âlemindeki maddî hâkimiyeti yani sultanlığı, *Hilafet Makamı*'nı temsil eden halife *el-Kaim Bi'emrillah* tarafından resmen tanınıp onaylanmış oldu¹⁴.

Doğal olarak *Hilafet İnşa Divanı*'nda görevli olan *Garsunni*'me'nin bugün elimizde bulunmayan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden *Sibt*'in yaptığı nakiller, "Alp Arslan'a Hil'at Gönderilmesinin Zikri" başlığı altında şöyle devam etmektedir:

Yukarıda değinilen nedenlerle, sultana hemen hil'at gönderilmesinin gecikmesi ve dolayısıyla şimdilik bundan vazgeçilmesi üzerine *Selçuklu Amîdi Ebû'l-Hasen Ali*, ha-

¹² Metinde verilen bu bilgiler, yukarıda adları geçen araştırmalara yansıtılmamıştır.

¹³ *Hûzistan-İsfahan* arasında bir bölge (Yakut, Mu'cem, IV, 369; İA. "Lûristan" mad.).

¹⁴ Krş. M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 20-21; aynı müell. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 12-13; O. Turan, adıgeç. Esr., s. 99. Bu araştırmalarda, *Garsunni*'me'den naklen verilen bilgilerin ayrıntıları yer almamıştır.

life el-Kaim'den "Sultan Alp Arslan'a sultanlığının onayı ve hil'atlerin elçiye teslim edilmesi amacıyla devlet erkânı ve halkın katılacağı bir toplantı düzenlenmesini" istedi. Bunun üzerine Perşembe günü, *Halifelik Sarayı'nın Dicle* ırmağına bakan *Tâc'a* bitişik bir evinde (salonunda) bir toplantı düzenlendi. Toplantuya halifelik veziri, kadı ile *Selçuklu Amîdi* davet edilip onlara, hil'atlerle birlikte, âdet olduğu üzere, *Adudu'd-devle'nin* (Alp Arslan'ın) bütün sünnî *İslâm* âleminin işlerini yürütmesi yetkisini içeren bir *Ahidnâme* verildi. Bu heyetle birlikte "*Nakîbü'l-Abbasiyyîn el-Kâmil Ebû Muhammed et-Te'mîmî ve Hâdimü'l-hâs Muva'ffak*"ın sultana gidecekleri" kendilerine bildirildi. Bunun üzerine heyet, sultana gitmek üzere *Bağdad*'tan ayrıldı. Halifenin sultana gönderdiği mektupta *Besmele*'den sonra şunlar yazılı idi:

Abdullah Ebû Câfer el-İmam el-Kaim Biemrillah Emîrümü'minîn'den *el-veledü'l-müeyyed Şâhinşahü'l-âzam, Melikü'l-İslâm, Zahirü'l-imam, Kehfü'l-enâm, Adudu'd-devleti'l-kahire ve Tacü'l-milleti'l-bâhire* Alp Arslan Ebû Şucâ Muhammed b. Davud b. Mikâil, *Sultanu Diyari'l-Müslimîn, Burhanu Emîri'l-Mü'minîn*'e:

Halife (el-Kaim), "Kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Tanrı'ya şükretmeni, elçisi ve kulu olan Hz. Muhammed'e dua ve onun *Hak Peygamberi* olduğunu kabul etmeni diliyor". Bu girişten sonra mektup şöyle devam ediyor:

"Tanrı, senin hükümdarlığını uzun kılsın, azizliğini ve sana olan onay ve minnetini sürdürsün, seni kötülüklerden korumasını ve himayesini iyi bir şekilde kılsın; *Emîrü'l-mü'minîn*'i senden yararlandırırsın ve senden ayırmasın". Daha sonra mektupta, âdet olduğu üzere "*Hz. Peygamberin gönderilişi*" sözkonusu edilip "Kendisinin onun vârisi" olduğu ve buna benzer sözlerin zikredilmesinden sonra halife şunları söylüyor:

"*Emîrü'l-mü'minîn*, ülkenin bütün işlerinin yürütülmesinde, Tanrı'nın kendisini vekil yapması, emir ve karar vermede yetkili kılması ve düzenin korunmasını onun (Alp Arslan) uhdesine vermesi dolayısıyla yer yüzünde kendisine naiplik yapacak ve otoriteyi elinde bulunduracak birisini seçmek için elinden gelen çabayı göstermektedir. Nice kişiler, o mevkiye gelmek için ümit beslemişler, ancak hayal kırıklığına uğramışlardır. Şeref ve yüceliğe lâyık olan kimsede, mükemmellik işaretleri parıldayınca, halife de ona iltifat eder, hedefe nişan alıp isabet ettirir. Bunu, içten itaatıyla gösteren kişi, en yüce övgülere nail olur, toplum düzeni içine girmenin yanısıra, hayallerin bile erişemeyeceği mevkiye gelerek halifenin hâslarından sayılır; gerek geçmişinden topladığı ve gerekse geleceğinden toplayacağı meyveler, onu, buna lâyık kılar. Şeref, en taze bahçelerinde, onunla tecelli etmiş, benzerleri arasında o, en mükemmel işleri ortaya koymuş, iyi niyet ve yeterlilik göstermiştir. Bu hasletlere sahip olup vefa göstermen ve itaat pınarını pislik ve çöpten koruyup onu tatlı ve saf bir hale getirerek önderliği elde etmen nedeniyle *Emîri'l-mü'minîn*, işleri kesinleştirme ve çözümleme yetkisini sana havale etmiş ve seni, şeref ve yüceliğin en yüksek yerine oturtmuş, savaşta ve barışta düşmanın elindeki bölgelere hâkim olacak yetkiyi sana vermiş ve böylece seni onurlandırmış, sonderecede ikram ve ihsanda bulunmuş, sana olan sevgisini göstermiş, gösterilebilecek en büyük ihtimamı göstermiştir. Hiçbir nimetin eşit olamayacağı bu bağış ve ihsanla Tanrı, seni mutlu kılsın". Mektupta, "Halifenin sultana hitaben daha çok sözler söylediği, *Selçuklu Amîdi*'ne "*Ebu'l-Hasen, Şeyhü'd-devle ve Sikatü'l-hazreteyn* (Halife ve Sultan)'in güvendiği", Nizamü'l-mülk'e de "*Kıvamü'd-din ve'd-devle, Radiyyi Emîri'l-mü'minîn*" lâkaplarını

verdiği, fakat N i z a m ü l m ü l k 'ün *Selçuklu* ülkesinde “*Hâce-i Buzurg*” lakabıyla anıldığı, kaydedilmiştir. Bu bilgilerden sonra metinde, “Beraberlerinde, *Irak*'ta nâib olarak görev yapan E b ü S a î d ile bölgedeki *Arap* ve diğer emîrliklerinin elçileri ve emîrleri bulunan *Selçuklu* heyetinin 12 Cumadelâhır (1 Haziran 1064)'da *Bağdad*'tan ayrıldığı belirtilmiştir¹⁵.

Bu kayıtlardan sonra yine aynı ay içinde (Haziran) *Reisü'l-Irakeyn* E b ü A h m e d e n - N i h a v e n d î ile A y t e k i n e s - S ü l e y m a n î 'nin *Bağdad*'a geldikleri ve burada cereyan eden olaylar hakkında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

Halife e l - K a i m , *Bağdad*'a gelen E b ü A h m e d ve A y t e k i n 'i karşılamaları için hilafet hâdim ve hâciblerini görevlendirdi, onlar da bu görevi yerine getirdiler. E b ü A h m e d , *Bâbü'n-nûbi*'ye geldi, oturup yeri öptü, daha sonra da *Dârü's-saltanat (Saltanat Sarayı)*'a dönüp gitti. O, birtakım güçlükler çıkardı ve bu arada halifeliğe ait bazı topraklara elkoydu. Onun bu hareket ve davranışlarını ağır bulan halife, onu *Beytü'n-nûbe*'ye çağırdı. Halifelik veziri İ b n C ü h e y r , E b ü A h m e d 'e ve hattâ A y t e k i n 'e öfkelenip ağır sözler söyledi, bunun üzerine onlar, vezirin yanından ayrıldılar. Vezirin bu sert davranışı nedeniyle E b ü A h m e d , halifeye haber gönderip veziri şikâyet etti ve “Kendisinin katına gelmekten affını” istedi ve “Bu vezir, *Türk* devletini *Araplaştırmıştır*. O, *Ukayloğullarını Irak*'a davet etti, böylece de bu planını gerçekleştirmeye çalışıyor” dedi. E b ü A h m e d 'in bu sözleri, halifenin ağırlığına gitti; halife, E b ü A h m e d 'e, vezirinin bu tutum ve davranışlarına teşekkür ve övgüyü de içeren bir cevap verdi. Halife bu cevabında “Bu konuda vezir, övülmeye değer bir durumdadır; çünkü onun, kendisine iftûrada bulunan düşmanları vardır” demiştir. Halifenin bu cevabı üzerine *Reisü'l-Irakeyn* E b ü A h m e d , İ b n C ü h e y r - in ıktalarına elkoyduktan başka vezirin yakın adamlarına baskı yaptı ve *Irak*'ın aşağı ve yukarı bölgelerindeki halifeliğe ait arazilere de elkoydu. Bu olayların cereyan ettiği sırada, “Sultan Alp Arslan'a gitmekte olan elçi heyetinin *Tebriz*'e ulaştığı, vezir N i z a m ü l m ü l k 'ün de *İslâm* uçlarının sonu konumunda olan *Nahçıvan*'a gittiği, sultanın *Bilâdü'l-Ermen*'e gittiğinden beri iki ay geçmesine rağmen kendisinden hiçbir haber alınmadığı hususunda *Bağdad*'a haber geldiği” metinde kaydedilmektedir.

Aynı yılın (1064) Ramazan ayında (Ağustos/Eylül), *Selçuklu* veziri N i z a m ü l m ü l k 'ten *Bağdad*'a (fetihnâme niteliğinde) bir mektup geldi; mektupta şunlar yazılıydı:

“Sultan Alp Arslan, *Hazar* ülkesine süratle yürüdü ve orada, şimdiye değin erişilmesi mümkün olmayan yerlere girerek büyük bir beldeyi fethetti; buralarda aşağı-yukarı 30 bin kişi öldürüldü ve 50 binden fazla kişi de tutsak alınıp köle yapıldı, ayrıca sayısız ganimet ele geçirildi. Daha sonra sultan, muzaffer olarak buradan ayrılarak, *Anadolu*'nun (*Rum*) ilk kenti olan *Anı*'ya gelip kuşatmaya başladı. Ulu T a n r ı 'nın izni ve isteğiyle burasının fethi asla gecikmeyecektir. Bu sırada kendisine (N i z a m ü l m ü l k), *Reisü'l-Irakeyn* E b ü A h m e d e n - N i h a v e n d î 'nin halifeye hoş olmayan ilişkileri haberinin ulaştığı ve bu nedenle ‘E b ü A h m e d 'i kınayıp halifeye itaat ile onun emirlerine karşı gelmemesini’ bildirdiği ve ‘Böyle bir olayın bir kez daha cereyan etmemesi’ hususunda onu uyardığı” kaydedilmiştir¹⁶.

¹⁵ Metinde sözkonusu ettiğimiz Alp Arslan'ın sultanlığının halifece onaylanması, hil'at ve çeşitli unvan ve lakapların verilmesiyle ilgili G a r s u n n i ' m e 'den nakledilen ayrıntılı bilgiler, adları geçen araştırmacı eserlerde yer almamış, ancak bir-iki cümleyle bahsedilmiştir.

¹⁶ Bu konuda bk. M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, s. 56.

N i z a m ü l m ü l k 'ün bu mektubundan birkaç gün sonra sultan A l p A r s l a n - in "Anı'yı fethini" içeren mektubu (*Fetihnâme*) *Bağdad*'a halifeye geldi. Bunun üzerine hilafet veziri İ b n C ü h e y r , *Beytü'n-nûbe*'de bir toplantı düzenleyip sultanın bu fetih mektubunu okuttu, bu arada "Halifenin de bu fetih dolayısıyla sonderecede sevindiği" açıklandı. *Reisü'l-Irakeyn* E b û A h m e d , bu toplantıya katılmamakla birlikte bir süre sonra *Beytü'n-nûbe*'ye gitti, vezir, onu karşıladı, bunun üzerine E b û A h m e d , ayağa kalkıp onu ululadı ve "Kendisine yapılanların doğru olmadığı" bildirilmesine çok memnun oldu ve halifeyi ululamak ve saygı göstermek amacıyla ayağa kalkıp yer öptü ve daha önce elkoyduğu ıktaları sahiplerine geri verdi. Böylece *Reisü'l-Irakeyn* ile vezir ve halifenin arası düzelmiş oldu¹⁷. Bu kayıtlardan sonra *Anı*'nın fethine bizzat tanık olmuş bulunan *Nakibü'n-nükabâ* e l - K a m i l E b u ' l - F e v â r i s , *Bağdad*'a halifeye gönderdiği mektupta bu fetihle ilgili ilginç izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:

"Ben, bu beldede (*Anı*) korkunç bir görünümüne tanık oldum; burasının fethi, hayal bile edilemez; hiçbir hükümdarın burasını almak için harekete geçtiği, şimdiye dek zikredilmemiştir. Bu şehrin üç bölümünü büyük *Aras* ırmağı, öteki bir bölümünü de *Aras*'tan alınan su ile dolu bir hendek çevirmektedir. Su, buraya oldukça yüksek bir yerden şiddetle iner, bu nedenle kuvvetli bir akış oluşur, öyleki eğer suyun içine büyük bir taş atılacak olursa o taş parparça olur. Şehrin kapısına giden yol, aynı hizadaki hendeğin üstündeki köprüden geçer, şehrin surları sert granit taşından yapılmıştır; bu nedenle buraya ulaşmak, çok uzak bir ihtimaldir. Söylendiğine göre, bu kentte 700 bin ev ve 1000 kilise varmış. T a n r ı 'nın inayeti olmaksızın burayı almak, asla mümkün değildir. *Selçuklu* askerleriyle kenti savunanlar arasında savaş şiddetlendi, pek çok ölü vardı; *Selçuklu* askerleri, üzüntüye kapılıp tedirgin oldular, bu nedenle savaştan geri durdular, çünkü bu şartlarla savaşı kazanmak akla, hayale bile gelmezdi. Fakat bir saat geçmişti ki şehir surlarından bir parça, hiçbir müdahale olmaksızın sebepsiz olarak kopuvermişti. Bunun üzerine *Selçuklu* askerleri, buradan şehre girerek birçok kimseleri öldürüp mallarını yağma ettiler ve şehri yakıp yıktılar, kılıçtan kurtulanları da tutsak aldılar; yollar cesetlerle âdeta kapanmıştı, ancak cesetlerin üzerinden gidilebiliyordu. Tutsakların sayısı 500 binden az değildi. Ben, şehre girip görmek amacıyla, cesetlerin bulunduğu bir yol aradımsa da bulamadım". Bu mektubunda E b u ' l - F e v â r i s , bir kilisede, içine 9 tulum su alabilen bir saksı bulunduğunu, bunu, askerlerin parçalayıp aralarında bölüşüklerini ve saksının bir parçasının 18 rıt olduğunu, özellikle belirtmiştir¹⁸.

Anı'nın fethi hakkında verilen bu ilginç bilgilerden sonra metinde, A l p A r s l a n ile kardeşi K a v u r t B e y arasındaki ilişki ve yazışmalar hakkında şu kayıtlar yer almaktadır:

A l p A r s l a n 'ın, başta başkent *Rey* olmak üzere; ölen amcası sultan T u ğ r u l B e y 'in ülkesine hâkim olup *Devlet Hazine* ve paralarına elkoyduğu sıralarda *İsfahan*'da bulunan K a v u r t B e y , *Kirman*'a gelip önce sultan A l p A r s l a n , sonra da kendi adına *Şiraz*'da hutbe okuttu ve onunla mektuplaşıp ona hoş, güzel ve saygılı sözlerle hitap etti ve dedi ki: "Amcamız, içinde benim de bilinen hissemim bulunduğu pek çok para bıraktı. Benim ve adamlarımın ihtiyaçlarını karşılayacak param yok. Dinin ve mürüvvetinin gerektirdiği şekilde adaletli davranıp bu paralardan bana verirsen bu, senden beklenen bir şey olur, yok eğer bunu yapmazsan yine de sana teşekkür ederim, fakat bu kez seni U l u T a n r ı 'ya

¹⁷ Krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 56.

¹⁸ *Anı*'nın fethi hakkında bk. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 18-19; O. Turan, adigeç. Esr., s. 105; A. Sevim-E. Merçil, adigeç. Esr., s. 51 ve bu araştırmalardaki bibliyografya.

havale ederim. Her şeye rağmen ben, senin iyi niyet ve kararına saygı gösterip razı olurum”¹⁹. Bu arada sultan Alp Arslan, kızkardeşleri olan ve kendisinin çok sevdiği emir Erisiği (Erbaşgan = Erbaşan)’ın eşi ve bu sırada Kavurt Bey’in yanında bulunan Gevher Hatun’u hiçbir haber alınamayan bir sorun²⁰ nedeniyle yanına çağırıp onu Erisiği’ya göndermek istedi, fakat ona, “Erisiği’nin, Kavurt Bey’in ayrılmasından sonra Fâris yönetiminin boş kalması nedeniyle Kirman’a gittiği” söylendi. Bunun üzerine sultanın bu fikrinden vazgeçtiği anlaşılıyor²¹. Bu sıralarda Nesâ’da bulunan Şebankâre emiri Fazlûye (Fazlaveyh), sultan Alp Arslan’a bir mektup gönderip “Kendisine bağlı ve tâbi olduğunu ve yönetimi altındaki yerlerde adına hutbe okutacağını” bildirip (Kavurt Bey’e karşı), ondan yardım istedi. O, ayrıca, bu sırada Ahvaz’da bulunan (Hûzistan ve Basra hâkimi) Hezâresb’e de bir mektup gönderip Şiraz’ı Kavurt Bey’den geri almak amacıyla ondan yardım isteğinde bulundu. Bunun üzerine Hezâresb, ona, Türk ve Deylemlilerden oluşan bir yardım kuvveti gönderdi. Fazlûye, bu kuvvetlerle Şiraz’a bağlı yerleri yağmaladı. Bu arada Kavurt Bey’e “Kardeşi Alp Arslan’ın Anadolu (Rum) ülkesine yöneldiği ve Fazlûye’nin de Şiraz’a yürüdüğü” haber verildi. Bunun üzerine Kavurt Bey, Fazlûye’ye karşı harekâta başladı ve bir süre sonra da Şiraz kapısı önlerinde yaptığı savaşta onu yenilgiye uğrattı. Askerlerinin büyük bir bölümü öldürülen Fazlûye, bozgun halinde geri çekildi, Kavurt Bey ise muzaffer olarak Şiraz’a girdi²².

Yine aynı yıl olayları arasında metinde, “Reisü’l-Irakeyn Ebû Ahmed Nihave ndî’nin sultan tarafından görevden alındığı ve yerine Ebû Saîd el-Kayinî’yi 500 bin altın karşılığında üç yıllığına Bağdad iltizamlığına atandığı hususunda, bu sırada Anı’da bulunan sultan Alp Arslan’dan Bağdad’a bir mektup geldiği” kaydedilmektedir. Bu azil ve atamayı içeren sultanın mektubunun gelmesi üzerine halife el-Kaim, sultana cevap niteliğinde bir mektup gönderip “Nihave ndî’nin kendilerine ait ıktaları aldığını, vezir ve diğer hilafet mensuplarına karşı kötü davranışlarda bulunduğunu” bildirdikten sonra “Tanrı’nın, itaatten çıkan, örf ve âdetlerden uzaklaşan herkes hakkındaki bize verdiği imkan, eksilmeden sürüp gider. Çünkü Tanrı, nimetlerini, itaatlı ve af dileyen kimselere yöneltir. Tanrı, sultanın iyi sultanlığı ve yaptığı işin doğru ve iyiye yönelmeye kavuşması nedeniyle onun kalbini hoş tutup korku ve endişesini, huzur ve sükuna dönüştürür” cümlesiyle mektubuna son vermiştir. Bu arada da Nihave ndî, “Vezirin ve adamlarının ıktalarının geri verilmesini” emretti²³.

Nihave ndî’yle ilgili bu kayıttan sonra da metinde, Zülkade (Ekim/Kasım) ayında, el-Kâmil Ebû’l-Fevâris, Temimî ve kadı Ebû Saîd’in sultan Alp Arslan’ın yanından Bağdad’a döndükleri belirtilmektedir.

¹⁹ Kavurt Bey’in bu ifadeleriyle, hanedan mensubu iki kardeş arasında, eski Türk töresi gereğince “Ülke, hanedan üyelerinin ortak malıdır” esası çerçevesinde bir miras uygulamasının sözkonusu edilmiş olduğu görülüyor.

²⁰ Metinde açıklanmayan bu sorunun, Erisiği’nin sultana karşı isyan konumuna gelmesiyle ilgili olması mümkündür.

²¹ Metinde, bu hususla ilgili birtakım eksikliklerin olduğu görülüyor. Bizim değerlendirmemiz, olayların akışı gözönüne alınarak yapılmıştır. Bk. O. Turan, adigeç. Esr., s. 107.

²² Bu konuda bk. E. Merçil, *Kirman Selçukluları Tarihi* (İstanbul 1980), s. 36-37; O. Turan, adigeç. Esr., s. 107; M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 46.

²³ Bu kayıtların ayrıntısı, M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 56’da yer almamaktadır.

Sultan Alp Arslan'ın *Armîniyye*²⁴ seferinden (*Gürcü* ve *Ermeni* seferleri) dönüşünde ordusuyla uğradığı *Hemedan*'da cereyan eden olaylar (Ekim/Kasım 1064), metinde şöyle anlatılmıştır:

Sultan, ordusuyla *Hemedan*'a girince, askerlerin birtakım kötü davranışlarda bulunmaları nedeniyle halk, evlerine çekilmiş ve dükkanlarını da kapatıp askerlere hiçbir şey satmaya başlamışlardı. Bunun üzerine sıkıntıya düşen askerler, onları sultana şikâyet ettiler. Şehir halkı, daha önce de birtakım kötü hareket ve davranışlarda bulunmuş, hattâ *Amîd İbn Tuğrul Bey*'i²⁵ öldürmüşlerdi. Askerlerinin şikâyeti üzerine sultan, askerlerine "Halkın evlerine yerleşmelerini, onlara iyi davranışlarda bulunmalarını" emretti. Bu emir üzerine askerler, şehre girdi ve halk, onlardan "Huzur ve güven içinde şehirde kalabilmelerinin sağlanmasını" istediler. Bu arada askerler, şer ve fesat çıkaran bir gurubu öldürdüler, geri kalanlar da şehirden kaçıp gittiler. Sultan Alp Arslan, hâdim (hâcib) *Porsuk*'u *Hemedan*'dan *Hûzistan*'da bulunan *Hezar-esb*'e gönderip "Ödemesi gereken ıktâ (Tuğrul Bey döneminden kalan) borcunu ödemesini, yanında tutuklu bulunan *Sadaka b. Mansur*'la dostluk kurmasını, bunları yerine getirmediği takdirde de sultanın kendisine karşı harekete geçeceğini" bildirmesini emretti. Esasen *Sadaka*'nın kardeşi *Mukallid* ve oğlu *Leyis*, daha önce hil'atlerle birlikte sultana gidip "*Sadaka*'ya şefaatte bulunmasını" istemişler, sultan da onlara bu konuda sözveride bulunmuştu. Bununla birlikte sultana gelmiş olan elçiler, *Bağdad*'a dönmüşler, fakat *Mukallid* ve *Leyis*, onlarla gitmeyip sultanın sarayının kapı eşiğinde oturmaya başlamışlardı. Öte yandan hâcib *Porsuk*, *Huzistan*'a *Hezar-esb*'e gidip sultanın buyruğunu ona bildirdi. Bunun üzerine *Hezar-esb*, "Sultanın buyruğunu yerine getirip kendisine itaat edeceğini ve *Sadaka*'yı salıvereceğini", *Porsuk*'a bildirdi. Esasen sultan Alp Arslan, *Kum* ve *Kâşan* kentlerini emîr *Ebü Ali b. el-melik Ebû Kâlicar b. Büye* (*Büveyh*)'den almış, 1 milyon 50 bin alın karşılığında *Hezar-esb*'in yönetim alanında bulunan *Basra*'yı ona ıktâ edip onu *Basra*'ya göndermişti. Sultanın bu husustaki buyruğunu kapsayan fermanın kendisine ulaşması üzerine *Hezar-esb*, *Basra*'dan vazgeçmeyip "Ben (sultana karşı) durumumun (mevkiim) bozulmasını gerektiren ne yaptım? Etraf memleketlerde benden başka hüküm (yönetim) icra eden hiç kimse kalmadı; olumsuz sayılabilecek bir şey yapmadım" dedi. Bu arada da o, emîr *Ebü Ali*'ye "*Basra*'da oturmasının mümkün olmadığını, çünkü burasının babasının memleketi olduğunu, bundan sonra da böyle kalacağını, çünkü halkının onu sevdiğini ve bu durumun böyle sürüp gideceğini, bozulması halinde ise telifisinin güç olacağını" bildirip onu uyardı²⁶.

Daha önce metinde geçen bir kayıta belirtildiği üzere, *Kavurt Bey*'in, *Ebu'l-Abbâs Fazlûye eş-Şevankârî*'nin yönetimindeki *Şiraz*'ı ele geçirmesinden ve askerlerini öldürmesinden sonra *Fazlûye*, *Anadolu* seferinden dönen sultan Alp Arslan'a *Hemedan Kapısı*'nda ulaştı. Sultan, ona güzel hil'atler verip ikramda bulundu ve "*Fars* ülkesini *Kavurt Bey*'den geri alıp kendisinin yönetimine verilmesi" hususunu onunla kararlaştırdı. *Fazlûye*'nin sultana gelmesinin 457 (1064/65) yılında olduğu da rivayet edilmiştir²⁷.

²⁴ *Büyük* ve *Küçük* olmak üzere iki bölümden oluşan (dört bölüm olduğu da rivayet edilmiştir) *Armîniyye*, *Tiflis*, *Bâbü'l-ebvab* ve *Anadolu* sınırlarına dek uzanır. Geniş bilgi için bk. Yakut, *adıgeç. Esr.*, I, 219 vd.

²⁵ Böyle bir isim, şimdiye dek hiçbir kaynak ve araştırmalarda yer almamıştır.

²⁶ Krş. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 61.

²⁷ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 62-63; E. Merçil, *adıgeç. Esr.*, s. 36-37.

Bu kayıttan sonra bu yılın son olayı olarak *Selçuklu* vasalı *Musul* emîri M ü s l i m b . K u r e y ş 'in "Hemedan'a gidip vezir N i z a m ü l m ü l k 'ün katına çıktığı, eteğine yapıştığı, bunun üzerine vezirin, onun sultanla arasını düzelttiği, bunun sonucunda da sultanın ona *Enbâr* ile bazı yerlerin yönetimini ihsan ettiği" kaydedilmiştir. Daha sonra M ü s l i m , *Bağdad*'a dönünce halifelik veziri İ b n C ü h e y r , onu karşıladı; çok geçmeden *Babü'n-nübî*'ye giden M ü s l i m , eşiği öptü; halife, ona hil'at verip kendisinden memnun oldu. Böylece sultandan sonra halifenin de rızasını alan M ü s l i m , memleketi *Musul*'a geri döndü²⁸.

457 (1064/65) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, daha önce de sözkonusu edilen F a z l ü y e ile ilgili olup Muharrem (Aralık 1064/Ocak 1065) ayında, sultan A l p A r s l a n 'ın yanından *Bağdad*'a gelen ve adı belirtilmeyen birisinin ifadelerine (Kuşkusuz bunları G a r s u n n i ' m e 'ye söylemiştir) dayanılarak metinde şöyle anlatılmaktadır:

Sultan, 14 Zülhicce (16 Kasım 1065) Çarşamba günü, *Hemedan*'dan *İsfahan*'a gitti ve orada 40 gün kaldı. F a z l ü y e , sultanın *Hemedan*'da bulunduğu sırada ona gelmişti. Sultan, ona izzet ve ikramda bulduktan başka güzel hil'atlar verdi, onunla birlikte gelenlere de ayrı ayrı hil'atlar, ayrıca da çadırlar, otağlar, altın işlemeli eyerli atlar, gümüş ve altın kaplar ve daha pek çok armağanlar verdi. Sultan, F a z l ü y e 'ye "Üç namaz vaktinde (çadırının) kapısında davullar (nevbet) vurulmasını" emretti; bundan başka sultan, askerlerinden bir bölümünü hazırlayıp kardeşi K a v u r t B e y 'in adamlarını uzaklaştırmak ve onların sultana bağlanmasını sağlaması amacıyla F a z l ü y e 'nin emrine verip *Şiraz*'a göndermişti. 5 Muharrem (17 Aralık 1064 Cuma günü)'de sultanın *Şiraz*'a gittiği kendisine ulaştırılan H e z a r e s b , hâcib P o r s u k 'la birlikte, derhal *Şiraz*'a hareket etti. Öte yandan sultan A l p A r s l a n , Muharrem (Ocak 1064/65) ayında, kardeşi K a v u r t B e y 'in bulunduğu *Şiraz*'a ulaştınca K a v u r t B e y , ağırlıklarını, aile ve hazinesini *Kirman*'a gönderdi, kendisi de deniz tarafındaki *Bîr* adı verilen bir kaleye gidip sığındı. Bu arada K a v u r t B e y 'in bir kısım askeri, sultanın askerlerine saldırdı ise de çok geçmeden onlar, A l p A r s l a n 'dan "aman" dileyip teslim oldular, sultan da onlara iyi davranışlarda bulundu. Bu arada sultan, K a v u r t B e y 'in yolunu kesmek amacıyla *Kirman* yoluna kuvvet sevketti; bu kuvvetler, 5 bin deve ve katırı ele geçirip sultana getirdiler, sultan, buna sonderecede sevindi. Daha sonra sultan, bu sırada veziri N i z a m ü l m ü l k 'ün bulunduğu *İsfahan*'a gitmek üzere, beraberinde, hizmetinde bulunan M ü s l i m b . K u r e y ş olduğu halde, *Şiraz*'dan hareket etti (Safer başları=Ocak 1065 ortaları)²⁹. Bu yolculuk sırasında sultan A l p A r s l a n 'ın atından düştüğü hakkında metinde (Tabii G a r s u n n i ' m e 'den naklen) şu bilgiler verilmiştir:

Hemedan'dan *Bağdad*'a gelen bir mektubun kapsamı şöyle idi:

Sultan A l p A r s l a n , *Şiraz-İsfahan* arasında atından düştü. O, bu olayın, kendisinin *Hemedan* halkına yaptığı kötü davranışların karşılığı olduğunu düşündü. Bu nedenle sultan, *Hemedan Nâzırı* E b ü M u h a m m e d e d - D i h i s t a n î 'ye bir mektup yazıp "Şehre giriş ve bir kısım gümrük vergilerini (*Mükûs* ve *Darâib*) kaldırmasını, halka iyi dav-

²⁸ Bu konuda bk. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 64,65.

²⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. E. Merçil, *adıgeç. Esr.*, s. 38-39.

ranmasını ve onlardan aldığı şeyleri (Para v.s.) geri vermesini” emretti. Fakat *Nâzır*, sultanın bu mektubunu gizleyip emrini uygulamadı ve buna neden olarak da “Şehre giriş vergilerini (*Mükûs*) eğer kaldıracak ve halktan aldığım şeyleri geri verecek olursam o zaman *Devlet Hazinesi*’ne hangi vergi gelirini göndereceğim ve sultanın yerine getirilmesi gerekli olan işlerine neyi sarfedeceğim?” dedi. Çok geçmeden nefes darlığına yakalanan *Nâzır* öldü, sultanın söz-konusu mektubu, onun geride bıraktığı şeyler (Tereke) arasında bulundu. Bu hususu öğrenen *Hemedan* halkı, “*Nâzır*’ın uğradığı bu sonuç, onun bize karşı olan kötü niyetinden ileri gelmiştir” dediler³⁰.

Bu kayıtlardan sonra *Haleb* emîri *Atiyye b. er-Ru’kiliyye* ile *İbn Han et-Türkmanî* (*Hanoğlu Harun*) ilişkileri hakkında, *Bağdad*’a gelen bir mektupta şu bilgiler verilmiştir:

Haleb hâkimi *Atiyye b. er-Ru’kiliyye*, *İbn Han et-Türkmanî* ve beraberinde bulunan takriben 500 *Oğuz* askerine yakınlık göstermiş ve onlara her ay 11 bin altın vermeyi kararlaştırmıştır. Çok geçmeden *Atiyye*, *Haleb*’e kendisine gelen *İbn Han* ve *Oğuzları* şehrin dışındaki *el-Hâzır* semtine yerleştirdi. *İbn Han* ve *Oğuzları*, *Bizans* uç bölgelerinde sürekli olarak hareket halinde idiler, dolayısıyla da *Bizans* topraklarından kendi güç ve kuvvetleriyle yağmalarda bulunmak suretiyle ganimet elde ediyorlardı. *Atiyye*’nin onları çağırmasının nedeni, kardeşi *Şiblüddeve*’nin oğlu *Mahmud*’un saldırısından korunmak ve kendi kabilesi *Kilâboğullarına* destek ve yardımcı kılmak amacıyla idi. Fakat yerli muhafızları olan *Haleb Ahdâsı*³¹, bu *Oğuzlara* saldırıp onlardan bir gurubu öldürdüler; onların bu saldırısı, *Oğuzlardan* korkup çekinen *Atiyye*’nin emriyle idi. Bunun üzerine *İbn Han*, geri kalan *Oğuzlarla* *Atiyye*’den ayrılıp onun düşmanı durumunda olan *Mahmud*’a katıldı³².

Söz konusu edilen *İbn Han*’la ilgili metinde verilen bu kayıtlardan sonra yine metinde, aynı yılda (1064/65) *Bizans* hükümdarının (X. *Konstantinos Dukas*) hilâfet veziri *İbn Cüheyr*’e (Tabii halifeye verilmek üzere) bir mektup gönderdiği, bu mektupta hükümdar, “Aralarında uzun zamandan beri mektuplaşma olmadığını, bu suskunluğun ve ihmalin niçin olduğunu, aralarındaki anlaşmanın yenilenmesinin her bakımdan isabetli olacağını, nazik, kibar ve terbiyeli olmanın bunu gerektirdiğini” belirttikten sonra “Uzun bir süreden beri aramızda mektuplaşmanın olmaması nedeniyle sabrımız kalmadı, bu nedenle biz, bu mektubu, aramızdaki suskunluğu gidermek ve sizden haber almak amacıyla gönderiyoruz” demiştir. *Bizans* hükümdarı, ayrıca bir mektup *İbn Cüheyr*’e, bir mektup da birtakım armağanlarla sultan *Alp Arslan*’a göndermiştir³³.

Yine bu yıla ait (Ramazan=Ağustos/Eylül) olaylar arasında metinde, *Horasan*’dan bir hacı kfilesinin *Mekke*’ye geldiği belirtildikten sonra vezir *Nizamülmülk*’ün, *Mek-*

³⁰ Bu olay, adları geçen araştırmalara yansıtılmamıştır.

³¹ Tekili *hades* olan *Ahdâs*, ortaçağlarda, devlet, ya da bir şehrin yerli muhafız teşkilatı kuvvetlerine verilen addır (Bk. R. Dozy, *Supplement aux Dictionnaires Arabes* (Paris 1927), I, 257-58; Cl. Cahen, EI² “al-Ahdâs” mad.

³² *Karahanlı* devletinin batı kolu hükümdarlarından *Ebü İbrahim I. Tamgaç Han b. Nasr*’ın (1058-1067) oğullarından birisi olduğu muhtemel olan ve ilgili kaynaklarda “*İbn Han*, *İbn Hakan*, *Melik Harun b. Hakan et-Türkmanî*” olarak kaydedilen *Hanoğlu Harun*’un bütün faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara 1989, 2. baskı=TTK. Yay.), s. 35-47.

³³ *Bizans* imparatorunun bu mektupları göndermesinin nedeni, *Balkanlar*’da *Peçenek* ve *Oğuzların* (Uz), *Anadolu*’da *Selçukluların* ve nihayet göç durumunda bulunan *Alan*, *Hazar* ve *Kıpçakların* (*Kuman*) *Bizans*’i sonderecede güç durumlara düşürmeleri idi (Bk. O. Turan, adigeç. Esr., s. 106).

ke'ye giden yolun açılması hususunda *Bağdad*'a atanan *Amîd Ebû Saîd* ile konuşup danışmalar yaptığı, bunun üzerine *Amîd*'in hilafet veziri *İbn Cüheyr*'le birkaç kez buluşup görüştüğü ve sorunun çözümlenmesi konusunda gerekli kararları aldıkları, kaydedilmiştir.

Bu kayıttan sonra da halife *el-Kaim Biemrillah*'ın, ölen eşi *Arslan Hatun*'un *İsfahan*'da toprağa verilmesi hususunda iki hâdim ve iki hâcibi gönderdiği belirtilmiştir.

Yine aynı yılın Şevval (Eylül/Ekim) ayında, *Bedr b. Mühelhil*'in *Nişabur*'dan döndüğü, esasında sultan *Alp Arslan*'ın, onu oğlu *Melikşah*'ın *Türk* hükümdarı *Tağaç*'ın kızıyla kıyılan nikahında³⁴ bulunması için davet etmiş olduğu, metinde kaydedilmiş, daha sonra ise sultanın, *Kadırlı Han*'ın kızı ve *Mahmud b. Mesud b. Sebüktekin*'in eski eşi ile *Merv*'de evlendiği ve onu *Belh*'e gönderdiği, sultanın daha önce de *Rey*'e girdiği zaman *Tuğrul Bey*'in eşi *Akke* (ya da *Ukke . . .*) ile de evlendiği, kaydedilmiştir.

Bu kayıttan sonra *Haleb* emiri *Atiyye*'nin, *İbn Han* ve *Oğuzların* şehri kuşatıp sıkıştırması nedeniyle şehirde fiyatların çok yükselmesi ve halkın buna dayanamaması sonucunda *Haleb* kalesinden inip şehri kardeşinin oğlu *Mahmud*'a verdiği, belirtilmiştir. Bununla birlikte şehir halkının, *Mahmud*'a “*Oğuzların Haleb*'e girmemeleri” şartını kabul ettirdikleri, bu nedenle de emir *Mahmud*'un, *İbn Han* ve *Oğuzların* daha güneydeki *Maarretünnûman*'ı verdiği, bir rivayete göre de *İbn Han*'ın *Haleb Ahdâsı*'ndan korkup çekinmesi nedeniyle *Irak*'a gittiği, *Atiyye*'nin ise *Kilâboğulları* kabilesine gidip yerleştiği, belirtilmiştir³⁵. Bu kayıttan sonra da *Nizamiyye Medresesi*'nin yapımına başlandığı (Zülhicce=Kasım/Aralık), inşa sahalarında bulunan evlerin boşaltılmamış olması nedeniyle de inşaatın durduğu belirtilmiştir.

Bu yılın *Selçuklularla* ilgili son olayı, sultan *Tuğrul Bey*'in veziri *Amîdülmülk Kündürî*'nin haltercümesi ve özellikle bir görgü tanığının ifadelerine dayanarak öldürülmesidir ki, bu olayın anlatımı “*Muhammed b. Mansur Ebû Nasr Amîdülmülk el-Kündürî*” başlığı altında şöyle kaydedilmektedir:

Sultan *Tuğrul Bey*'in veziri olan *Amîdülmülk*, *Tureysis*'e bağlı *Kündür*³⁶ köyündendir. O, erdemli, tedbirli, sağlam ve iyi karakterli idi. Sultan, onu, bir kadınla evlenmesi işini yürütüp gerçekleştirmesi hususunda görevlendirmiş, fakat o kadınla kendisi evlenmiş, bunun üzerine sultan, onu hadım ettirmiş, buna rağmen onu vezirlik makamında bırakmıştı. *Kündürî*, bu hususta şu şiiri yazmıştı:

Ölüm acıdır, ancak yücelik ve şerefe susadığım zaman onu içmek bana tatlı gelir.

Başımda yumurtlayan başkanlığın (Vezirlik) vesveseleri, başımın içinde dönmeye başladı; korkarım ki o, benim başımı döndürdü.

O, öldürüldüğü sırada ise şu şiiri söylemişti:

³⁴ Genellikle kaynaklarda *Sıbt*'ta olduğu gibi- *Karahanlı Tağaç* (*Tağaç*, *Tamgaç*) *Han*'ın kızı olduğu kaydedilen *Melikşah*'ın eşi *Terken* (ya da *Celâliye*) *Hatun*, *Semerkant* hâkimi *Şemsülmülk*'ün amcası olan *İsahan*'ın kızıdır [Bk. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul 1953), s. 15].

³⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *adıgeç.*, Esr., s. 38-42.

³⁶ *Kündür*, *Nişabur* civarında ve *Tureysis*'e bağlı bir köy (Bk. Yakut, *adıgeç.*, Esr., IV, 309).

*İnsanlar, beni alt edememekten dolayı daralmışlarsa ölüm,
onlar için dünyayı genişletmeye yeterlidir.*

*İşte ölüyorum ve peşimden onurlu ve şerefli bir eser beni izliyor. Ölüm, bir kâsedir, hepimiz on-
dan içeceğiz.*

Daha önce de zikredildiği üzere, sultan T u ğ r u l 'un ölümü üzerine K ü n d ü r î , sultanın kardeşinin (Ç a ğ r ı B e y) o ğ l u S ü l e y m a n 'adına hutbe okuttuktan sonra *Devlet Hazinesi'*ndeki para ve malları ordu mensuplarına dağıtmış ve A l p A r s l a n 'a da bir mektup gönderip onu tehdit edip korkutmuş ve "*Horasan* yönetimiyle kanaat etmesini" bildirmişti. Fakat *Horasan*'la kanaat etmeyen A l p A r s l a n , başkent *Rey*'e gitmek üzere *Nişabur*'dan ayrıldı. Öte yandan vezir A m î d ü l m ü l k K ü n d ü r î , A l p A r s l a n 'ın üstün bir konumda bulunduğunu görünce bu kez, hutbeyi onun adına değiştirdi. Bir süre sonra A l p A r s l a n , *Rey*'e gelip hâkim oldu ve K ü n d ü r î hakkında kalbinde beslediği hissi, ona açıklamayıp gizledi, böylece o, sultanın hizmetine devam etti. Bu konuda M u h a m m e d b . H i l â l e s - S â b i ' , şunları söylemiştir: A m î d ü l m ü l k 'ün hizmetindeki adamlardan birisi, onun tutuklandığı günden öldürülünceye değin başına gelmiş olan olayları bana anlattı, şöyleki:

17 Muharrem (29 Aralık) Çarşamba günü, sultan A l p A r s l a n , "A m î d ü l m ü l k 'ün kendisine hizmetten (Vezirlik) uzaklaştırılmasını ve derhal N i - z a m ü l m ü l k 'e vezirlik hil'atı giydirilmesini" emretti. Bunun üzerine odasına gelen A m î d ü l m ü l k 'e, kâtabi E b u ' l - B e d r , durumunu sorunca o da şunları söyledi: Ben, âdetim olduğu üzere, *İçki Meclisi (Meclisü'ş-şurb)*'nde sultanın yanında oturuyordum. Bir hâcib, K u t a l m ı ş 'ın adamlarından olup tutsak alınan bir *Türkmen* hakkında konuşma yaptı. Bunun üzerine sultan, "Bu köpek nasıl oluyor da bu *Türkmen* hakkında bana hitapta bulunuyor? Ey gulam git, onun başını bana getir!" dedi. Bunun üzerine ben, kalkıp yer öp-tüm ve ona "Bu hâcibe, nefesine uyup *Türkmen* hakkında size hitap etmesi nedeniyle ölümle karşılık verilmesi, iyi olmaz" dedim. Bu sözüm üzerine sultan, bana sonderecede kızdı ve "Sen, daha önce (yani sultan T u ğ r u l B e y döneminde) ülkenin senin tarafından yöne-tilmesini, emir, ferman ve yasaklamanın (yani bütün yetkilerin) senin yetkinde bulunmasını, alışkanlık haline getirmiştin, böylece bana, bu hususlarda hiçbir yetki kalmamış oluyor. Alış-tığın bu âdeti bırak ve ahdettiğin esas görevine yönel! Tasavvur etki ben, bunu, hâcibi, *Türkmen*'den soğutmak amacıyla yaptım" dedi. Fakat bundan önce de S ü r h a b 'a sultana ait al-tın işlemeli külâh ve örülmüş giysi verilmişti. Bunun üzerine ben (A m î d ü l m ü l k) , sul-tana "Senin buyruğun, bana, her şeyden berî olan (soru sorulamayan) T a n r ı 'nın buyruğu gibidir, bu nedenle de ne olacağı sorulmaz. Ancak S ü r h a b kim oluyor ki sen, ona, sultana ait külâhı ve giysiyi verdin" dedim. Benim bu sözüm üzerine sultanın öfke ve kızgınlığı sonde-recede arttı. Bu arada S ü r h a b , *İçki Meclisi'ne* girdi, dizi, benim dizime degecek şekilde oturdu ve beni sıkıştırıp rahatsız etmeye başladı; esasında o, daha önceleri, benim önümde ayakta durup saygı için yer öperdi. Bu nedenle onun bana karşı yaptığı bu hareket ve davra-nış, oradakiler tarafından ağır bulundu. Daha sonra S ü r h a b , sultana iltifatta bulundu. Bu arada sultan, bana (A m î d ü l m ü l k) "*Devlet Hazinesi'*ni, içindeki mal ve paraları bana karşı kullanarak zarara uğrutup yok ettin" dedi. Bunun üzerine ben, ona "Ey sultan!, ben, *Devlet Hazinesi'*ndeki parayı ordu mensuplarına dağıtmasaydım sen, bugün, para, kale (*Rey* kalesi) ve *Rey*'e sahip olamayacaktın. Ben yaptığım şeye karşılık onlara 'Sana itaat andı' içir-dim" dedim. Benim bu sözlerim üzerine A l p A r s l a n "Yalan söylüyorsun, senin esas amacın bu değildi. Sen, avlanan bir doğan konumundaydın; doğanın yanında bulunan av,

ona ait sayılır, fakat doğanın sahibi gelince o avı ondan alır. Sen, *Devlet Hazinesi*'ndeki parayı ordu ve öteki (yüksek) devlet mensuplarına dağıtıp onları çevrene topladın. Sen, felsefe, hitabet, kitap okuma (araştırma) ve edebî bilimler (âdab) tahsil etmiş olduğunu iddia eden deneyimli kimse olarak, amcamın (T u ğ r u l B e y) öldüğü sırada, ben, 100 bin atıyla *Nişabur*'da, kardeşim K a v u r t B e y, ordusuyla *Fâris*'te ve K u t a l m ı ş da 50 bin kişiyle senin karşında iken, bu hareket ve davranışlarda nasıl bulunabildin ve buna nasıl cüret ettin? Böyle bir durumda, bizden kurtulup ülkeye bizsiz tek başına hâkim olman, sana nasıl mümkün olurdu? İşte senin bu yaptığın apaçık bir cahillik ve bilinçsizliktir” dedi. A m î d ü l m ü l k sözüne devamla: “Ben, sultana gerekli cevabı vermek üzere idim, fakat o, sende sinirlenip gazaba geldi ve beni öldürmek için silah bekliyordu. Bununla birlikte o, benim *İçki Meclisi*'nden çıkarılıp kendisinden uzaklaştırılmamı' emretti; böylece onun, 'Benim öldürülmemi' istediği anlaşılıyordu. Daha sonra sultan, devlet işlerinin yürütülmesi görevini (Vezirlik) N i z a m ü l m ü l k 'e verdi ve sonra da kalkıp odasına gitti. Fakat bir süre sonra odasından çıkan sultan, 'Nerde o E b û N a s r (A m î d ü l m ü l k)?' deyince ben, hemen yerimden kalkarak önünde yer öptüm, aşağılık duygusuyla ona yalvarıp yakardım. Bunun üzerine o, bana 'Böyle bir çırpınış ve böyle korkak bir yürekle senin devlete hâkim olman nasıl mümkün olurdu?' dedi. Ben, ona cevap olarak 'Senin gibi bir sultandan ben, nasıl korkup çekinmem. Beni cezalandırmadan kurtulacak olursam o zaman beni bağışlayıp bana müsamaha göstermeni beklerim' dedim. Bu sözlerim üzerine sultan, bana 'Odana git ve şunu iyi bil ki, ben, daha senin hakkında içimde olanların hepsini açıklamadım ve bende, senin açıklanmasına karşı çıkacağın başka şeyler de vardır' dedi. Daha sonra ben, yer öpüp odama çıktım. Bu arada bana 'Sultanın hizmetine erken başla ve senden tiksiniş nefret ettiğini görmemezlikten gel ve ondan asla korkma!' denildi. Bu tavsiye üzerine ben, ertesi gün, sultana hizmete erken başlamak amacıyla sultanın odasına girmek isteyince bana izin verilmedi. Bunun üzerine ben de N i z a m ü l m ü l k 'e giderek vezirlik görevi dolayısıyla kendisini kutlayıp armağan olarak ona 5 bin altın takdim ettim. Benim bu hareket ve davranışım dolayısıyla N i z a m ü l m ü l k , 'kalbimi hoş tutacağı' hususunda bana sözveride bulundu”. G a r s u n n i ' m e , rivayetine devamla: A m î d ü l m ü l k ikamet etmekte olduğu *Sultanlık Sarayı*'ndan ayrılırken oradaki askerlerin çoğu da onu izleyip saraydan ayrıldı, bunun üzerine durum, sultana arzedildi ve ona şunlar söylendi: “Senin ona kızgınlığına ve onu aşağılamana rağmen, askerinin ona böyle itaat ve bağlılık göstermesi, nasıl olur? K ü n d ü r î , kalplerine para vesair şeylerle hâkim olduğu halkın yaşadığı bir ülkede seninle birlikte bulunuyor, ayrıca ikametini sürdürmekte olduğu sarayda 300 askeri var ve yine aynı sarayda seninle birlikte yeyip içiyor. Bu, rıza gösterilip kabul edilecek bir husus mudur? Ya senin aleyhine olarak onun eline bir fırsat geçecek olursa acaba neler olur?” Bu sözler üzerine sultan, A m î d ü l m ü l k 'e haber gönderip “Senin yanında bulunan askerlere artık ihtiyacın kalmamıştır, bu nedenle onları bize gönder” dedi. Bunun üzerine A m î d ü l m ü l k , sultandan, yanında kalmasını istediği dört tanesi dışında, beraberindeki diğer askerleri sultana gönderdi, sultan da bunları saraydaki hâciblerin hizmetine verdi. Bu arada A m î d ü l m ü l k 'ün bu konumu karşısında *Horasan Amidi*, beraberindeki 50 askerle ona karşı saldırıya geçti. Bunun üzerine A m î d ü l m ü l k , N i z a m ü l m ü l k 'e haber gönderip “Kendisiyle buluşup görüşeceğini” bildirdi. Çok geçmeden kendisinin yanına gelen N i z a m ü l m ü l k 'den “Bu olaylar karşısında kendi durumu için sultanla konuşmasını” istedi, o da bu hususta sözveride bulunmak suretiyle onu kalbini hoş tutup rahatlattı. Fakat bu arada sultan, A m î d ü l m ü l k 'e haber gönderip “Sana ait olan bütün her şeyi tespit edip ortaya çıkar ve hazinelere (Devlete ait) gönder” dedi. Bu emir üzerine A m î d ü l m ü l k , ikamet ettiği saraydaki dairesinde bulunan giysi, altın, gümüş ve mücevherlerin hepsini ortaya koydu, kendisinde sadece 1000

altın (dinar) ve 70 bin dirhemden başka hiçbir şey kalmadı; bunların da mutfakta kullanılan yemek takımlarının (kapkacak) değeri olduğu, söylenmiştir. Böylece hemen her şeyi *Devlet Hazinesi*'ne alınan A m î d ü l m ü l k 'e "Sultanın Anadolu'ya (*Rum*) gazaya gidinceye değin kendisinin *Mervürûd*'a³⁷ gitmesi, daha sonra da dönüp sultanın hizmetinde hazır bulunması" emredilip bildirildi. Bu arada, A m î d ü l m ü l k 'ün evlatlık edinip çok sevdiği küçük *Türk* çocuğu öldü; onun ölümüne çok üzülen A m î d ü l m ü l k , "Artık mutluluk ve devlet bizden uzaklaştı" dedi. İşte bu sıralarda sultan, A m î d ü l m ü l k 'ün daha önceleri kendisine göndermiş olduğu "Rey'e gelmeyip *Nişabur*'da kalmasını, aksi takdirde kendisiyle savaşıacağını" içeren mektubunu ona gönderdi, daha sonra bizzat A m î d ü l m ü l k 'ün el-yazıyla olan "Şimşek gibi çakıp yıldırım gibi gürlediği" mektubu da ona gönderdi ve "Benimle yaptığın bu yazışmalar, paraları, benim hizmetimde ve benim için sarfetmiş olduğun söz ve iddialarının aksini, açıkça göstermektedir" dedi. Bunun üzerine A m î d ü l m ü l k , "Sultanın beni affetmesi, benim suç ve günahımdan daha büyüktür" dedi. A m î d ü l m ü l k 'ün yanında bulunan adam sözüne devamla: A m î d ü l m ü l k , beraberinde, eşi, kızı, cârîyeleri ve dört adamı (gulam) olduğu halde, 15 Safer (26 Ocak Çarşamba) günü, *Mervürûd*'a hareket etti, ben de onunla birlikte idim; kendisine *Mervürûd Reisi*'ne vermek üzere bir de mektup verildi. Bu mektupta "Ulu şeyh A m î d ü l m ü l k 'e, kendisinin iyi bulacağı hizmette bulunulması ve ona her ay 100 altın verilmesi" bildiriliyordu. Daha sonra A m î d ü l m ü l k , kendisine verilen bu mektuba memnun olup kalb huzuru ile ve yeniden *Rey*'e döneceği ümidiyle *Rey*'den ayrıldı ve bir süre sonra da *Nişabur*'a geldi. Çok geçmeden o, burada bulunan sultan A l p A r s l a n 'ın *Ümmü Hıfçak* (*Ümmü Kıpçak*) lâkaplı eşi *Hatun* ve çocuğunun yanına gitti ve *Hatun*'a hizmet ve ululamada bulundu, hattâ çocuğu alıp kucağına oturttu. Bu arada A m î d ü l m ü l k , *Hatun*'un ve çocuğunun eteklerine yapışp ondan "Kendisinin affi hususunda sultana mektup yazmasını" diledi ve ona 500 altın ve bir at hediye etti. Bunun üzerine *Hatun*, ona "İyilik yapıp isteğini yerine getireceği" hususunda sözveride bulundu, ayrıca kendi iktâ sahasında bulunan *Mervürûd*'a (Tabii *Reisine*) bir mektup yazıp "A m î d ü l m ü l k 'e 1000 altın verilmesini" bildirdi; *Hatun*, ayrıca "Kendisinin ve çocuğunun himayesine sığınmış olan A m î d ü l m ü l k 'ü affetmesi" hususunda eşi sultana da bir mektup gönderdi. A m î d ü l m ü l k ise *Nişabur*'dan ayrılıp *Mervürûd*'a ulaştı ve şehir *Reisi*'nin evine indi. Biraz sonra " *Nişabur* ile *Mervürûd* arasında, yedi fersahlık bir yerde oturmakta olan *Nişabur Reisi M a h m u d b . E b î A l i e l - M e n î î* 'den, *Mervürûd*'daki nâibi kardeşi A b d ü r r e z z a k 'a bir mektup geldiği haberi, bize ulaştı. Bu mektupta, *Nişabur Reisi*, kardeşine "Sultan A l p A r s l a n 'dan bir *Türk gulamı* ile gönderilen ve içinde A m î d ü l m ü l k 'ün öldürülmesini emrettiği bir mektup aldığını, bundan haberdar olması için de bu mektubu ve gulamı kendisine gönderdiğini ve bu gulama, mektuptaki sultanın emrini gecikmeden yerine getirme olanağını sağlamasını" bildirdi. Kardeşinin bu mektubunu alan A b d ü r r e z z a k , buna sonderecede çok üzüldü. Esasen *Nişabur Reisi M a h m u d b . E b î A l i* ile A m î d ü l m ü l k arasında iyi bir dostluk, sevgi ve sadakat vardı³⁸. Çok geçmeden sultanın emrini yerine getirmekle görevli olan *Türk* gulam, A m î d ü l m ü l k 'ün yanına gelip ona "Kaleye çıkmasını" emretti. Bunun üzerine hep birlikte kaleye çıktılar. Kardeşinin nâibi ve aynı zamanda *Mervürûd* hatibi ve ilerigeleni bulunan A b d ü r r e z z a k , Cuma günü şehir camiiinin minberine çıktı, üzüntüsünden ne söyleyeceğini bilemiyordu, sadece iki kelime söyledikten sonra minberden

³⁷ Bk. Not nr. 9.

³⁸ İşte bu nedenle *Nişabur Reisi M a h m u d* 'un, sultanın, A m î d ü l m ü l k 'ü öldürme emrini bizzat kendi eliyle yerine getirmeme amacıyla *Mervürûd*'a gelmediği açıkça görülmektedir.

aşağı indi. Ben (A m î d ü l m ü l k 'ün yanındaki adam), bunu haber alır almaz derhal A m î d ü l m ü l k 'ün yanına kaleye çıktım ve ona “Düşün bak! Senin buradan kurtulmanın bir çıkar yolu var mıdır?” dedim. Bunun üzerine o, dili tutulup sessiz kaldı, daha sonra ise “Çıkar yol senin, benimle A b d ü r r e z z a k 'ı biraraya getirip görüşmemizi sağlamandadır” dedi. Bunun üzerine ben, kaleden inerek A b d ü r r e z z a k 'a gidip “Sizinle A m î d ü l m ü l k arasında iyi bir dostluk bulunduğunu biliyorum. A m î d ü l m ü l k 'e, kendisi hakkındaki haberi alınca yakınları ve eşine vasiyette bulunmak amacıyla sizinle görüşmesini” söyledim. Benim bu sözlerim üzerine o, “Onu görmeye kalbim tahammül etmez, buna dayanmam” dedi, fakat ben, kaleye çıkmaya razı oluncaya dek bu hususta ona ısrar ettim, sonunda onu kaleye çıkardım. A m î d ü l m ü l k , A b d ü r r e z z a k 'ı görür görmez hemen eteğine sarıldı ve “Benim kurtuluşumun senden başka kimsenin elinde olduğunu sanmıyorum” dedi. Bunun üzerine A b d ü r r e z z a k , ona “Senin kurtuluşun için bende ne gibi bir olanak vardır?” deyince A m î d ü l m ü l k ona, “Kardeşin *Nişabur Reisi M a h m u d 'a*, kendisi buraya gelinceye dek hakkındaki emri uygulamayacağını, o buraya gelince de ona, bunun çok güç bir iş olduğunu, sultanın ilk mektubundaki (Öldürülme) emrinin uygulanmasının gerekmediğini, sultanın bu emri verdiği sırada belki sarhoş olduğunu, A m î d ü l m ü l k 'ün hasta bulunduğunu, belki de ölmüş olabileceğini, sultanın onu, bu nedenle affedebileceğini ve ayrıca kendisinin de bizzat sultana, merhamet etmeye razı edebilecek bir mektup yazacağını, bir mektupla bildir” dedi. A m î d ü l m ü l k 'ün bu sözleri üzerine A b d ü r r e z z a k “Hay hay, baş üstüne” deyip kaleden indi ve kardeşi *Nişabur Reisi M a h m u d 'a* “Buluşmaları” hususunda bir mektup göndermesi üzerine M a h m u d , *Mervürü'd'a* gelerek kardeşiyle buluştu; A b d ü r r e z z a k , A m î d ü l m ü l k 'ün kendisine söylediklerini ona aynen söyledi ve “Üzerlerinde A m î d ü l m ü l k 'ün hukuku olduğunu” belirtti. Bunun üzerine M a h m u d , “Baş üstüne” dedi. Çok geçmeden M a h m u d , sultana, A m î d ü l m ü l k 'ün affı konusunda bir mektup yazdı, A m î d ü l m ü l k de sultana “Kendisine pek çok paralar vereceğini, affı konusunda yalvarıp yakarmayı” içeren bir mektup yazmıştı. M a h m u d , her iki mektubu sultana gönderdi. Bu arada A m î d ü l m ü l k , sultanın kendisini öldürmekle görevlendirip gönderdiği gulama para verdi, buna karşılık gulam, sultandan cevap gelinceye dek beklemeye başladı. Bu arada A m î d ü l m ü l k , A b d ü r r e z z a k 'tan, sultandan kendisi hakkında gelen mektubun içeriğini öğrenmek istedi, o da ona, bu mektubu gönderdi. Mektubun kapsamı şöyle idi:

“Biz, şeyh E b û N a s r (A m î d ü l m ü l k)'ı size gönderdik, böylece onu, bize karşı belli olmuş olan kötü hareket ve seçtiği yolu, kanının akıtılacağı korkusuyla terkececeği ümidiyle onu öldürmeyip bıraktık. Fakat buna karşılık onun fesad ve kötü hareketinin (akreplerinin) daha da artarak bize doğru yöneldiğini görüyoruz. *Halifelik Sarayı'nın* ilerigelenlerinin fikir ve düşünceleriyle bizim devletimizin görüş ve fikirleri, ‘ondan kurtulma’ hususunda birleşmiş bulunuyor. Bu nedenle A m î d ü l m ü l k zincirle boğularak cesedi yedi gün süreyle kalenin kapısına asılsın”. A m î d ü l m ü l k , sultanın buyruk niteliği taşıyan bu mektubunu okuyunca hayatından ümidini kesmişti. Bir süre böylece kaldıktan sonra sultandan iki gulam geldi; beraberlerinde getirdikleri sultanın mektubunda “Kendisinin (*Nişabur Reisi M a h m u d 'un*) A m î d ü l m ü l k hakkındaki buyruğuna karşı muhalefete girişmesi şiddetle yeriliyor ve A m î d ü l m ü l k 'ün derhal öldürülüp başının kendisine gönderilmesi” emrediliyordu. Daha sonra bu iki gulam, kaleye A m î d ü l m ü l k 'ün yanına çıktılar. A m î d ü l m ü l k , onları görür görmez ayağa kalkıp selâm verdi ve onlara “Niçin geldiniz?” deyince onlar da ona “Kalk, iki rekat namaz kıl ve geçmişte işlediğin günahların için U l u T a n r ı 'ya tövbe et!” dediler. Bunun üzerine A m î d ü l m ü l k “Dışarı çıkıp

aileme vedalaşayım” dedi, onlar da ona “Çık!” dediler, o da derhal dışarı çıktı, kendisini gören eşi, iki kızı ve câriyeleri, feryat ve figana başlayıp başlarını açarak üzerine toprak saçtular. Çok geçmeden iki gulam, onların yanına gelip A m î d ü l m ü l k 'e “Çık dışarı!” dediler, o da “Elimi tutun, çünkü bu kadınlar, benim dışarı çıkmama engel olmaktadır” dedi. Bunun üzerine iki gulam, onu dışarı çıkarıp kapıyı kapattılar. A m î d ü l m ü l k , orada bulunan mescide doğru korka korka yürüdü, üzerindeki samur hırkayı çıkarıp onlara verdi ve gömleğini de yırttı, bu arada gulamlar, onun sarığını da aldılar; daha sonra gulamlar, bir çadırdan kopardıkları bir ip getirdiler. Bunu gören A m î d ü l m ü l k , “Boğulmak suretiyle öldürülecek fesatçı ve hırsız değilim. Kılıçla öldürülmem, benim için daha iyi olur, çünkü kılıç, günahları silip yok eder, ayrıca kılıçla öldürülenler şehid sayılırlar” dedi. Daha sonra gulamlar, A m î d ü l m ü l k 'ün gözlerini hırkasının yeninden kopardıkları bir parça bezle bağladılar ve sonra da başını kılıçla vurup uçurdular, kesik başı A m î d ü l m ü l k 'ün yiyecek torbasına koyup sultan A l p A r s l a n 'a götürdüler. A m î d ü l m ü l k 'ün kızkardeşi “Cesedin kendisine teslim edilmesini” istedi ve cesed ona verildi, o da cesedi *Kündür*'e götürüp, oğlunun ve öldürülmek suretiyle vefat eden babasının bulunduğu mezarlığa defnettirdi; bu arada da o, *Kirman*'da, A m î d ü l m ü l k 'ün kesik başı kendisine teslim edilen sultan A l p A r s l a n 'a haber gönderip kesik başın nerede olduğunu sorup araştırdı, bunun üzerine ona “Bir kuyuya atıldı” cevabı verildi.

Böylece G a r s u n n i ' m e 'nin, bizzat görgü tanığı olan ve A m î d ü l m ü l k 'ün ölünceye dek yanında bulunan kimsenin sözlü ifadesinden yaptığı bu ayrıntılı ve ilginç nakiller, burada sona ermektedir. Bundan sonra S ı b t , A m î d ü l m ü l k 'ün cesedinin defni hakkında şu değişik bilgileri vermektedir:

A m î d ü l m ü l k öldürülünce *Mervürüd* hatibi A b d ü r r e z z a k , gece kaleye çıkarak cesedi yıkayıp debîkî bir gömlekle kefenletti. Bu gömleği, halife, Hz. P e y g a m - b e r 'e ait bir hırkanın bir parçasıyla birlikte kendisine vermişti. A b d ü r r e z z a k , daha sonra cesedi *Mervürüd* mezarlığına götürüp defnettirdi; A m î d ü l m ü l k 'ün yaşı, 40'dan biraz fazla idi. Bazı kimseler, A m î d ü l m ü l k 'ün öldürülmesini teşvik edenin, N i z a - m ü l m ü l k olduğuna değinmişlerdir. Ne gariptir ki, A l p A r s l a n ve N i z a m ü l m ü l k katledilmek suretiyle öldürülmüşlerdir³⁹.

458 (1065/66) Yılı Olayları

Bu yıla ait ilk bilgiler, kendisinden daha önce de bahsedilen *Hûzistan* hâkimi T a c ü ' l - m ü l ü k E b û K â l i c a r H e z a r e s b hakkındadır ki, yine G a r s u n n i ' m e 'nin kaybolan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden naklen verilmiştir. Şöyleki:

Bu yıl içinde *Bağdad*'a şu haber geldi: Sultan A l p A r s l a n , beraberinde *Ahvaz âmili* H e z a r e s b olduğu halde, *Merv*'den *Hârezm*'e gitti. Bu arada H e z a r e s b 'ten, sultan T u ğ r u l B e y 'in ölümünden beri birikmiş olan ve üç yıllık tutarı 1 milyon altın olan *Basra*, *Hûzistan* ve *Errecan*'ın birikmiş ıktâ borcu istendi. Bunun üzerine H e z a r e s b , bu parayı toplamak amacıyla memleketine dönmek isteyince ona “Sen bu parayı ödemede ne kadar acele edersen biz de seni salıvermede o kadar acele ederiz; parayı getirinceye dek sultanın kapısından ayrılamayacağı” söylendi. Esasen sultan, bu ıktâ borcunu ödeme hususunda, ona karşı olan kötü niyetini içinde saklıyor, fakat görünüşte ise iyi niyetli görün-

³⁹ Vezir A m î d ü l m ü l k 'ün sultan A l p A r s l a n ile ilişkileri, tutuklanıp öldürülmesi hakkında bk. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 165-172; O. Turan, *adıgeç. Esr.*, s. 99-100.

yordu. Bir gece H e z a r e s b , sultan sarhoş iken yanında bulunuyordu. Bir ara sultan, kendi nevbet davulundan sonra bir davul sesi duydu ve “Bu nedir?” diye sorunca ona “H e z a r e s b ’in nevbet davulu” denildi. Bunun üzerine sultan, “H e z a r e s b kim oluyor ki benden izin almadan bunu yapıyor” dedi; sultanın bu sözlerine üzüлp kırılan H e z a r e s b ’e sultan, sabah olunca hil’at giydirip dün gece kendisine karşı takındığı tutum, davranış ve sarfettiği sözlerden dolayı ondan özür diledi. Daha sonra metinde sultanın, kâtibî E b û Ya ’ l â ’yı tutuklaması için Irak’a birisini gönderdiği, bunun üzerine kâtibin E b u ’ l - A g a r D ü b e y s ’e ait olan Hille’ye (Oba da olabilir) kaçtığı, bu arada *Deylemlilerin*, onun evini ve *Ahvaz*’daki yakınlarının evlerini yağma ettikleri, kaydedilmiştir. Bu küçük kayıttan sonra da metinde, sultan A l p A r s l a n ’ın *Hârezm*’e gidişi ve buradaki faaliyetleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Sultan A l p A r s l a n , *Hârezm*’e varınca burada kendisini hâdimler karşılayıp birçok değerli armağanlar ve para takdim ettiler. Bunlar arasında, içinde altınların (dinar) bulunduğu debîkî deriden yapılmış bir kese de vardı. Sultan, bu keseden bir avuç altın alıp büyük oğlu A y a s (A y a z)’a uzattı. O da dizleri üzerinde süratle giderek babasının önünde yer öptü ve babasının uzattığı altınları alıp yeniden dizleri üzerinde, geldiği yere döndü. Bu arada sultan, huzurunda bulunan H e z a r e s b ’e de öteki eliyle bir avuç altın uzattı, hemen ayağa kalkan H e z a r e s b , yeri öptü ve sultana doğru yürüyerek altınları elinden aldı ve dönüp yeniden yerine oturdu. Onun bu hareketi -yani oğlu gibi iki dizi üzerinde olduğu halde süratle kendisine gelmemesi- sultanın sonececece ağırına gitti ve ona “Senin zihninde hâkimiyet sevdası yatmaktadır, bunu gerçekleştirmek amacıyla halifeyle mektuplaşıp para sarfetmektesin ve *Nişabur*’da *Ahvaz*’ı tahkim etmekle meşgul oldun” dedi. Sultanın bu sözlerinden sonecececece huzursuz olan H e z a r e s b , özür diledikten sonra sultana, T a n r ı ’ya ant olsun ki, ben, bu davranışımı hiçbir şeye halel getirmedi; esasen biz, sizin bu âdetinizi bilmiyoruz. Bizim âdetimize göre, adamlarımızın ayakta durmaları, hizmet ve hürmetin en büyüğüdür” dedi, böylece meclis son buldu. Ertesi gün sultan, atına binip yola koyuldu; yolda kardeşi S ü l e y m a n ’ın hâcibi A y t e k i n ’e rastladı; onu görünce “Aferin sana ey günlük fırsatlarla yaşayan adam! Kendi çıkar ve selâmetin için benim arkamdan gelmeyip durumun başka türlü (aleyhime) olabileceği ümidiyle geride kaldın” dedi ve daha sonra da ona “Atundan inip kendisine yaklaşmasını” emretti. Sultan, kendisine yaklaşan A y t e k i n ’i kılıcıyla ikiye böldü ve “Götürün bunu H e z a r e s b görsün!” dedi. A y t e k i n ’in ikiye bölünmüş cesedini gören H e z a r e s b , korku ve endişeye kapıldı ve derhal vezir N i z a m ü l m ü l k ’e gidip kendini onun önüne atarak “Ben, şu durumumun senden başka hiç kimse tarafından düzeltilebileceğini sanmıyorum” dedikten sonra ona ve sultanın eşine paralar verdi. Bunun üzerine N i z a m ü l m ü l k , onu sultana götürdü. H e z a r e s b , sultanın katına çıkınca ona, “Bana suçlanan şeyin ne olduğunu bilmiyorum. *Ahvaz*’a sur yapılmasını, bana R ü k n ü d d i n (Sultan T u ğ r u l B e y) emretti, fakat o şimdi ölmüş bulunuyor, bu nedenle onun bu emrinden bana hiçbir şey kalmadı (yani emrin geçerliliği ortadan kalktı). Benim hükümdarlık sevdasında bulunmam hikâyesine gelince, bu, sultanın benim hakkımdaki iyi fikir ve kanaatını bozmak isteyen düşmanlarım tarafından uydurulmuştur” dedi. Bunun üzerine sultan, N i z a m ü l m ü l k ’e, “Huzur içinde oturup korku ve endişeden vazgeçerek kalbini hoş tutmasını, H e z a r e s b ’e söyle” dedi. Daha sonra sultan, H e z a r e s b ’e “Bu söylediklerim, doğru ve dürüst niyetimin ifadesidir. Eğer bunlar, kötü niyetim nedeniyle olsaydı seni korkutmaya asla gerek duymaz ve mahvederdim” dedi. Bu sözlerden sonra sultan, ona “Memleketine göndermek üzere salıvereceği” sözverisinde bulundu.

Bu yılın son olayları hakkında metinde, şu bilgiler verilmiştir:

Rebiülâhır (Mart/Nisan) ayında, bir *Haylbaşı*, *Hârezm*'de bulunan sultandan vezir N i z a m ü l m ü l k 'e bir mektup getirdi. Mektupta, "Sultanın *Mâveraünnehr* ve *Hârezm*'de yaptığı fetihler, bu memleketleri tehdit ve huzursuz eden fesat ehlinin bertaraf edildiği" kaydediliyor ve şöyle deniliyordu: "*Hazar Denizi* tarafındaki *Kıpçak* ülkesinde oturan *Türkmenler*, kâfirlerle birlikte tâcirleri yağma ediyorlardı. Fakat onlar, bizim kendilerine karşı olan harekâtımızı işitince kadın, sayılarının ne kadar olduğu bilinmeyen mâl ve hayvanlarını bırakıp *Hazar Denizi*'ndeki bir adaya geçtiler. Biz, onların bıraktıkları şeylerin hepsini ele geçirdik. Daha sonra sultan, *Horasan*'a döndü ve daha önce sultanı karşılamada geç kalmış olan bir gurup halk, bu kez, N i z a m ü l m ü l k 'le birlikte onu karşıladı. Bunların sultanı karşılamada geç kalmış oldukları, sultana *Hârezm*'de söylenmişti."⁴⁰ Bundan sonraki metinde, yine aynı ayda (Rebiülâhır= Mart/Nisan), *Horasan*'dan *Bağdad*'a gelen bir mektupta, "Sultan A l p A r s l a n 'ın *Hârezm*'den *Nişabur*'a döndüğü, H e z a r e s b 'e, 100 bin altın verdikten sonra geri kalan borçlarını *Devlet Hazinesi*'ne göndermesi şartıyla memleketi *Hûzistan*'a dönmesine izin verildiği" bildiriliyordu. Bu kısa kayıttan sonra ise "4 Zülkade (27 Eylül)'de halife e l - K a i m 'den sultan A l p A r s l a n 'a elçi olarak gönderilen ve beraberinde, sultana takdim edilmek üzere *hil'atler* bulunan bir hâdimin, halife adına, selâmette olması dolayısıyla sultanı kutladığı ve bu hâdimle birlikte beraberinde, "Halifenin eşinin *Bağdad*'a döndüğünü ve *Selçuklu* nâiblerinin halife ve yakınlarının ıktalarına elkoyduklarını" içeren halifenin bir tezkiresi olan E b û M u h a m m e d e t - T e m î m î e l - H a n b e l î 'nin de sultana geldiği, metinde kaydedilmektedir; bundan sonra da "*Ahvaz*'a gelen H e z a r e s b 'in *Deylemlilerin* kökünü kazıyıp onların para ve ıktalarını aldığı, böylece onun pek çok para elde ettiği, belirtilmiştir.

459 (1066/67) Yılı Olayları

Bu yılın ilk haberi olarak sultan A l p A r s l a n 'ın *Nişabur*'dan başkent *Rey*'e geldiği (Muharrem=Kasım/Aralık), kaydedildikten sonra metinde şu bilgiler veriliyor:

Mısır Fatımî halifesi (e l - M u s t a n s ı r), *Haleb* emîri M a h m u d b . e r - R u ' k ı l i y y e 'ye haber gönderip "Eğer bana tâbi isen hazineye para göndermen, komşu bulunduğun *Bizans (Rum)*'a gaza yapman ve İ b n H a n ve beraberindeki *Oğuzları Haleb*'den uzaklaştırman gerekir" dedi. Emîr M a h m u d ise ona kapsamı şöyle olan bir cevap gönderdi: "*Haleb*'i amcamdan (A t i y y e) almak için *Bizanslılardan* borç para almak zorunda kaldım. Elimde sarfetmek zorunda olduğum paradan başka hiç para yok. Eğer aldığım borcu ödeyip işlerim yoluna girerse o zaman hazineye para gönderme hizmetinde bulunurum. *Bizans*'a gazaya gelince ben, belli bir süre için *Bizans*'tan aldığım borç para karşılığında oğlumu rehin olarak verip onlarla barış yaptım. Bu nedenle borcumu ödemek suretiyle oğlumu kurtarıp barış bozuluncaya dek onlarla savaşmam mümkün olmaz. İ b n H a n ve beraberindeki *Oğuzların* sorununa gelince, onların güç ve kuvveti benden üstün durumdadır. Ben, dost gibi görünerek onlardan yararlanıyor, böylece bana karşı olan fitne ve fesatçılardan kendimi koruyor ve kurtarıyorum. Eğer onların *Haleb*'den uzaklaştırılması, sizce gerekli görülüyorsa o takdirde benden daha kuvvetli birisinin *Haleb*'e gönderilmesi gerekir, o zaman ben de ona yardımcı olurum". E m î r M a h m u d 'un bu cevabını alan halife tarafından, *Dimaşk*'ta bulunan *Emîrü'l-cüyüş B e d r ü l c e m a l î*'ye bir mektup gönderilip "Emîr M a h m u d 'un itaatten çıktığı ve *Irak*'a (*Abbâsî Halifeliğine*) meylettiği" bildirildi ve "Ona karşı harekâta başlayıp savaşması" emri verildi. Bu emir üzerine B e d r ü l c e m a l î , bu sı-

⁴⁰ Bu hususta bk. M.A. Köymen, adigeç., Esr., s. 41; O. Turan, adigeç. Esr., s. 108.

rada *Rahbe*'de bulunan A t i y y e 'ye “*Haleb*'e yürümesini ve kendisine yardım yapacağı” hususunu kapsayan bir mektup gönderdi. Bunun üzerine A t i y y e , kalabalık ve dolayısıyla güçlü bir *Kilâboğulları* kuvvetiyle *Hama*'ya yürüdü. Bunu haber alan emir M a h m u d , beraberinde İ b n H a n ve *Oğuzları* olduğu halde, A t i y y e ve *Kilâboğulları* kuvvetlerine karşı harekete geçmek üzere *Haleb*'den ayrıldı. O, geri kalan *Kilâboğulları* kabile kuvvetlerinin A t i y y e 'ye kaulmalarını önlemek amacıyla onlara karşı harekâta başladı, böylece iki taraf arasında savaşmaktan başka bir çare kalmamıştı. Bu durum karşısında *Trablus* hâkimi kadı İ b n A m m a r , her ikisinin arasına girip durumu düzeltmeyi başardı. Bunun sonucunda emir M a h m u d ve A t i y y e , *Mısır* halifesine itaat için ant içtiler, ayrıca aralarında da ant içerek yaptıkları anlaşmaya göre “*Rahbe*, *Bâlis*, *Rakka* ve *Fırat* toprakları A t i y y e 'nin, *Haleb* de M a h m u d 'un oldu. Bu anlaşmadan sonra A t i y y e , *Mısır Fatımî* halifesi e l - M u s t a n s ı r 'ın hizmetinde olarak *Dimaşk*'a gidip ikamete başladı. Öte yandan bu anlaşmayı haber alan *Selçuklu* vasalı *Musul* emiri M ü s l i m b . K u r e y ş , A t i y y e 'nin kendilerine karşı kötü tutum ve davranışı karşısında huzursuz olan halkın destek ve yardımlarıyla *Rahbe*'ye gelip şehre hâkim oldu ve *Abbasi* halifesi ve *Selçuklu* sultanı adlarına sünnî hutbesi okutmaya başladı⁴¹.

Haleb'deki henüz şii *Mısır Fatımî* halifeliğine tâbi bulunan *Haleb Mirdasoğulları* ailesi arasında cereyan eden bu olayların anlatımından sonra metinde, “*Selçuklu Amîdi* E b û S a ' d e l - M ü s t e v f î 'nin, beraberinde, halifeye armağan olarak verilmek üzere (Sultan tarafından), atlar, giysiler, Kur'an, mücevher ve mektuplar olduğu halde, *Sultanın Sarayı*'ndan ayrılıp *Bağdad*'a geldiği (18 Safer=8 Ocak 1067 Pazartesi), onun mal (Para), aile ve yönetim bakımından âdil ve iyi ahlaklı ve doğru bir insan olduğu için halkın onun gelişine sonderecede çok sevinip memnun olduğu ve böylece onların her bakımdan güvenceye kavuşmuş bulunmaları” kaydedilmiştir. Bu kayıttan sonra “Halifenin eşi A r s l a n H a t u n 'un, beraberinde, halifeye verilmek üzere sultan A l p A r s l a n 'ın ıktalar ve daha bazı şeylerle ilgili *tevkileri* olduğu halde, *Bağdad*'a hareket ettiği ve sultanın da *Kirman*'a gitmek üzere *Rey*'den *İsfahan*'a yöneldiği haberinin *Bağdad*'a ulaştığı” metinde belirtilmektedir (Rebiülâhır=Şubat/Mart). Bu kayıttan hemen sonra da *Rey*'den *Bağdad*'a hareket eden A r s l a n H a t u n 'un Cumadelûla başında (Mart sonları) *Bağdad*'a ulaştığı hakkında şu bilgiler veriliyor:

S e y y i d e A r s l a n H a t u n , hâdimiyle birlikte *Bağdad*'a geldi; beraberlerinde hilafet veziri İ b n C ü h e y r bulunan halk, onu, şehre bir fersah uzaklıkta karşıladı; bu sırada vezir, atının üstünde H a t u n 'a duada bulundu. H a t u n , saraya girince *Selçuklu Amîdi*, *Beytü'n-nûbe*'de hazır olup H a t u n 'un beraberinde getirdiği sultanın mektuplarını okudu; bu mektuplar, “Halifeye itaati, yasalara göre halifeye hizmette bulunmayı ve halifenin bütün arzu, istek ve emirlerinin yerine getirilmesini” içermekte idi. H a t u n 'un beraberinde, vezir İ b n C ü h e y r 'e de başlığı “*el-Vezirü'l-ecell*, *Şerefü'l-vüzera*, *Fahru'd-devle*” ünvanlarını içeren bir mektup vardı. Esasen bundan önce vezire yalnızca “*er-Reisü'l-ecell*” ünvanıyla hitap edilirdi.

Bu kayıttan sonra sultan A l p A r s l a n 'la ilgili olarak Şaban (Haziran/ Temmuz) ayında, *Bağdad*'a şu haberler ulaştı:

Sultan A l p A r s l a n , kardeşi emir K a v u r t B e y 'in *Kirman* ülkesinin hâkimiyetini aralarında bölmesi üzerine, ona karşı derhal harekete geçti. K a v u r t B e y , *Berde-*

⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, adigeç. Esr., s. 42-43.

sîr (*Berdeşîr*) adlı etrafı sağlam surlar ve derin hendeklerle çevrili bir yerde (kale) savunmaya çekilmişti. Sultan, ona karşı öncü kuvvetleri gönderdi, arkasından da bizzat kendisi gitti. *Kavurt Bey*, *Berdeşîr*'den çıkıp sultanın öncü kuvvetleriyle savaşa girişti. Öncü kuvvetlerinin başında bulunan hâcib *Altuntaş* ve *Çavlı*, *Kavurt Bey*'in askerleriyle şiddetle savaştılar ve her iki taraftan da çok sayıda insan öldü⁴². Bu kayıttan sonra sultan *Alp Arslan*'in hilâfet veziri *İbn Cüheyr*'e hil'at göndermesi ve halifenin buna bir tür tepkisi, metinde şöyle açıklanmaktadır.

Bu yılın Zülkade (Eylül/Ekim) ayında vezir *İbn Cüheyr*, sultan *Alp Arslan*'in gönderdiği hil'atı giydi; hil'at, değerli cübbe, altın işlemeli sarık ve üzerinde bir altının bulunduğu bir (minyatür) attan oluşuyordu; sultan, ayrıca vezire teşekkürü içeren bir de mektup göndermişti. Vezirin sultanın hil'atını kendi oturduğu *Hilâfet Sarayı*'nda giymesi durumunda halifenin buna sonderecede canı sıkılacak, hattâ ona kin bile beslemeye başlayacaktı. Çok geçmeden vezir *İbn Cüheyr*, sultanın hil'atını giymek amacıyla *Beytû'n-nûbe*'de bir kutlama töreni düzenledi. Bunun üzerine halife, ona kapsamı şöyle olan bir tevkî gönderdi:

"Ey *Fahreddin Ebû Nasr Muhammed b. Cüheyr*! *Sultanü'l-âzam* (*Alp Arslan*)'ın, mevkinin beğenerek senin hakkında iyi duygularını gösterip kabullenmesi, seni, emsallerinden üstün ve iyi görmesi, fikirlerinin diğerlerinden daha yeterli olması ve senin, onun devletinin zaman boyunca, tek bileği olman hususu, ancak ve ancak *Emîrû'l-mü'minîn*'in fikir ve görüşlerinin şerefli ve yüce olmasından ve senin ulu halifeye iyi bir şekilde hizmette bulunmaktan ileri gelmektedir". Böylece halife, kendisine haber verilmeksizin sultanın, vezirine hil'at göndermesine apaçık olarak karşı çıkmış oluyordu. Vezirin bu tutum ve davranışı, bir süre sonra vezaret görevinden azlini gerektiren nedenlerden biri, hattâ en önemlisi olacaktır⁴³.

Bu yılın son olayı ise vezir *Nizamülmülk*'ün, özellikle kendi adına *Bağdad*'ta inşa ettirdiği *Nizamiyye Medresesi*'nde ders vermekten kaçınan ünlü bilgin *Ebû İshak Şirazî*'ye sonderecede kızdığı, onu tehdit edip kötilediği ve 'Bu medresenin kendisi için yaptırıldığını' söylediği ve nihayet durumun halifeye bildirilmesi üzerine halifenin ona 'Bizim, *Arap* olmayanlarla olan durumumuzu biliyorsun; senin bu tutum ve davranışının beni sorumlu duruma düşürmesinden endişe ederim' demesi üzerine *Ebû İshak*'in derslere gelmeyi kabul ettiği, böylece onun yerine ancak 20 gün ders veren *Ebû Nasr b. es-Sabbâg*'in da dersi ona bıraktığı" metinde kaydedilmiştir⁴⁴.

460 (1067/68) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, sultan *Alp Arslan*'in ikinci *Gürcistan* seferiyle ilgili olup metinde şöyle kaydedilmektedir:

Bu yılın Rebiülevvel ayında (Ocak/Şubat 1068) *Bağdad*'a şu haberler geldi: Sultan *Alp Arslan* (*Şeddadoğulları Beyliği*'nin başkenti durumunda olan) *Genze* (*Gence*)'ye yöneldi. *Nizamülmülk*, bura hâkimi *Fadlun b. Ebû'l-Esvâr*'in yanına gidip onu şehirden çıkardı. Çok geçmeden *Fadlun*, itaat ve hizmet amacıyla sultanın ka-

⁴² *Kavurt Bey*'in ilk isyanını ifade eden bu metinde, diğer kaynaklara göre yetersiz ve eksik bilgiler vardır. Bu konuda ayrıntı için bk. E. Merçil, adigeç. Esr., s. 40-42.

⁴³ Krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 56.

⁴⁴ Krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 57.

tına çıktı; sultan, ona hil'at verdikten sonra yeniden *Cenze*'ye döndü ve *Fadlun*, sultana armağan olarak 1000 deve, 50 at, altın ve gümüşle işlenmiş çeşitli cinsten 500 giysi, ağaçları, vezni 100 bin miskal olan altundan, meyveleri, yakut ve çeşitli mücevherlerden oluşan bir minyatür bahçe takdim etti. Çok geçmeden sultan, *Lân (el-Lân)*'a⁴⁵ yürüdü, fakat çok kar yağması nedeniyle pek çok asker, hayvan, çadır ve diğer şeyler telef oldu, bunun üzerine sultan, *Cenze*'ye geri döndü. Bu arada *Tiflis* emiri *İbn Câfer*, sultana gelip para ve at takdim etti; ayrıca *Fadlun* da *Tiflis*'e gelip sultana pek çok para verdi, bu nedenle sultan, *Tiflis*'i ona verdi, şehir emîri *İbn Câfer* ise *Sultanın Sarayı*'nda hizmete hazır olarak ikamete başladı. Daha önce sultan, *Abhaz* meliki *Bagratt*'ın kızkardeşinin kızıyla evlenmiş ve onunla *Hemedan*'da gerdeğe girmişti. Fakat daha sonra sultan, onu boşayınca bu kez *Fadlun*, onunla evlenmiş ve onu *Cenze*'ye getirmişti⁴⁶.

Bu kayıtlardan sonra metinde, daha önce de değinildiği üzere⁴⁷, *Musul* emîri *Müslim b. Kureyş*'in şii *Mısır Fatımî* halifeliğine tâbi olan *Kilâboğulları* emîri *Atiyye*'nin yönetiminde bulunan *Rahbe*'yi ele geçirdiği, *Kilâboğullarını* yağmaladığı ve onun bu başarısı nedeniyle *Abbâsî* halifesinin kendisine hil'at ve armağanlar gönderdiği kaydedilmiştir.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, *Filistin* ve *Hicaz*'da vukubulan deprem, *Dımaşk*'ta cereyan eden birtakım olaylar ve *Bağdad*'taki mezhep anlaşmazlıkları hakkında bilgi veriliyor, daha sonra ise halifenin, veziri *İbn Cüheyr*'i görevinden azli kaydediliyor. Şöyleki:

Zülkade (Eylül) ayının Salı *Mihrican* gecesi, halife *el-Kaim Bi'emrillah*, veziri *İbn Cüheyr*'in azlini içeren, *Kadi'l-kudat ed-Damganî* tarafından hazırlanan ve yedi maddeden oluşan bir tevkî yayınladı. Bu tevkî aynen şöyledir:

1- Sen, bizim hizmetimizde çalışmak istediğin zaman bunu kabul edip para ve diğer şeyler hususunda sana güvendik, fakat sen, sonradan bizim buyruk ve isteklerimizi hiçe saydın ve böylece bize karşı koymuş oldun.

2- Sen, sultan *Tuğrul Bey* öldüğü zaman *Müslim b. Kureyş*'e mektup gönderip onu katımıza davet ettin; bunun üzerine nerdeyse kan dökülmeye kadar ulaşan çok tehlikeli bir durum ortaya çıktı; bunu önlemek için pek çok para sarfetmek zorunda kaldık.

3- Sen, tarafımızdan sana çıkarılan şerefli buyruk ve tevkîlerimizin bazılarını uygulamayıp fırlatıp attın, bazılarını da yakmak suretiyle yok ettin. Senin bu yaptıklarını, şimdiye değin, senden önce, hiçbir hizmet erbabı asla yapmamıştır.

4- Sen, hiç izin almaksızın ve çağrılmaksızın *Bâbü'l-hücre*'ye⁴⁸ gelerek "Buraya benden başka hiç kimsenin girmesini istemiyorum" dedin ve uygulanan âdet gereği buraya gelen ve yaklaşanları geri çevirdin.

5- Sen, sultan *Adud'd-devle Alp Arslan*'a mektup yazıp bizden izin almaksızın ondan hil'at talep ettin ve bu hil'ati de bizim sarayımızda (*Dârü'l-azîze*) giymek istedin. Bunun üzerine sana, "Buna burada izin verilmesi câiz değildir, ancak senin bu hil'ati,

⁴⁵ *Bâbü'l-ebvâb*'a yakın olup *Armeniyye* tarafında, *Hazar* ülkesine komşu geniş bir belde (Bk. Yakut, adigeç. Esr., IV, 343).

⁴⁶ Sultan *Alp Arslan*'ın ikinci *Gürcistan* seferi hakkında ayrıntı için bk. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 20,21; O. Turan, adigeç. Esr., s. 112-13; A. Sevim-E. Merçil, adigeç. Esr., s. 55-56.

⁴⁷ Bu hususta bk. Not nr. 41.

⁴⁸ *Bağdad*'da *Hilafet Sarayı*'nda büyük bir mekan (Yakut, adigeç. Esr., I, 444).

buradan çıkınca giymen doğru olur, böylece senin bu hil'atla buraya gelmen mümkün olmaz" denildi, fakat sen, bu uyarıya kulak asmadın ve sultan Alp Arslan ile gizlice mektuplaşıp "Hil'ati, sarayımızda giymen hususunda, bizim katımızda şefaet etmesini" ondan istedin. Halbuki sultan, bu husustaki bizim amacımızı biliyor. Esasen biz, sana "Bu hil'at giyme" iznini istemeyerek verdik, sen de *Beytü'n-nûbe'*de ilgili kimseleri toplayıp sultanın hil'atını giyip kutlama yaptın.

6- Sarayımızın en iyi, yüce ve halifeye hizmette özel bir kişisi olan *hâdim Afif'in, Mısrılılara -T a n r ı'nın*, melâikelerin ve bütün insanların lânetleri üzerine olsun- yazdığı ve onlara yakınlık ve iltihakı içeren mektubu, -iltifat edilmeyen bir heves ve güvenilmeyecek bir hezeyan da olsa- *U l u T a n r ı'nın*, kötü fiil, belâ ve kötülükleri içeren bir girişim olması bakımından iyi ve doğru bulmayacağı bir harekettir.

7- Kendini güçlü ve kuvvetli kılmak, yüceltmek ve sultana sığınarak yaptığın hizmette bize üstünlük sağlamak amacıyla *Alp Arslan*'in bize düşmanlığını ortaya atıp çıkarman, asla doğru olmayan bir hareket idi. Sana, bu hususta haber gönderip seni, bundan menetmeye çalıştıksa da sen, buna aldırış etmeyerek bu girişiminden geri kalmadın. Şimdi sen, en iyi hal ve en iyi tedbir ve ihtiyatlı olarak nereye yönelmek istersen oraya bak ve yönel!

Halifenin bu tevkini alan vezir *İbn Cüheyr*, sonderecede üzümlü canı sıkıldı, ağladı ve halifeye de şu cevabı gönderdi:

"Ben istenilen gerekli şeyleri, dinler, itaat eder ve ivedilikle onlara uyar ve yerine getiririm; yok eğer ihmal edip gaflete düştüğüm takdirde ise hoş görüleceğimi zannetmişimdir.

M ü s l i m b . K u r e y ş sorununa gelince, bu hususta ant içerim ki, ben, *Babü'l-azîze (Hilafet Sarayı)*'ye göz koymak amacıyla *Bağdad*'a gelerek söz dinlemeyip itaat etmeyeceğinden korku ve endişeye kapıldığım için onu buraya davet ettim; çünkü sultan *T u ğ r u l B e y*'in ölümü üzerine birçok kimselerin tutum ve davranışları, fikir ve görüşleri arasında anlaşmazlık çıkmıştı. *M ü s l i m*'in, benim bilmediğim amaçlarının ne olduğu ortaya çıkınca ondan nefret edip onu buradan uzaklaştırdım, fakat sonra da af dileğiyle bize yakınlaşıp sığınmak isteyen bir hâdim gibi düşünerek onu *Hilâfet Divanı*'na çağırdım.

Tevkilere gelince, ben siz halifenin şerefli haurınızı hoş tutup neşelendirmek ve *Halifelik Hazinesi'*ne yardım olsun diye bunları yazdım, ama bunların yanlış olduğunu, bile bile yapmadım. Kendi durumumu muhafaza edip kendimi doğru yola çevirir ve istenilen yön ve şekilde bunları kalbimde ve nefsimde olgunlaştırırım.

Hilafet Sarayı'na gitmeme gelince, ben, oraya, bana yarar sağlayacak herhangi bir şey için gitmiyorum, ancak orada bulunan halk tabakasının sayısını artırmak ve onlar arasında uyumu sağlamak için oraya girip çıkıyorum. Böylece halkla ilgili cereyan eden olaylar ve kabahatli olanlar ortaya çıkıyor, ayrıca halifeye hizmet için bana yapılması emredilen şeyleri onlara bildiriyorum, yoksa başka hiçbir şey için oraya gitmiyorum.

Sultan *Alp Arslan*'dan aldığım hil'atle ilgili sözlere gelince, bu, o kadar gizli bir amaç için yapılmış bir şey değildir.

Mektuplarla ilgili hususa gelince, ben, *M ü s l i m*'le anlaşmam hususunda her şey ant içerim ve buna bağlı kalırım; bunda, önceden tasarladığım herhangi bir özel amaç yoktur. Eğer ben, bu hususta, kendimle ilgili bir şeye giriştiysem, bunda yarar gördüğüm içindir. Bu nedenle benim bu hususta kınanmamı gerektiren bir şey yoktur. Benim, kesinlikle buradan

gitmem, yani görevden ayrılmam gerekiyorsa o takdirde N u r u d d e v l e b . M e z - y e d 'in yönetimindeki *Hille*'ye giderim”.

Vezerin bu cevabı üzerine halifeden “Vezerin artık hiçbir cevap vermesine gerek olmadığı ve *Hille*'ye gitmesi” hususunda bir cevap çıktı ve kendisine gönderildi. Bunun üzerine vezir İb n C ü h e y r 'e “Kendisine ait bütün şeyleri (Kumaş, ev, arazi v.s.) satmasına ve eşlerini boşamasına” izin verildi. Vezerin bu ayrılığı dolayısıyla birçok kimseler ağladı, kendisi de onlarla birlikte ağladı. Nihayet o, köle ve adamlarıyla birlikte pek çok kimselerin ağlayıp sızlamaları arasında, -halife de geldi zanniyle- birçok kez yer öperek *Bağdad*'tan ayrıldı; *Hâs* hâdimlerden S â f i , M e s u t , diğer iki hâcib F î r û z ü ' l - K i r m a n î ve A r s l a n H a t u n 'un hâdimi ile Saray kölelerinden (Hizmetkârlar) oluşan bir grup, kendisiyle birlikte idiler. Bir süre sonra vezir, *Hille*'ye gidip yerleşti⁴⁹.

461 (1068/69) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, *Bizans* imparatorluk tahtına geçen R o m a n o s D i o g e n e s 'in *Selçuklu* fetihlerini güya durdurmak amacıyla *Malatya* üzerinden *Kuzey-Suriye*'ye gelip birtakım askerî hareketlere girişmesini oluşturmaktadır. Metinde bu konuda verilen bilgi şöyledir:

Bizans imparatoru, Muharrem (Ekim/Kasım 1068) ayında, 200 bin kişilik bir kuvvetle *Haleb* topraklarına yürüyüp harekâta başladı. *Haleb* emîri M a h m u d b . e r - R u ' k l i y y e , H a n o ğ l u H a r u n ve *Kilâboğulları* kabilesi kuvvetleriyle birlikte onu karşılayıp iki kez savaşa tutuştu, fakat imparator karşısında bozguna uğradı, bunun üzerine imparator, *İmm* ve *Artah* kalelerini ele geçirdi; *Oğuzlar* ve *Kilâboğulları*, bu iki kaleyi *Bizans*'tan almışlardı. Daha sonra *Bizans* kuvvetleri, halkının büyük bir bölümünün kaçtığı *Menbic*'e yürüdü. Bu sırada *Menbic*'ten *Haleb*'e bir kişinin götürülme ücreti 80 altına (Dinar) yükselmışti. *Bizans* kuvvetlerinin *Menbic*'i kuşatması üzerine şehirde kalan bir kısım *Müslüman* halk, *Bizanslı*lardan “aman” dilediler ve onlara sığındılar, bunun üzerine şehir kapısı onlara açıldı, fakat *Bizanslı*lara sığınmayan *Müslümanlar* ise derhal öldürüldüler. *Bizanslılar*, şehir surlarını tamamen yıkıp onun taşlarıyla kendilerine sığınacak bir kale yaptılar ve buraya asker ve adamlarını yerleştirdiler; bu arada kendilerine sığınıp şehirden ayrılmak isteyen *Müslüman* halka pek çok para verdiler, onlara iyi ve âdil davranışlarda bulundular. Bu sıralarda *Bizans* ordusunda, askerlerin çokluğu ve yiyecek maddelerinin azalması nedeniyle fiyatlar yükseldi; bunu nedenlerinden biri de *Türkmen (Selçuklu)* akınları dolayısıyla *Bizans* topraklarının tahrip ve yağmaya uğramış olması idi; bu nedenle bir rıtıl ekmek 1.6 altın ile 7 altından fazla bir fiyatla satılmakta idi. Bu sıralarda imparator, *Umûriyye (Amorion)* kentinin A f ş i n tarafından feth ve yağma edildiğini⁵⁰ haber alır almaz *Menbic* ve kalesinde bir kısım asker ve adamlarını bırakıp derhal ordusuyla birlikte *İstanbul*'a döndü. Bu imparatorun adı, E z d û h â n i s (R o m a n o s D i o g e n e s) idi; o, hükümdarlıkta 3 yıl kalmıştır⁵¹.

⁴⁹ *Hilâfet veziri F a h r u d d e v l e İ b n C ü h e y r* 'in azli hususunu krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 56.

⁵⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (Ankara 1990=TTK. Yay.), s. 24.

⁵¹ R o m a n o s D i o g e n e s 'in *Kuzey-Suriye* seferinin ayrıntıları için bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 43-44; O. Turan, adigeç. Esr., s. 116; M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 23.

R o m a n o s D i o g e n e s 'in *Kuzey-Suriye* seferinden sonra daha önce *Bağdad*'ı terkedip *Hille*'ye giden eski hilâfet veziri İ b n C ü h e y r 'in *Bağdad*'a dönüşü ve nedeni hakkında metinde şu bilgiler veriliyor:

Vezir F a h r u d d e v l e E b û N a s r , 12 Safer Çarşamba (11 Aralık 1068 Perşembe) günü, *Bağdad*'a döndü. Bunun nedeni şu idi:

F a h r u d d e v l e , vezirlikten (*Bağdad*'tan) ayrılınca halifeye yönetimde bir hizmet olan vezirlik makamına pek çok istekler oldu; fakat bu konuda önerilen fikir ve görüşler arasında çelişkiler ortaya çıktı; sonunda İ b n A b d ü r r a h i m üzerinde karar kılındı; bunun üzerine halife, bu sırada *Matîrâbad*'da⁵² ikamet etmekte olan İ b n A b d ü r r a h i m 'e “D ü b e y s 'in obası olan *Fellûce*'ye⁵³ gelmesi” hususunda bir mektup yazdı. Halifenin mektubunu alan İ b n A b d ü r r a h i m , güç ve sıkıntılı bir yolculuktan sonra *Fellûce*'ye geldi ve “Kendisine 10 bin altın verilmesi” emredildi, çünkü başka para verilmesi mümkün değildi. Bu arada İ b n C ü h e y r 'in H e z a r e s b 'in yanında bulunan kardeşi E b u ' l - M e â l i , sultan A l p A r s l a n 'dan “E b u ' l - A l â 'nın vezirliğe atanması” hususunda şefaath içeren bir mektubu halifeye getirdi; fakat halife, “Bu mektup, İ b n A b d ü r r a h i m 'in vezirliğe atanmasının kararlaştırılmasından önce bana gelmiş olsaydı sultanın bu önerisi kabul görürdü” dedi ve gece, sözkonusu öneriyi geri çevirdi. Bu arada *Hâs hâcib* N e c a h 'ın, rüyasında gördüğü H z . P e y g a m b e r 'in “Sana İ b n C ü h e y r 'in vezirliğe dönmesini müjdeliyorum” dediğini, sabahleyin, halifeye söylemesi üzerine halife, “Bunun doğru” olduğunu söyledi. Bu haberin *Bağdad*'ta yayılması üzerine halk, İ b n A b d ü r r a h i m 'e karşı harekete geçip “Vaktiyle onun B e s a s i r î ile birlikte olduğunu, *Hilafet Sarayı* ve halkın evlerini yağmalattırarak mal ve mülklerine elkoydurduğunu” söyleyip lânetlediler. Bu arada halifenin eşi A r s l a n H a t u n da “O, beni yağmalayanlardan olup mal ve paralarımı alan ve ‘amcam sultan T u ğ r u l B e y 'in askerlerini nerede yakalanırlarsa orada öldürsünler’ diyen bir kimsedir” dedi. Bu arada İ b n C ü h e y r ile halife arasında “Tekrar vezirliğe dönmesi” hususunda karşılıklı mektuplar teati edildi ve halife, “Bu işin, hâdim S a l e f e l - K a h r a m a n e ve hâslardan bir gurubun yerine getirmesini” istedi. Bu arada da halifeye, “Yeni bir vezir atayacak olursan o zaman sultan A l p A r s l a n , E b u ' l - A l â 'nın vezir atanması hususundaki isteğini reddetmiş olacağı için kendisine çok kızacaktır; bu nedenle eski vezir İ b n C ü h e y r , göreve döndürülürse o takdirde her şey normale döner; sen de bu arada İ b n C ü h e y r 'e 10 bin altın gönder” denildi; halife de bu öneriyi kabul ile “İ b n C ü h e y r 'in vezirliğe dönmesi” hususunda ilgili kimselere tevkîl yazdırıp gönderdi; halife, ayrıca İ b n C ü h e y r 'e, hizmetinde bulunan hâslardan M e s u d , S â f i ve *hâcibü'l-hüccab* E b û A b d u l l a h e l - M ü r d e v ş î 'yi gönderdi; bunlar, İ b n C ü h e y r 'i almak üzere İ b n M e z y e d 'in obası olan *Fellûce*'ye gittiler. Bir süre sonra (12 Safer Çarşamba=11 Aralık Perşembe) *Bağdad*'a gelen İ b n C ü h e y r , kalabalık halk topluluğu ve devlet adamları tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. İ b n C ü h e y r , *el-Manzara*'ya⁵⁴ gelince yer öpüp dua etti ve sonra da *Hilafet Divanı*'na gitti, burada kendisine halifenin tevkii verildi; daha sonra o, iki oğlu A m î d ü d d e v l e ve Z a î m ü r r ü e s a ile birlikte halifenin katına çıktı ve onu

⁵² Sadece *Matîre*, *Sâmerrâ*'ya bağlı olup *Bağdad*'ın gezinti yerlerinden biri (Yakut, IV, 568).

⁵³ *Bağdad* ve *Kufe* yörelerinde bir yer (Yakut, III, 916).

⁵⁴ *Hilafet Sarayı*'nın *Halbe Kapısı*'nda, çevrenin kolayca seyredilebilen yüksek bir yeri (Yakut, IV, 665).

ululadı. Daha sonra halife ve kendisi, sevinç, memnuniyet ve teşekkürü içeren birer konuşma yaptılar; bunun ardından halife, ona bir ferace ile altın işlemeli sarık ve bir katur verdi. Aynı şekilde onun iki çocuğuna da birer *hil'at* ile birlikte birer de at, İ b n C ü h e y r 'e ayrıca gümüş bir divit ile hizmetkârlar verildi; bunlardan başka ona, halifenin "Kendisinden razı olduğunu" içeren bir de tevkî sunuldu. Bu münasebetle şair İ b n ü ' l - F a z l , toplantı salonuna girip 15 beyitten oluşan bir şiir okudu⁵⁵. Böylece İ b n C ü h e y r , yeniden *Hilafet Vezirliği* görevine atanmış oldu⁵⁶.

İ b n C ü h e y r 'in vezirliğe atanmasıyla ilgili bilgilerden sonra ikinci isyanı sırasında K a v u r t B e y 'le ittifak yapan *Fars* hâkimi F a z l ü y e hakkında metinde şu bilgiler yer almaktadır:

Şaban (Mayıs/Haziran 1069) ayında vezir N i z a m ü l m ü l k 'ün F a z l ü y e b . A l e v i y e e ş - Ş e v a n k â r î 'yi tutsak aldığı haberi *Bağdad*'a geldi. "Bu Olayın Sebebinin Zikri" başlığı altında metinde şunlar kaydedilmektedir:

F a z l ü y e , K a v u r t B e y 'le barış yaptıktan sonra onunla bir ittifak imzalayıp birlikte sultan A l p A r s l a n 'a karşı isyana giriştiler. Bu nedenle o, kendisine ait kaleleri tahkim etti ve bizzat kendisi de *Hurşeh* denilen bir kaleye sığındı. Bunun üzerine sultan, Muharrem ayının başında (Ekim başı 1068), *İsfahan*'dan ayrılıp F a z l ü y e 'ye karşı harekete geçti. Fakat daha sonra sultan, bundan vazgeçip kardeşi K a v u r t B e y 'le savaşmak üzere, *Kirman*'a yöneldi ve bir süre sonra da *Şiraz*'a gelip buraya âmiller atadı. Çok geçmeden F a z l ü y e 'nin kardeşi H a s n ü y e , sultana gelip "aman" diledi ve ona, "Kendisinin, sultana isyan ettiği zaman kardeşinden ayrıldığını" söyledi ve ayrıca onun elinde bulunan kaleleri ve malları almayı da üstlendi. Bunun üzerine sultan, onun bu sözlerini görünüşte kabul ile "Kendisine ihsanda bulunacağını" vaadetti ve sonra da *Kirman*'a gitmek üzere *Şiraz*'dan ayrıldı. Öte yandan vezir N i z a m ü l m ü l k de F a z l ü y e 'ye ait kaleleri bazan siyasî yolla, bazan da savaşla birer birer fethediyordu. Bu arada o, *Hurşeh* kalesine gelip çadırını kalenin karşısına kurdurdu ve kaleye karşı savaş durumu aldı. Öte yandan sultan A l p A r s l a n , H a s n ü y e 'nin kendisine gönderilmiş bir casus olduğunu öğrendi ve sarhoş bir durumda iken onu yanına getirip "Bize vaadettiğin halde ne para, ne de mal verdin, kardeşine ait kale de fethetmedin; nerde kaldı senin bize olan vaadin?" dedi. Bunun üzerine H a s n ü y e , "Kardeşime ait kale ve paraları almayı çok istedim, fakat o, bunları başkasına verdi" dedi. Sultan, ona hemen cevap olarak "Yalan söylüyorsun; esasında sen, kardeşin F a z l ü y e 'nin bana karşı gönderilmiş bir casususun" dedi ve sonra da emir E b ü A l i b . K â l i c â r b . B ü y e 'ye "Al bunu ve öldür!, çünkü o ve kardeşi, E b ü M a n s u r 'u (eski *Fars* hâkimi) öldürdüler" dedi. Bunun üzerine H a s n ü y e , "Kardeşimin oğlu işte orada; o, benden daha çok öç alınmaya müstahaktır" deyince emir E b ü A l i , onu kardeşinin öğluna teslim etti, o da bir bıçakla onun başını kesip sultana verdi. Daha sonra sultan A l p A r s l a n , kardeşi K a v u r t B e y 'in içinde bulunduğu *Berdesîr*'e yöneldi; N i z a m ü l m ü l k ise uzun süreden beri F a z l ü y e 'nin içinde bulunduğu *Hurşeh* kalesini kuşatmakta idi, F a z l ü y e ise alay edencesine ona meyve, fesleğengillerden güzel kokulu bitkiler gönderiyordu. Kaleyi ele geçirmekten ümitsizliğe düşen N i z a m ü l m ü l k , kuşatmayı bırakıp buradan ayrılmak niyetinde idi. Fakat bu sırada F a z l ü y e , kuvvet toplamak (adamlarını ve aşiretini) amacıyla bulunduğu *Hurşeh* kalesinden çıkıp yine kendine ait başka

⁵⁵ Bu şiir metni için bk. A. Sevim, *Mir'âtü'z-zaman Fî Tarihi'l-âyan'la ilgili adigeç. Makl.*, 158-59.

⁵⁶ Krş. M.A. Köymen, *adigeç. Esr.*, s. 57.

bir kaleye gitmek istiyordu, bu nedenle de kaleyi kuşatmakta olan N i z a m ü l m ü l k 'ü, geri çekilmesini sağlamak amacıyla biraz sıkıştırmak gerekli idi. Bunu gerçekleştirmek için F a z l ü y e , adamlarından 30 kişiyle birlikte gece kaleden çıktı. Bununla birlikte kaleyi kuşatan N i z a m ü l m ü l k 'ün askerlerinden bir çoğu, onları gördüler ve izlemeye koyuldular. Bunun üzerine F a z l ü y e gelip bir mağaraya gizlendi. Bu arada F a z l ü y e 'nin adamlarından bir *Türk*'ü, N i z a m ü l m ü l k 'ün askerleri yakaladı ve onu ölümle tehdit ettiler; esasında N i z a m ü l m ü l k 'ün askerleri, F a z l ü y e 'nin adamlarının su almak için kaleden indiklerini sanmışlardı. Yakalanan *Türk*, "Beni öldürmeyiniz, ben F a z l ü y e 'nin adamlarındanım ve onun şu anda mağarada olduğunu size açıklıyorum" dedi ve N i z a m ü l m ü l k 'ün askerlerini o mağaraya götürdü. Böylece içeri giren askerler, F a z l ü y e 'yi yakalayıp N i z a m ü l m ü l k 'e getirdiler. Vezir, kendisine güzel ve tatlı sözler söyleyip çok para vereceğini bildiren F a z l ü y e 'yi ümitlendirdi ve ona "Sultanla kendisi hakkında konuşacağı" vaadinde bulundu. Gerçekten F a z l ü y e , N i z a m ü l m ü l k 'e 500 bin altın (dinar) verdi ve kalede bulunan adamlarına da durumu bildirdi ve çok geçmeden de "Kaledeki ailesinin güvenliğinin sağlanması" şartıyla kaleyi vezire teslim etti. N i z a m ü l m ü l k , F a z l ü y e 'yi bağlatıp bu sırada *Berdesîr*'i kuşatmakta olan sultan A l p A r s l a n 'a götürdü. Sultan, huzuruna getirttiği F a z l ü y e 'ye, yaptığı iyilikleri, bir bir saymak suretiyle söyledi ve bunlara karşılık da kendisinin isyan ve ihanetini belirttikten sonra "Onun öldürülmesini" emretti. Bunun üzerine F a z l ü y e , "Ey sultan!, beni kalemden kimse çıkarmadı, aksine benim düzenlediğim bir hareket sonunda ben kendim kaleden çıktım; çünkü ben, ancak size hizmette bulunduğum zaman ikbal ve mutluluk benim olur. Eğer ben, sana muhalefet edip kardeşin K a v u r t B e y 'e meyledersem işte o zaman kötülük ve güç durumlar benimle beraber olur" dedi. Sultan, kardeşinin adını onun ağzından işitince güldü ve "F a z l ü y e 'nin bağlarının çözülmesini ve kendine yaklaştırılmasını" emretti, daha sonra da ona "aman" sayılabilen bir şapka (börk) armağan etti ve ona, "İşlediğin suçlara rağmen seni affettim. Senin şu duruma gelmen, yani serbest bırakıp hizmetime almam nedeniyle sarfettiğim parayı ver!" dedi. Sultanın bu sözleri üzerine F a z l ü y e "Baş üstüne" dedi. Bir süre sonra sultana, kardeşi K a v u r t B e y 'den "T a n r ı aşkına kendisine şefkat edip acımasını" içeren bir mektup geldi, bunun üzerine sultan ona şefkat gösterdi; esasında sultan da bu şefkati ona göstermek niyetinde idi. Fakat bu arada K a v u r t B e y 'in adamlarından birisi sultana gelip "K a v u r t B e y 'in, adamlarından (asker) bir guruba mektup yazıp onlara, vaadlerde bulunduğunu ve kanının akıtılması, yani öldürülmen hususunda onlarla anlaşmasını" bildirdi ve böylece durumu ona açıkladı. Bunun üzerine K a v u r t B e y 'in o adamları öldürüldü. Fakat daha sonra sultan, K a v u r t B e y 'in o kimselerle herhangi bir anlaşma yapmadığını öğrendi, ancak kendisini öldürme planının, K a v u r t B e y 'in askerlerinin çoğunluğu tarafından yapıldığını tahmin etti; daha sonra sultan, *Şiraz*'a gitmek üzere, *Berdesîr*'den ayrıldı, bu şehrin yönetimine, yanına bir miktar asker bıraktığı oğlu M e l i k - ş a h 'ı atadı ve *Amîd E b û S a ' d e l - M ü s t e v f î* 'yi de onunla birlikte bıraktı. Bir süre sonra sultan, Zülhicce ayının son on gününde (Kasım 1069 ortaları) *İsfahan*'a gitti, oradan da başkent *Rey*'e gitmek niyetinde idi⁵⁷.

Bu kayıtlardan sonra bu yılın son olayı olarak sultan A l p A r s l a n 'ın çok değerli komutanlarından A f ş i n B e y 'in *Amûriyye (Amorion)* 'yi fethi hakkında metinde şu bilgiler verilmektedir:

⁵⁷ Sultan A l p A r s l a n 'ın F a z l ü y e ile kardeşi H a s n ü y e ve K a v u r t B e y ilişkileri hakkında bk. E. Merçil, adigeç. Esr., s. 42-43; M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 63-64.

Hazar ülkesinden Rum (Anadolu)'a kadar uzanan topraklarda hareket halinde olan sultan Alp Arslan'ın komutanlarından Afşin e t-Türkî'nin, komutasındaki Oğuzlarla Emirdağ yörelerindeki Amûriyye'ye ulaştığı haberi, Bağdad'a geldi. Bu sıralarda Bizans imparatoru (Romanos Diogenes), Amûriyye'deki büyük patriği tutuklatmıştı. Tutuklanan patriğin küçük kardeşi olan patrik ise kaçmayı başardı ve Afşin'in Amûriyye'ye yaklaştığını öğrendi, bir süre sonra da yolda ona rastladı ve imparatorun, kardeşine yaptıklarını anlattı ve ona "Amûriyye'ye hile ile girip şehri kendisine teslim edeceği" vaadinde bulundu. Çok geçmeden bu patrik, Amûriyye'dekilere haber gönderip "İmparatorun, kendisini, Oğuzların saldırılarına karşı sizlere yardım için gönderdiğini" bildirdi ve önünde, üzerlerinde ikişer haç bulunan bayraklarla ve arkasında da Afşin olduğu halde, Amûriyye'ye doğru hareket etti; çok geçmeden de kent kapısını ele geçirdi ve Afşin de onunla birlikte içeri girdi; Afşin, birtakım öldürme ve yağma eylemlerinde bulunup aldığı tutsaklarla birlikte şehirden ayrıldı; daha sonra da İstanbul'a Haliç'e değin süratle ilerledi ve imparatora ait çayırlandaki hayvanları yağmalayıp bunlardan aşağı-yukarı 1000 at aldı. Bu sıralarda Menbic'te bulunan imparator, bunu haber alınca derhal İstanbul'a döndü; Afşin ise Antakya'ya gelerek yörelerini tahrip edip şehri kuşattı ve fakat kuşatmayı kaldırma karşılığında şehir hâkiminden 20 bin altın aldı⁵⁸.

462 (1069/70) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı olarak metinde, vezir Nizamülmülk'ün Nizamiyye Medresesi için vakıf kurduğu, sonra da kadılar ve adalet mensuplarıyla Beytü'n-nûbe'de bir araya gelip medrese'ye çarşı, çiftlikler ve birtakım yerleri vakfettikleri, bunun için bazı esasları tespit ettikten sonra da bunları ilgililere mektupla bildirdikleri kaydedilmiştir.

Nizamiyye Medresesi hakkında verilen bu bilgiden sonra da Fazlûye'nin öldürülmesi hakkında metinde, şu kayıtlar yer almaktadır:

Sultan Alp Arslan'ın askerleri (adamları), Fazlûye b. Aleviyye e ş - Şevan kârî'yi öldürdüler. Daha önce de sözkonusu edildiği üzere, vezir Nizamülmülk, onu, düzenlediği bir hileyle, Hurşeh kalesinden inmesini sağlayıp yakalatmıştı. Fakat daha sonra o, canını kurtarmak için sultana para vermeyi üstlenmiş, bu nedenle de serbest bırakılmıştı. Sultan, Kirman'dan dönünce Nizamülmülk, sultana "Onun İsfahan kalesine hapsedilmesini" önerdi. Fakat Fazlûye'nin "Benim yönetimdeki yerlere yakın bulunmaya ihtiyacım var" demesi üzerine o, bu kez İstahr kalesine götürülüp, burada kazılan geniş bir kuyuda hapsedildi ve başına muhafızlar kondu. Bu arada Fazlûye'nin güvendiği yakın adamlarından aşağı-yukarı 60 kişi yakalandı, çünkü bunlarda, Fazlûye'nin mal ve paralarının olabileceği zannediliyordu; fakat bunlar da Fazlûye gibi, yalan söyleyip hile yoluna sapmakta idiler, ayrıca Fazlûye'yi kötüleyip lânetlediler ve sonra da "Onun öne sürdüğü ve para konusunda kendilerine söylediği sözlerin çoğunun yalan olduğunu ve bütün bunların hile nedeniyle söylendiğini ve kendilerinin bu sözlerinde hiç şek ve şüphe bulunmadığını, kendilerine, durumun sakinleşmesine değin paraları (serveti) ortaya çıkarmamaları hususunda emir verildiğini" söylediler; onlar, ayrıca Fazlûye'nin, kendileriyle "Bir gece, hapis kaldığı kale muhafız komutanını öldürüp kendisini kuyudan çıkarmaları

⁵⁸ Emir Afşin'in Amûriyye'yi fethi ile öteki bütün faaliyetleri hakkında bk. A. Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 18-32; aynı müell. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 47-49. Emir Afşin'in faaliyetleri, özellikle Amûriyye'yi fethinin ayrıntıları, öteki ilgili araştırmalara yansıtılmamıştır.

hususunda mutabık kaldığını” bildirdiler. Çok geçmeden F a z l û y e ’nin bu talimatını uygulamaya girişen adamları, kale muhafız komutanını öldürdüler. Bu arada F a z l û y e ’yi bekleyen askerler, öldürülen muhafızın sesini duyar duymaz derhal kuyuya inip F a z l û y e ’nin başını kestiler ve bu sırada F a z l û y e ’nin kuyuya gelmekte olan adamlarının önüne onun kesik başını attılar ve “Bu, F a z l û y e ’nindir, onu alın” dediler, onlar da bu kesik başı aldılar, fakat bu sırada kaleden gelen askerler, onların hepsini öldürdüler. Esasında vezir N i z a m ü l m ü l k , F a z l û y e ’nin muhafızlarına “Ne zaman bir ses duyarsanız ne olacağını hiç beklemeden derhal F a z l û y e ’yi öldürünüz, çünkü bu *Şevankârîlerin* bize karşı saldırıya geçmelerinden emin olamayız” tavsiyesinde bulunmuştu. N i z a m ü l m ü l k ’ün bu emir ve tavsiyesini dinleyen askerler, kale içinde her bağıranı derhal öldürüyorlardı⁵⁹.

Bu kayıtlardan sonra metinde, vezir İ b n C ü h e y r ’in oğlu A m î d ü d d e v l e E b û M a n s u r ’un, babasının durumunu bildirmek ve halifenin ona kötülük yapmasından korkup endişe ettiğini arz etmek üzere *Rey*’e sultan A l p A r s l a n ’a gitmek amacıyla *Bağdad*’tan ayrıldığı ve beraberinde, sultan ve veziri N i z a m ü l m ü l k ’e takdim etmek üzere pek çok armağanlar götürdüğü, bunlar arasında sultan için saf ipekle örtülmüş bir de beşiğin bulunduğu, kaydedilmiştir; bundan sonra da sultan A l p A r s l a n ’ın halifeye bir mektup gönderip emîr U d d e t ü d d i n ’in (Halifenin torunu e l - M u k t e d î B i e m r i l l a h), eşi S e f e r i y y e H a t u n ’dan olan kızıyla evlenmesini bildirdiği ve halifenin de ona olumlu cevap verdiği kaydedilmiştir⁶⁰.

Bu kısa kayıtlardan sonra *Hille* emîri N u r u d d e v l e (D ü b e y s) b . M e z y e d ’in *İsfahan*’da sultan A l p A r s l a n ’ın katuna çıkması hakkında metinde, şu bilgiler verilmektedir:

N u r u d d e v l e b . M e z y e d , bu sırada *İsfahan*’da bulunan sultana gelip katına çıktı; sultan da ona izzet ve ikramda bulunup yakınlık gösterdi ve ölmeden önce H e z a r e s b için hazırlanmış olan ferace, cübbe, sarık, altın işlemeli eyerli at, bayraklar ve davullardan (kös) oluşan *Sultani Hil’ati* (*Hil’atü’s-sultaniyye*) ona verdi. H e z a r e s b , bunları N u r u d d e v l e ’ye vereceğini vaatmiş, sultan da buna çok üzülmüştü; esasında sultan, H e z a r e s b ’in bunu yapmaktaki amaçlarını biliyordu; çünkü sultan, yıllık vergi karşılığında *Vâsıt*’ı N u r u d d e v l e ’ye vermiş, bu nedenle de H e z a r e s b , kısıkcısından onu öldürmeye bile kastetmişti. Daha sonra N u r u d d e v l e , *Bağdad*’a dönünce vezir İ b n C ü h e y r , onu karşıladı ve *Beytü’n-nûbe*’de ferace ve sarıktan oluşan *hil’at*, gümüş işlemeli bir atla kendisine götürülüp verildi. Bunun üzerine o, “Daha önce H e z a r e s b ’e altın işlemeli eyerli bir at verildi, şimdi ise bana gümüş işlemeli eyerli bir at verilmek suretiyle küçük düşürülüyorum” dedi ve atı geri verdi. Onun bu söz ve hareketine kızan halife, “Hiç kimseye hak ettiği şeyden daha fazlasını vermem, ancak hak ettiği şey eksik olursa o zaman tamamlanır” içerikli cevabını ona gönderdi. N u r u d d e v l e ’den sonra M ü s l i m b . K u r r e y ş de *Hemedan*’a gidip sultanın katına çıktı, sultan, ona izzet ve ikramda bulundu ve onu çadırına davet etti, o da geldi, sultanla birlikte yemeğe oturdu ve sultandan “Ölen H e z a r e s b ’in eşi olan sultanın kızkardeşiyle evlenme” isteğinde bulundu, sultan da bunu kabul ile N i z a m ü l m ü l k ’e “Nikahın kıyılmasını” emretti; bu arada M ü s l i m ’e *Irak*’ta, içinde *Medâyin*’in de bulunduğu bazı yerleri ikta etti⁶¹.

⁵⁹ Bu konuda bk. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 63-64.

⁶⁰ Bk. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 57.

⁶¹ Bk. M.A. Köymen, *adıgeç. Esr.*, s. 64-65.

Bu kayıtlardan sonra metinde, K a v u r t B e y ile oğlu S u l t a n ş a h 'ın sultan A l p A r s l a n 'la olan ilişkileri hakkında şu bilgiler veriliyor:

Sultanşah lakaplı İ s h a k b . emir K a v u r t B e y , sultana bir mektup yazıp katına çıkararak yer öpme (itaat etme) isteğinde bulundu. Esasen sultan, daha önce kardeşi K a v u r t B e y 'e bir mektup yazıp "Benimle senin arandaki fitne ve fesat (anlaşmazlık), oğlunu (S u l t a n ş a h) bana teslim ettiğin takdirde ortadan kalkacaktır" demiş, fakat K a v u r t B e y , ona, "Hayır, onu sana teslim etmem" cevabını vermişti. Bunun üzerine sultan, *Fars, Şiraz ve Kirman*'ın büyük bir bölümünü K a v u r t 'un elinden almıştı. İşte bu olaylardan sonra S u l t a n ş a h , babasına cephe olarak A l p A r s l a n 'ın katına çıktı. Sultan, ona sonderecede çok izzet ve ikramda bulundu, at ve elbiseden başka 10 bin altın ihsan etti. Bunun üzerine o, sultana "Ben gidip babamla savaşarak *Kirman*'ı onun elinden alacağım" dedi; bunu olumlu bulan sultan, *Türk ve Türkmenler*den oluşan binlerce kişiyi onun emrine verdi. Fakat S u l t a n ş a h , *Kirman*'a gidip babasıyla savaştı ise de başarılı olamayıp yenilgiye uğradı⁶².

Bu kayıttan sonra metinde, sultan A l p A r s l a n 'ın *Rum (Anadolu)* ülkesine sefere gitmek üzere *Hemedan*'dan ayrıldığı ve bir kısım *Menbicililerin, Bizans* imparatorunun kendilerine karşı giriştiği harekâta karşılık sultandan yardım istemek üzere geldikleri ve sultanın ordusunda buldukları belirtilmiştir.

Bu kısa kayıttan sonra *Mısır Faumî Halifeliği*'ne tâbi olup şii hutbesi okutan *Haleb* emiri M a h m u d 'un, *Bağdad Abbasi Halifeliği* ve *Selçuklu Sultanlığı* adlarına sünnî hutbesi okutmaya başlaması hakkında metinde, şu bilgiler verilmiştir:

Zülhicce (Eylül/Ekim) ayında, *Haleb* hâkimi M a h m u d b . e r - R u ' k l i y e 'nin elçisi, "*Haleb*'de halife (e l - K a i m) ve sultan (A l p A r s l a n) adlarına sünnî hutbesi okutacağını" içeren mektuplarla *Bağdad*'a geldi. Elçiyi hâdim ve hâçibler karşıladı ve getirdiği mektuplar *Hilafet Sarayı (Dârü'l-hilafe)*'nda okundu ve bu vesileyle *Beytü'n-nûbe*'nin kapısında müjde davulları vuruldu; aynı şekilde *Kilâboğullar*mdan da "*Dımaşk* ve yörelerinde halife ve sultan adlarına sünnî hutbesi okutacakları" hususunda *Bağdad*'a mektuplar geldi. Esasen vezir İ b n C ü h e y r , daha önce emir M a h m u d ile *Dımaşk* ve *Arap* ilerigelenlerine, "Halife ve sultan adlarına sünnî hutbesi okutmalarını, bu nedenle kendilerine iyi muamele yapılacağını, sultanın askerlerinden ve *Türkmenler*den kendileri için 'aman' alınacağını" bildirmiş, onlar da vezire olumlu cevap vermişlerdi. Emir M a h m u d , sünnî hutbesi okutmaya karar verince emirliğinin ilerigelenlerini toplayıp onlara şu konuşmayı yaptı. "Bildiğiniz üzere, bizim tâbi olduğumuz devlet (*Faumi*) artık çökmüş durumdadır. Bu *Selçuklu Devleti* ise yenidir, ordusu da azametli ve büyüktür, biz ise zayıf ve güçsüzüz. Eğer onlara hutbe konusunda olumlu cevap vermezsek korkarız ki onlarla başa çıkamayız, dolayısıyla da bizim *Haleb* hâkimiyetimiz zarara uğrar; böylece biz, zayıf ve güçsüz bir emirlik olmamız, inancımız ve mezhebimiz dolayısıyla *Selçuklular*dan başka bir devlete bağlandığımız takdirde sizin kan ve mallarınıza zarar gelir. Benim bu husustaki fikrim, söz ve paranın yarar sağlayamayacağı bir vaktin gelip çatmasından önce hutbeyi onlar adına okutalım"; onlar da onun bu fikrinin doğru olduğunu söyleyip bunu kabul ettiler. Ertesi gün cuma namazında hatipler ve müezzinler, sünnî simgesi olan siyah cübbeler giyerek şehir camiine gittiler. Halk, bunları görünce korku ve endişeye kapıldı ve *Abbasi Halifesi* ve *Selçuklu Sultanı* adlarına sünnî hutbesinin okunması üzerine de nefretle camiden ayrıldılar. Bu durum karşısında emir M a h -

⁶² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. E. Merçil, adigeç. Esr., s. 43-44; M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 48.

m u d , ertesini hafta cuma günü İ b n H a n ve *Oğuzlarını* camiinin kapısına koydu ve “Kim camii terkeder ve namaz kılmazsa onu öldürün” dedi. *Haleb* ilerigelenleri ve *Ahdâsı*⁶³ emîr M a h m u d 'un bu söz ve hareketlerini haber alınca yağmalanmaktan korkuya kapıldılar ve toplanıp emîr M a h m u d 'a giderek “Bizim *Oğuzlara* ihtiyacımız yoktur, sizin dediklerinizi biz yaparız” dediler ve doğruca camiye giderek hutbe okununcaya değin kapıda beklediler. Bu arada halk, namazı kıldıktan sonra camideki üzerinde namaz kılınan hasırı alıp “Bu hasır, A l i b . E b û T â l i b 'in hasırıdır, bunun yerine E b û B e k r 'in hasırının serilip üzerinde namaz kılınması gerekir” dediler. Bununla birlikte halk, bir süre yerde namaz kıldı⁶⁴.

Bu kayıtlardan sonra metinde, bu yılın son olayı olarak, daha önceki metinlerde de sözkonusu edilen İ b n H a n 'ın ölümü hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Bu yılda, *Oğuz* emîri İ b n H a n öldü. O, yiğit ve cesur bir kimse idi; kendisine, *Suriye (Şam)*'de yağma eylemlerinde bulunan *Oğuzlardan* bir bölümü kaatılmıştı. *Haleb* emîri M a h m u d , İ b n H a n 'dan korkup endişe etmesi nedeniyle onu beraberine almıştı, çünkü İ b n H a n , birkaç kez, *Haleb*'e karşı harekete geçip emîr M a h m u d ve A t i y e 'yi öldürmek istemişse de başarılı olamamıştı. Bunun üzerine o, *Sur* kentine İ b n E b î U k a y l (A y n u ' d - d e v l e E b u ' l - H a s e n)'a gidip onun yanında ikamete başladı. İ b n E b î U k a y l , İ b n H a n 'a iyi davranışlarda bulundu; bu arada ona, adamları *Oğuzlardan* maddi yardımlar gelmişti. Bu sırada (*Akkâ* valisi) B e d r ü l c e m a l î gelip *Sur*'u kuşattı ve İ b n H a n 'a sahte bir hoşgöründe bulundu, o da beraberindeki *Oğuzlarla* ona katıldı. Bunun üzerine İ b n E b î U k a y l , İ b n H a n 'ın *Oğuzlarını* kışkırtıp “Biliyorsunuz ki ben, emîrinize iyilikler yaptım, pek çok mal ve para verdim, fakat o, buna karşılık bana iyi davranmayıp benim bu ihsanlarıma yakışır bir tavır takınmadı. Sizin, benim için yapacağınız şey, onu öldürmenizdir; buna karşılık ben, sizlere pek çok para veririm” dedi. Bunun üzerine *Oğuzlardan* iki kişi, İ b n H a n 'a saldırıp öldürdüler ve başını kesip İ b n E b î U k a y l 'a getirdiler. Onun kesik başı, *Sur* kentinde dolaştırılıp halka gösterildi. Onun *Oğuzlarından* bir bölümü, İ b n E b î U k a y l 'in yanında kaldı, fakat daha sonra onlar, B e d r ü l c e m a l î 'ye gidip katıldılar, böylece o, daha güçlü bir duruma gelmiş oldu⁶⁵.

463 (1070/71) Yılı Olayları

Bu yılın en önemli olayı, hiç şüphesiz *Türk* ve dünya tarihinin önemli dönüm noktalarından birisini oluşturan *Malazgirt Meydan Savaşı*'dır. S ı b t , şimdide değin görüldüğü üzere, birçok önemli olaylar hakkında görgü tanığı G a r s u n n i ' m e 'nin kaybolan eseri *Uyûnü't-tevârih*'ten eserine nakiller yaptığı gibi, *Malazgirt* savaşı hakkında da yine aynı eserden nakiller yapmıştır; böylece bu nakillerin doğrudan doğruya birinci elden bir kaynak niteliği taşıyan *Uyûnü't-tevârih*'e ait olduğunu, hiçbir şüphe ve endişeye yer olmadan rahatlıkla söylemeliyiz⁶⁶. Bu nedenle bu nakilleri, *Arapça* metne sadık kalmak üzere, aynen veriyoruz:

⁶³Bk. Not nr. 31.

⁶⁴Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, adıgeç. Esr., s. 65.

⁶⁵Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, adıgeç. Esr., s. 46-47.

⁶⁶ *Malazgirt Savaşı* hakkında öteki *İslâm* kaynaklarında verilen bilgiler için bk. F. Sümer-A. Sevim, *İslâm Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve çeviriler)*, Ankara 1971 (TTK. Yay.).

463 (1071) yılında sultan Alp Arslan ile Bizans imparatoru arasında büyük bir savaş vukua geldi. Şöyleki:

Alp Arslan, 463 yılı Zülkade'sinde (Ağustos 1071) *Hemedan*'dan hareketle, *Ahlat*'a bağlı *Erciş* ve *Malazgirt*'e gelerek her iki şehri fethetti, halkından bir kısmını öldürüp bir kısmını da tutsak aldı. Daha sonra bir öncü kuvvetiyle yanında bulunan Afşin'i Erisig'ın arkasından gönderdi. Erisig, sultanın kızkardeşinin kocası olup bir *Türkmen* bölüğünün başında bulunuyordu. Sultan, onları yakalamak istiyordu, bu yüzden onlar, sultandan korkarak Bizans ülkesine gittiler. Sultan da *Meyyafârikin (Silvan)*'e vardı. Buranın emiri olan Nasr b. Mervan, sultandan korktuğu için derhal onun katına geldi. Vezir Nizamülmülk, daha önce Nasr'a gidip onu sultanın katına getirmişti. Sultan, ona yakınlık gösterip hil'at giydirdi ve ordusu için "100 bin altın (dinar) ödemesini" emretti. Nasr, sultana halktan topladığı birçok paraları yolladı ise de sultan bunları kabul etmedi ve "Benim, çiftçilerin paralarına ihtiyacım yoktur" dedi. Bunun üzerine Nasr, bizzat kendisine ait paralardan sultana yolladı. Alp Arslan, başta *Süveydâ (Siverek)*⁶⁷ olmak üzere birçok hisar zaptetti. Bu esnada *Oğuzlar*, kadınların karınlarını yarıyorlar ve yanlarındaki tutsaklardan yürümeye kudreti olmayanları da öldürüyorlardı. Sultanın *Hassa* kuvvetlerinden bir bölük, *Harran* ve yörelerini yağmaladı. Halk, *Râfika*⁶⁸ hisarına sığındı. Sultan, *Urfa* önlerine kondu ve buradakiler, kendisine karşı savaştılar. Şehrin hendekleri ağaç ve başka şeylerle dolduruldu. Şehir halkı, daha önce sultanın kuşatmayı bırakması için 50 bin altın teklif etmişti. Sultan da buna razı olup savaşı gevşetti. Fakat daha sonra sultanın kuşatmayı gevşetmesine rağmen halk, "Kuşatma âletlerini yakmadıkça sana para vermeyiz" dediler. Bunun üzerine sultan, "Kuşatma aletlerinin kırılıp yakılmalarını" emretti. Müdafiler bu emrin yerine getirildiğini görünce sözlerinden caydılar. Sultanın yanında bulunan Bizans imparatorunun elçisi, sultanla *Urfalılar* arasında aracılık yapmıştı. Sultan, buna kızarak "Elçinin tutuklanıp öldürülmesini" emretti ise de Nizamülmülk, "Bu, geleneğe aykırıdır; gerçek sebebi belli olmayan ve görünüşte de kötü olan böyle bir yolun açılması doğru değildir" dedi. Sultan, vezirin bu sözlerini doğru buldu ve elçi, getirdiği mektubun cevabı yazılarak salıverildi. Bundan sonra sultan, Rebiülâhır ayının 11. günü (16 Ocak) iki sebepten dolayı *Fırat*'a doğru yol aldı. Bunlardan birincisi, Afşin'den beklenen haberin gecikmesi, diğeri ise Tuğrul Bey'in *İki Irak*'taki (*Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem*) askerlerinden ordusunda bulunanların azıklarının gecikmesinden dolayı savaştan el çekmeleri ve homurdanmaya başlamaları idi. Sultan, *Urfa*'dan ayrıldıktan sonra şehir halkı, ölüleri çıkararak Bizans imparatoruna göndermek üzere başlarını kestiler ve cesetlerini de yaktılar. *Harran* halkı ise haraç verip sultanla anlaştı. Sultan, Rebiülâhır'ın 14'ünde (19 Ocak) *Fırat* kıyısına kondu ise de *Haleb* emiri Mahmud, huzuruna gelmedi, bu nedenle sultan ona kızdı ve *Fırat*'ı geçti, askerleri de *Haleb* yörelerini tahrip ve yağma ettiler, daha sonra da *Humus*'a bağlı *Karyeteyn*'e kadar gidip *Kilâboğulları* oynağına saldırarak pek çok ganimetle geri döndüler. Bu olay üzerine göçebe *Araplar* çöle kaçtılar. Öte yandan sultan, Mahmud'a katına gelmesi için elçi gönderdi ise de Mahmud, yalnız halktan topladığı parayı göndermekle yetindi. Bunun üzerine sultan, ona şöyle haber gönderdi: "Adımı hutbede okutmana ve açıkça bana mektuplar göndermene ve katıma gelen çevre hükümdarlara lütuf ve ihsanda bulunduğumu bilmene rağmen huzuruma gelmekten çekinmeni anlayamıyorum". Bunun üzerine Mahmud, az bir hediye ile anası ve oğlunu sultana gönderdi, bu da sultanın kızgınlığını artırdı. Bu sıralarda halife,

⁶⁷ Bu yer adı hakkında bk. Yakut, adigeç. Esr., III, 197-98.

⁶⁸ Bu yer adı hakkında bk. Yakut, adigeç. Esr., III, 734-35.

adına hutbe okutması ile ilgili olarak kendisinden istediği hil'atları *Nakîbü'n-nükabâ* (E b u ' l - f e v â r i s T ı r â d) ile M a h m u d 'a göndermişti. Bu cümleden olarak halife, M a h m u d 'a ferace, sarık, donatılmış bir binek atı ve bir bayrak, anasına iki at, elbiseler ve amcası oğullarına da at ve elbiseler göndermişti. M a h m u d , *Nakîbü'n-nükabâ*'yı karşıladı ve o da onu halife adına selâmladı. M a h m u d , atundan inip yeri öptü, hil'atları giyip ata binerek sarayına döndü. *Nakîb*, şehirde iki gün kaldı ise de M a h m u d 'dan beklediği ilgiyi görmedi, bunun üzerine atına binip ona gitti. M a h m u d , "Sultan buraya gelmeden önce ben size itaat ettim, kendimin ve ülkemin korunmasını istedim. Senin de gördüğün gibi, memleketim harap ve yağma edilmiştir, ben de sultanın huzuruna gitmek istemişim. Benden, gücümün yetmeyeceği miktarda istenilen para, kuşatılma ve felâkete sebep oldu. İşte sultan, şu mektubunda "Katına gelip yer öpmemi (tazimde bulunmamı) istemektedir" dedi. Bunun üzerine *Nakîb*'in "Mektubu ver de sultana gideyim" demesi üzerine M a h m u d mektubu ona verdi. *Nakîb*, karargâhını *Funeydik*⁶⁹te kurmuş olan sultanın yanına gitti. Sultan, ona, hazır atlardan birini gönderdikten başka "İkramda bulunulmasını" emretti ve sonra huzuruna getirtti. *Nakîb*, halifenin sultana gönderdiği hediyeleri takdim etti. Bunun üzerine sultan ayağa kalktı, yer öptü, teşekkür etti ve duada bulundu, *Nakîb*'e "Gelişinin sebebi nedir? diye sorunca *Nakîb* "M a h m u d 'u huzurunuza getirmek için geldim. O, bana şu mektubu verdi" dedi. Bunun üzerine sultan, "Doğrudur, bunu, ondan uzaklarda bulunduğum sırada, gönlünü almak için yazmıştım. Fakat buraya gelince bu mektuptaki sözlerime inanmadı. Bize tâbi olduğu halde, bu hareketi niçin yapıyor. Bize isyan edip, savunmada bulunmak amacıyla surlara mancınıklar kurdu. Meliklerin, bize göstermeleri gereken saygıdan ne kaldı. Senin, onun yanına gidip istediğin şekilde onu bizim adımıza ikna etmen yerinde olur" dedi. *Nakîb*, sultana "Baş üstüne" dedi. Halifenin M a h m u d 'a hil'at göndermesi sultanın canını sıkıyordu. *Hâcibler*den birinin, sultana "Halife bunu ancak sana yardım etmek için yapmıştır" demesi üzerine sultan sükûnet buldu. *Nakîb*, sözüne devamla: "N i z a m ü l m ü l k 'le buluştum ve ona, M a h m u d , sultana 20 bin, sana da 5 bin altın takdim etsin ve sultanın *Dımaşk*'tan dönüşünde huzuruna gelsin" dedim, sonra da *Haleb*'e döndüm ve M a h m u d 'a durumu bildirdim. Bunun üzerine M a h m u d "Bende beş para yok. Sultanın huzuruna çıkmaya gelince, bu da benim için mümkün değildir" dedi.

Sultan, Cumadelâhır ayının girmesine bir gece kala (31 Aralık) Cuma günü *Haleb* önüne kondu. *Halebli*ler, onunla çarpışmaya giriştilerse de perişan oldular. Bunun üzerine M a h m u d , elçi gönderip barış isteğinde bulundu ve aynı gece beraberinde annesi olduğu halde sultanın huzuruna çıktı. Annesi, oğlunun elinden tutup, sultanın önüne doğru itti ve "Bu oğlumdur, size teslim ediyorum, ona istediğinizi yapınız" dedi. Sultan, M a h m u d 'u sevgi ve ikramla karşıladı ve ona "Kalene dön ve bizim, hak edeceğin ikramımıza mazhar olman için yarın gel" dedi. Bunun üzerine M a h m u d , kaleye döndü ve ertesi gün, sultanın ordugâhına geldi. Vezir N i z a m ü l m ü l k , hâcibler ve sultanın yakınları onu karşıladılar. Karşılayanlar arasında sultandan başka herkes vardı. M a h m u d , sultanın huzuruna çıktı. Sultan, ona değerli hil'atlar giydirdi, altın ve gümüş eyerli atlar, kôsler ve bayraklar verdi. Bunun üzerine M a h m u d , sultana "Vallahi, senden korkutulduğum için, huzuruna gelemedim" dedi. Sultan, bunu kimin yaptığını anladı; bundan dolayı canı sıkıldı ve "Bunun, kardeşini *Savur* yakınında öldürdüğü İ b n H a n olduğunu" ifade etti. İ b n H a n , bunun üzerine, *Suriye*'ye kaçmışsa da sonra sultanın yanına döndüğü zaman onun tarafından affe-

⁶⁹ Sultan A l p A r s l a n 'ın *Haleb* yörelerinde bulunan *Funeydik Tepesi*'nde karargâhını kurmasından sonra özellikle *İslâm* kaynaklarında, bu *Funeydik Tepesi*, *Sultan Tepesi* (*Tellü's-sultan*) adıyla anılmaya başlanmıştır. Bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 58, not nr. 94.

dilmişti. Daha sonra sultan, M a h m u d ve A y t e k i n e s - S ü l e y m a n i 'ye “*Dımaşk'a* yürüyerek şehirde hutbeyi halife e l - K a i m adına okutmaları” hususunda emir verdi. Bu sırada *Bizans* hükümdarının elçisi gelerek “İmparatorun, sultandan *Menbic*, *Erciş* ve *Malazgirt*’in iade edilmesini ve hediye gönderilmesi isteğini” bildirdi. Bu arada sultana A f ş i n ’den “Kendisinin sâlimen döndüğüne” dair haber geldi. Sultan, *Haleb*’deki ikametinden canı sıkıldığı için geri dönüp *Fırat*’ı geçti. Bu sırada at ve develerin çoğu telef oldu. *Fırat*’tan geçişi, sanki bir bozgun gibi idi. Bununla birlikte o, insan ve hayvanların telef olmalarına aldırış etmedi. *Bizans* elçisi, sevinç içinde hükümdarının yanına döndü ve elçinin sözleri, imparatorun, ordusu ve taraftarlarının başında, sefere çıkmak isteğini kuvvetlendirdi⁷⁰. A f ş i n hakkındaki habere gelince E r i s ı g ı , bir bölük *Türkmen*le sultandan kaçtıktan sonra *İstanbul*’a gitmek istiyordu. Yolu üzerindeki bir geçitte bulunan kalenin M e r y e m adlı kadın hâkiminden, geçme müsaadesi istedi ise de kendisine bu müsaade verilmedi. E r i s ı g ı ’nın gelişini haber alan *Bizans* hükümdarı da onunla savaşmak için M i h a i l ’i göndermişti. İmparator, E r i s ı g ı ’nın düşmanca geldiğini sanmış idi. M i h a i l , E r i s ı g ı ’ya yaklaşınca E r i s ı g ı ona şu haberi gönderdi: “Ben sizinle savaşmaya gelmeyip sultandan kaçarak size sığınmak amacı ile geldim”. M i h a i l , ona “Yalan söylüyorsun, eğer sözün doğru olsaydı topraklarımızı tahribetmez, oralarda yağma ve katillerde bulunmazdın” dedi. E r i s ı g ı , ant içti ise de M i h a i l ona inanmadı. Bunun üzerine savaşa tutuştular; E r i s ı g ı , *Bizanslıları* yenip onlardan pek çoğunu öldürdü, M i h a i l ’i de tutsak aldı ve ondan 70 kantar altın kurtuluş akçası istedi, fakat A f ş i n bu sırada, onlara yaklaşmıştı. Bu nedenle E r i s ı g ı , M i h a i l ’e, “Meselenin aslı şöyle şöyledir; bu nedenle ben seni serbest bırakacak ve hiçbir şey almayacağım, sizler de beni A f ş i n ’den kurtarmalısınız” dedi. M i h a i l durumu anladı ve ona güvence verdi, böylece birlikte *İstanbul*’a gittiler. Öte yandan A f ş i n , *Boğaziçi*’ne kadar gelip, burada bir süre kaldı. İkameti sırasında imparatora -tabii sultan adına- elçi gönderip şunları söyledi: “Aramızda barış olduğu için memleketinize girdiğim zaman hiçbir kimseye saldırmadım. Bu *Türkmenler*, sultanın düşmanları olup ülkeni yağmalayarak tahrip ettiler, onları bize teslim etmeniz gerekir, yoksa memleketinizi tahrip edeceğim, böylece aramızdaki barış ta bozulmuş olacaktır”. *Bizans* hükümdarı, ona şöyle cevap verdi: “Söylediklerin doğrudur, fakat bize sığınanları teslim etmemek, bizim geleneklerimizdendir”. Bunun üzerine A f ş i n , *Rum* ülkesini târûmar etti, öyleki, ancak sağlam hisarlar ve büyük şehirler kurtulabildi. A f ş i n , M e r y e m ’in geçidine erişince kar yağmaya başladı, bu nedenle o, kar kalkıncaya kadar orada kaldı, daha sonra da *Ahlat*’a gitti. Beraberinde öyle çok ganimet vardı ki, hiçbir kimse bu kadar ganimete sahip olamamıştı. A f ş i n , sultana durumu bildirdi, sultan da *Elcezire*’ye gitti. Bu sırada “İmparatorun *İslâm* memleketlerine yürümek üzere kalabalık bir ordu hazırladığı” haberi geldi. Sultanın yanında çok az bir kuvvet vardı, çünkü onlar, *Suriye*’den kaçır gibi dönmüşlerdi. Bu kaçış sırasında mal ve hayvanları telef olmuştu, bu nedenle askerler ordugâhlarına yollanmışlardı. Bu yüzden sultanın buyruğu altında 4 bin memlûk askeri bulunuyordu. Sultan, asker toplamak için ülkesine dönmeyi uygun bulmadı, çünkü bu bir hezimet sayılırdı. Bu nedenle o, eşi S e f e r i y e H a t u n ile N i z a m ü l m ü l k ’ü ağırlıklarla birlikte *Hemedan*’a gönderdi ve vezire “Asker toplayıp kendisine yollamasını” emretti. Sultan, kendisi ile birlikte kalan kumandanlara şunları söyledi: “Ben, bu savaşta T a n r ı rızası için savaşanlar gibi sabırlı olacağım ve kendilerini tehlikeye atanlar gibi kendimi tehlikeye atacağım. Eğer T a n r ı beni başarıya ulaştırırsa -benim T a n r ı ’dan beklediğim budur- ne güzel, yok eğer durum aksine olursa oğlum M e l i k ş a h ’ı dinleme-

⁷⁰ Bu konularda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, adıgeç., Esr., s. 56-62.

nizi, ona itaat etmenizi ve onu, yerime geçirmenizi vasiyet ediyorum". Onlar da "Baş üstüne" dediler.

Sultan, yukarıda sözkonusu edilen askerlerle kaldı. Bununla birlikte onların birer yedek atı vardı. Sultan, *Bizans* imparatorunu karşılamak üzere harekete geçti ve hâciblerden birini, *Hassa* askerinden bir bölüğün başında öncü kuvveti olarak gönderdi. Bu öncü kuvveti, *Ahlat* yakınında, beraberinde bir haç bulunan bir *Bizans* kumandanına rastladı. Bu kumandanın buyruğunda 10 bin asker vardı. Sultanın öncü kuvvetleri, *Bizans* askerleriyle savaşa tutuşup galip geldiler ve kumandanlarını tutsak alıp haçı ele geçirdiler ve onu sultana gönderdiler. Sultan sevinerek "Bu, zafer alâmetidir" dedi ve haçı da *Hemedan*'a gönderdi, tutsak kumandanın da burnu kesildi. Sonra sultan, "Haçın halifeye gönderilmesini" emretti. *Bizans* imparatoru, *Malazgirt*'e erişip orayı *aman*'la aldı ve Zülkade ayının bitimine beş gün kala (25 Ağustos) *Ahlat*'la *Malazgirt* arasındaki *Rahve* adlı yerde bulunan sultana karşı harekete geçti. Sultan ona, "Memleketine dönmesi ve halifenin barışın yapılmasında arabulucu olması" hususunda haber gönderdi, fakat *Bizans* imparatoru, ona şu cevabı verdi: "*İslâm* ülkesine de kendi ülkem gibi hâkim olmadıkça geri dönmeyeceğim. Ben, pek çok para sarfettim, nasıl geri dönebilirim?". O gün, Çarşamba idi. Sultan, Cuma gününe kadar bekledi ve Cuma namazı vaktinde yakınlarını topladı ve onlara şöyle hitap etti: "Daha ne zamana kadar biz azınlıkta, düşman da çoğunlukta olmak üzere, böyle bekleyeceğiz? Ben, bizzat *Müslümanların* minberlerde bizim için dua ettikleri sıralarda düşmanın üzerine atılmak istiyorum. Galip gelirsek ne âla, aksi takdirde şehit olarak cennete gideriz. Bana bağlı olanlar kalsınlar, geri dönmek isteyenler ise serbestçe geri dönebilirler. Bugün, burada bir sultan yoktur, ben de ancak sizlerden biriyim. Biz, *Müslümanların* eskiden beri yapageldikleri gazayı yapmak istiyoruz". Onlar da "Ey sultan, biz senin memlûkleriniz, sen ne yaparsan biz de sana uyarız." dediler. Biraz önce 10 bin *Kürt* sultana katılmıştı. Bununla birlikte sultan, *Ulu Tanrı*'dan sonra buyruğundaki 4 bin kişilik *Hassa* askerine güveniyordu. *Bizans* imparatorunun kuvvetine gelince, onun 100 bin kişilik askeri, 100 bin delici (Nakkab), 100 bin çarhçı, 100 bin usta, 800 mandanın çektiği, içinde nal ve çiviler bulunan 400 araba ile silâh, mancınık ve diğer saldırı âletlerinin bulunduğu 1000 araba vardı. Ordusunun başında ise 3500 kumandan bulunuyordu. Ordusunda bulunan bir mancınığı 1200 kişi çekiyordu. Bu mancınığın attığı her bir taşın ağırlığı 10 kantar geliyordu, bunun her bir halkasının ağırlığı da 200 *Suriye* rıtı idi. İmparatorun hazinesinde ise bir milyon altın, 100 bin ipekli giysi ile altın eyerler, kemerler ve bunlara benzer altın ve gümüş eşyalar bulunuyordu. İmparator, *Mısır*, *Suriye*, *Horasan*, *Rey* ve *Irak* gibi yerleri kumandanlarına dirlik olarak vermişti. Ancak *Bağdad*'ı bunun dışında bırakmış ve bu hususta şöyle demişti: "İyi insan olan o ihtiyara (halife) ilişmeyiniz. Çünkü o, bizim dostumuzdur". İmparator, *Irak*'ta kışlamak ve *İran*'da yaylamak kararında idi. *İstanbul*'da kendi yerine bir vekil atamış ve *İslâm* ülkesini harap etmeye azmetmiş idi.

Cuma günü namaz vakti gelince sultan, yakınları ile fikir alış-verişinde bulunduktan sonra kalktı, yay ve okunu attı, atının kuyruğunu bizzat eliyle bağladı ve eline topuzunu aldı, yanındakiler de aynı şeyi yaptılar. Sonra *Bizanslılara* şiddetle saldırıya geçtiler ve hep bir ağızdan öyle bir kükrediler ki, dağlar inledi. Tekbir getirip *Bizans* ordusunun içine daldılar ve vuruşmaya başladılar. *Bizans* imparatoru, henüz atına binmemiş ve *Müslümanların* kendisinden önce saldırıya geçeceklerini sanmamıştı. *Tanrı*, *Müslümanlara* zafer vadettiği için *Bizanslılar* bozguna uğradılar. Sultan, Cuma günü ile Cumhartesi gecesi, öldürmek ve tutsak almak suretiyle düşmanı izledi, bunun sonucunda onlardan ancak pek azı kurtulabildi. *Müslümanlar*, *Bizanslıların* beraberinde bulundurdukları her şeyi ele geçirdiler, daha sonra sultan karargâhına döndü, biraz sonra da *Gevherâyin* huzuruna geldi ve sultana: "Memlûklerimden

biri, *Bizans* imparatorunu tutsak aldı. Ben bu memlükümü, vezir N i z a m ü l m ü l k 'e arz etmiştim. O, bu memlükü küçümsemiş, hor görmüş ve onun hakkında 'Belki *Bizans* imparatorunu tutsak olarak bize getirir' diye alay etmişti. U l u T a n r ı da bu memlükün eliyle, *Bizans* imparatorunun tutsak olmasını takdir buyurdu" dedi. Fakat sultan, buna ihtimal vermeyerek daha önce imparatora elçilikle göndermiş olduğu Ş â z i adlı hâdimi yolladı. *Hâdim*, imparatoru görünce tanıdı ve dönüp sultana bildirdi. Sultan, "İmparatorun bir çadıra alınıp bağlanması" emretti; sonra memlükü çağırıp ona, nasıl tutsak aldığını sordu, o da "Başı üzerinde haçlar bulunan ve çevresinde *Sekâlibe'* (*Slavlar*) den bir topluluk olan bir atlı gördüm. Ona mızrakla saldırdım, maiyyetinden biri bana şöyle dedi: 'Vurma, çünkü o imparator'dur". Sultan, ona lütuf ve ihsanda bulunup hil'at giydirerek yakınları arasına aldı. *Memlük*, "*Gazne* beşaretini (ıktâ) istiyorum" deyince sultan da onun bu isteğini yerine getirdi. Sonra sultan, adı E r m a n u s olan, *Bizans* imparatorunu katına getirtti. Ona üç kırbaç ve tekme vurup onu şiddetle azarladıktan sonra şöyle dedi: "Sana halifenin -T a n r ı ömrünü uzatsın- elçilerini barış yapılması için gönderdiğim halde reddetmedin mi? Sana, düşmanlarımı istemek için A f ş i n ile haber gönderdiğim halde bundan imtina etmedin mi? Benimle anlaştığın halde bana gadretmedin mi? Geri dönmen için sana daha dün, haber göndermeme karşılık sen: 'Buraya gelebilmek ve amacıma ulaşmak için bu kadar para sarfettim ve çok asker topladım; *İslâm* ülkelerine kendi ülkem gibi hâkim olmadan nasıl dönebilirim' dedin. Şimdi azgınlığının sonunu gördün mü? Ayakları bağlanmış ve boynuna da bukağı geçirilmiş olan imparator, "Ey sultan, ülkelerini almak için birçok uluslardan asker topladım ve para sarfettim, buna rağmen zaferi sen kazandın. Memleketim böyle ve ben de bu halde senin huzurundayım. Bu durumda beni azarlama, sert sözler sarfetme, fakat istediğini yap" dedi. Bunun üzerine sultan ona, "Eğer zaferi sen kazansaydın, bana ne yapardın?" deyince imparator, "Fena şeyler" diye cevap verdi. Bunun üzerine sultan, "Gerçekten doğru söyledin. Eğer bunun aksini söyleseydin, o zaman yalan söylemiş olurdun. Bu akıllı ve metin bir adamdır. Onun öldürülmesi doğru değildir" dedi ve ilâve etti: "Şimdi sana ne yapacağımı sanıyorsun?". İmparator şöyle cevap verdi: "Bana, üç şeyden birini yapabilirsin: Birincisi öldürmek, ikincisi ele geçirmek istediğim ülkelerinde beni teşhir etmek, üçüncüsü de yapmayacağın bir şey olduğundan söylenmesine gerek yoktur". A l p A r s l a n , "Bu nedir?" diye sordu, o da, "Affetmek, para ve armağanlar kabul edip *Bizans* topraklarında senin bir memlükün, bir kumandanın ve bir nâibin sıfatıyla beni memleketime göndermendir. Eğer beni öldürürsen bu, sana bir fayda sağlamaz, çünkü bir başkasını benim yerine imparator yaparlar" cevabını verdi. Bunun üzerine sultan, "Seni affetmek kararındayım. Ancak kendin için bir kurtuluş akçası vermelisin" deyince imparator, "Sultan, istediği meblâğı söylemelidir" dedi. Sultan da "10 milyon altın" dedi. Bunun üzerine imparator şöyle söyledi: "Sen, benim canımı bağışladığın için *Bizans* ülkesine sahip olmak senin hakkındır. Fakat tahta geçtiğimden beri, ordu hazırlamak ve giriştiğim savaşlar sebebiyle *Bizans*'ın mal ve parasını tükettim ve halk bundan dolayı yoksul bir duruma düştü". Müzakereler sonunda şu hususlar kararlaştırıldı: İmparator, kurtuluş akçası olarak 1,5 milyon, barış için her yıl 360 bin altın ödeyecek ve ihtiyaç olduğu takdirde askerî kuvvet gönderecekti. Bu arada daha birçok şeyler konuşuldu. Bir ara imparator, "Yerime başka birisi geçirilmeden önce beni derhal memleketime gönderiniz, aksi takdirde amaca ulaşılamaz ve ben de imparator olarak *Bizans* tahtına geçemem ve bu nedenle de bu şartlardan hiç birisi uygulanamaz" dedi. Sultan da ona şu cevabı verdi: "Yakın bir zaman önce *Müslümanlardan* alınan *Antakya*, *Urfa*, *Menbic* ve *Malazgirt*'i iade etmeni ve *Müslüman* tutsaklarını da serbest bırakmanı istiyorum". İmparator da "Ülkeme sağ sâlim ulaşırsam asker göndererek bu şehirleri alıp sana teslim etmek isterim, fakat halk bu hususta bana karşı çıkar. Tutsaklara gelince, baş üstüne, memleketime varır varmaz onlara iyi muamelelerde

bulunarak geri gönderirim” dedi. Sultan, “İmparatorun üzerindeki bağların ve bukağının çözülmesini” buyurdu. Sonra “Ona, bize içki sunması için bir kadeh veriniz” dedi. İmparator, kadehi kendisinin içeceğini sandı, fakat bundan men edildi ve “Sultana sunması” bildirildi. O da yeri öpüp sultana kadehi sundu ve sultan da içti, sonra da imparatorun saçını kesti ve başını yere değdirerek “Hükümdarlara hizmet edeceğin zaman işte böyle yap” dedi. Sultanın bu davranışının sebebine gelince, kendisi *Rey*’den *Anadolu* seferine çıkarken K â k u y e o ğ l u F e r â m u r z ’a şöyle demişti: “İşte ben *Bizans* imparatoruyla savaşa gidiyorum. Onu tutsak alıp karşımda sâkilik yaptıracağım”. İşte böylece T a n r ı , onun bu sözünü yerine getirmiş oldu. Bu arada *Bizans* kumandanlarından bir kısmı kurtuluş akçası vererek kurtuldu, geri kalanlar da para alınmadan salıverildiler. Ertesi gün sultan, imparatoru yeniden katına getirtti. Sultan, imparatorun ganimet olarak alınmış olan taht ve diğer şeylerini hazırlatarak onu tahtına oturttu, kendi elbise ve külâhını bizzat eliyle ona giydirdi ve “Seni nâibim yapıyor, söylediğin sözlerine inanıyorum ve seni ülkene göndereceğim, hükümdarlığını da sana geri veriyorum” dedi. Bunun üzerine imparator yer öptü. Halife, İ b n ü ’ l - M a h l e b a n ’ı kendisine gönderdiğinde imparator, ona, “Başını açmasını, kemerini bağlamasını ve yer öpmesini” emretmişti. Bu nedenle sultan, “Sen halifenin elçisi İ b n ü ’ l - M a h l e b a n ’a bunları yaptırmadın mı? O halde kalk başını aç, kemerini bağla ve halifenin bulunduğu tarafa doğru dön ve yeri öp” dedi. O da bunu aynen yaptı. Sultan sözlerine devamla: “Ben, halife karşısında en küçük hükümdarlardan biri gibiyim. Ben askerimden küçük bir kuvvetin başında ve sen de bütün *Hıristiyanlar* yanında olduğun halde, sana karşı bu başarıyı elde ettim. Halife, öteki *İslâm* hükümdarlarını da üzerine gönderseydi halin nice olurdu” dedi. Daha sonra sultan, üzerinde “T a n r ı ’dan başka ilâh yoktur ve M u h a m m e d onun elçisidir” yazılı bir bayrak hazırlatarak imparatora verdi ve onu iki hâcib ve 100 hassa askerinin koruması altında ülkesine gönderdi. Bu birlik, imparatoru *İstanbul*’a kadar götürdü. Hareketinden önce sultan, atına binip imparatoru bir fersah kadar giderek uğurlamıştı. Bu sırada imparator, atından inmek istedi ise de sultan ona engel oldu, onun için ant içti ve ona yaklaşıp kucaklaştılar, sonra sultan geri döndü. *Bizans* imparatoru şunu da hikâye etmiştir:

Savaş için *İstanbul*’dan sefere çıkan imparatorların geleneklerinden biri de büyük kiliseye (*Ayasofya*) gidip yakutlarla bezenmiş olan altın haçtan şefaath dilemeleridir. Ben de bu sefere çıkarken bu kiliseye gidip oradaki haçtan şefaath diledim. Bu sırada haç, bulunduğu yerden *Müslümanların* kiblesine doğru çevrilmişti. Buna çok hayret ettim ve onu doğru’ya döndürdüm. Ertesi günkü ziyaretimde haçın gene kibleye dönmüş olduğunu gördüm. Bunun üzerine “Onun zincirlerle bağlanmasını” emrettim. Fakat üçüncü gündeki ziyaretimde haç, yine kibleye doğru dönmüştü. Buna çok hayret edip yenileceğimi anladım. Fakat arzu ve ihtirasımın etkisi altında kalarak *İslâm* ülkelerine yürüdüm ve bilinen şeyler başıma geldi.

Bu kayıtlardan sonra metinde, İ b n ü ’ l - K a l â n i s î ’den şu nakiller yapılmıştır:

Bizans imparatorunun ordusu, *Rum vesair* uluslardan olmak üzere, 600 bin ve sultanın ordusu da *Türk* ve diğer uluslardan olmak üzere, 400 bin kişi idi. Lâkin sultanın yanında “4 bin *Türk* memlûk askerinin bulunduğu” hakkında zikredilen ifade daha doğrudur, çünkü sultanın askerlerinin dağılmış olduğunu, daha önce zikretmiştik. Zaferden sonra sultan, halife olup bitenleri bildirdiği gibi, *Bizans* imparatorunun tacını, haçı, diğer bazı şeylerle birlikte 23 Zülhicce (21 Eylül)’de ona gönderdi. *Beytü’n-nûbe*’de mektuplar okundu. Halife ve

Müslümanlar sevindiler. *Bağdad* görülmemiş bir şekilde donatıldı, zafer takları yapıldı. Gerçekten bu, *İslâm* tarihinde eşi olmayan bir zafer idi. Daha sonra sultan *Rey'e* ve oradan da *Hemedan'a* gitti⁷¹.

Malazgirt Meydan Savaşı'yla ilgili bu ilginç kayıtlardan sonra bu yılın son olayı olarak "Oğuz Türklerinin Komutanı" olarak vasıflanan *Uva k o ğ l u A t s ı z*'in ortaya çıkarak *Remle, Kudüs (Beytü'l-mukaddes)* ve *Dımaşk*'ı kuşatıp sıkıştırdığı, yağmaladığı ve nihayet *Suriye (Şam)*'yi tahrip ettiği kaydedilmiştir⁷².

464 (1071/72) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, metinde "*Nâvekiyye Türkmenleri*"⁷³ olarak kaydedilen ve "Daima hareket halinde olan" anlamına gelen *Türkmenlerin Suriye ve Filistin'deki* çeşitli faaliyetleri hakkındadır, şöyleki:

Sultan *Alp Arslan*'dan kaçan ve daima hareket halinde olan (*Nâvekiyye Türkmenler, Suriye (Şam)*'yi istilâ ettiler. *Emîrül-cüyüş Bedr (Akkâ valisi Bedr ülcem alî)*'in onlara yakınlık göstermesi üzerine onlar, *Suriye'ye* gelip konakladılar ve *Bedr'e* saldıran *Arapları* buradan uzaklaştırdılar ve *Suriye'yi* yağmaladılar, bu arada *Akkâ'da* bulunan *Bedr'den* de para isteğinde bulundular. Bunun üzerine *Bedr*, onlara "Bende para yok, ben *Araplara* hâkim değilim, sizlere *Suriye'de* iktada veremem; ancak siz, *Arapları* yağmalamakla yetinin" dedi. Fakat *Türkmenler, Bedr'e* cevap olarak "Biz, bu toprakları kendi kılıcımız sayesinde ele geçirdik" dediler, sonra da gelip *Taberiyye'de* kondular ve buradaki toprakları aralarında bölüştüler ve bunların gelirlerini de aldılar. Bunun üzerine *Bedr, Araplara* haber gönderip "*Suriye'ye* geri dönmelerini" bildirdi; çünkü o, maddeten ve manen onlarla beraber idi. Onun bu önerisi üzerine *Araplar*, toplanıp *Taberiyye'ye* yaklaştılar. *Arapların* çokluğu karşısında *Türkmenler*, onlara karşı herhangi bir harekâta girişmeyip onları oyalama yolunu seçtiler, daha sonra da onlara bir gece baskını düzenleyip onlardan pek çok tutsak aldılar ve bir kısmını da öldürdüler, sonra *Taberiyye'ye* geri döndüler, daha sonra da *Trablus'a* gidip konakladılar. Fakat bir süre sonra *Haleb* emîri *Mahmud*, onlara haber gönderip "Kendisine dönmelerini ve kendilerine pek çok ihsanda bulunacağımı" bildirdi. Onun bu çağrısı üzerine *Türkmenler*, emîr *Mahmud'a* gelmeye başladılar. Esasen *Mahmud'un* amcası *Atiyye*, ona karşı *Antakya* patriği ve *Kilâboğullarından* yardım istemiş ve çok geçmeden de onlarla birlikte *Haleb* topraklarına saldırıp yağma etmişti. Fakat *Bizans* imparatorunun tutsak alındığı haberi üzerine *Antakya* kuvvetleri, memleketlerine geri dönmüşlerdi. Öte yandan emîr *Mahmud*, 1000 kişilik bir *Türkmen* gurubuyla ilişki kurdu, fakat geri kalan *Türkmenler, Suriye'ye* döndüler ve *Arapların* mal ve yiyecek maddelerinin içinde bulunduğu *Taberiyye* gölünün doğusunda yer alan *Belkâ'daki Nâman* kalesine yöneldiler; burada, kendisine itaat edilebilecek olan ve *Arapların* kendisiyle kıvanç duyabileceği bir kimse yoktu. Çok geçmeden *Türkmenler*, burasını ele geçirdikleri gibi bütün *Suriye'ye* de hâkim duruma geçtiler; daha sonra onlar, içinde hiç kimsenin bulunmadığı ve so-

⁷¹ *Malazgirt Savaşı* hakkında en ayrıntılı bilgiler için bk. A. Sevim, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi* (Ankara 1993, TTK. Yay.), s. 71-97; ayrıca bk. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 23-40; O. Turan, adigeç. Esr., 117-119 ve bu eserlerdeki bibliyografya.

⁷² *Atsı z*'in *Suriye ve Filistin'deki* fetihleri ve burada bir *Selçuklu Melikliği*'ni kurması hakkında bk. A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 63-84.

⁷³ Bu konuda şimdiye dek yapılan araştırmalar ve ileri sürülen fikir ve öneriler hakkında bk. A. Sevim, *Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu*, Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı II, s. 789-792.

kaklarının kapıları olmayan harap durumdaki *Remle*'ye yöneldiler. İki bölüme ayırdıkları şehrin imarıyla da ilgilenen *Türkmenler*, boş topraklarda ekim ve zeytinliklere bakım yaptırmak üzere yakın yörelerden çiftçiler getirttiler. Bunun sonucunda o yıl, mevcut zeytin ağaçlarından elde ettikleri gelirlerden tâbi oldukları *Selçuklu Sultanlığı Hazinesi*'ne 30 bin altın ödediler. Söylendiğine göre *Türkmenler*, bir mevsimde 300 bin altın değerinde zeytin satmışlardır⁷⁴.

Hiçbir ilgili kaynakta yer almayan bu ilginç kayıtlardan sonra metinde, “*Bizans İmparatoru E r m a n u s* 'un Akıbetinin Zikri” başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

Bizans imparatorunun yenilgi haberi *İstanbul*'a gelince *M i h a i l* (V I I . *M i h a i l* *D u k a s*) iktidarı eline geçirdi ve *E r m a n u s* (*R o m a n o s* *D i o g e n e s*)'un karısı olan kendi annesini tutukladı. *E r m a n u s* 'un bu kadından bir oğlu ve bir kızı vardı. V I I . *M i h a i l*, anasının saçlarını kestirip softan elbise giydirecek bir manastıra kapattı. Öte yandan *E r m a n u s* da *Tokat*'a (*Dokiya*) gelip kaleye yerleşti. Gelişi duyulunca softan bir elbise giyerek “Hükümdarlıktan çekildiğini” açıkladı ve *M i h a i l* 'e şu haberi gönderdi: “Ben asker toplamak, para sarfetmek ve *Hıristiyan* dinini yükseltmek için elimden gelen her şeyi yaptım, çabalarımnda kusur göstermedim. Askerim az değildi ve tedbirde de bir hata yapılmadı. Bununla birlikte *T a n r ı* 'nın takdiriyle zafer *Müslümanlarda* kaldı. Buna hiç kimse karşı koyamazdı. Ben, bu hükümdarın (*A l p* *A r s l a n* 'ın) eline düşünce bana, ümit etmediğim şekilde iyi muamele yaptı ve barış için vereceğim parayı kararlaştırdıktan sonra iyiliklerde bulunarak beni salıverdi. Hükümdarlıktan ayrılıp bu kaleye yerleştim. Sof giydim ve senin, başkasından daha ziyade hakkın olan tahta geçmenden dolayı Ulu *T a n r ı* 'ya şükrettim. Şimdi sultanın durumunu ve bana gösterdiği iyilikleri sana bildirmem gerekir. Önerimi kabul edersen *Hıristiyanlığın* korunması için aranızda vasıta olurum, yok eğer kabul etmezsen sen bilirsin. O zaman benim için kararlaştırılmış olan parayı verir, beni bu yükten kurtarırın.” *M i h a i l*, *E r m a n u s* 'un fikrini doğru buldu. Fakat savaşlar yüzünden para kalması sebebiyle özür dileyerek kurtuluş akçası ile barış akçasının ancak bir miktarını gönderdi, geri kalanı daha sonra ödenecekti. *E r m a n u s*, sultana, kurtuluş akçası ile *Tokat* kalesindeki takriben 200 bin altın değerinde olan malları gönderdi. Bu cümleden olarak değerli taşlarla bezenmiş altundan leğen, ibrik ve tabak vardı ki, bunların değeri 70 bin altın tutuyordu. *E r m a n u s*, bundan daha fazlasını göndermesinin mümkün olmadığı hususunda *İncil* üzerine ant içti. Kendisiyle beraber gelen iki hâcibi ve askerleri ödüllendirdi ve onlardan, daha fazla veremediği için özür diledi. Hâcib ve askerler, sultanın yanına döndüler. Sultan, ricasını ve barış parası ile diğer paraların gecikmesi hususundaki *E r m a n u s* 'un mazeretini kabul etti. Daha sonra *M i h a i l*, sultanın askerlerinin ayrılması üzerine *E r m a n u s* 'a haber göndererek şunları söyledi: “Eğer gerçekten rahip oldunsa kiliselerden birine gidip kaleyi boşaltmalısın, ben de oraya birini atayayım.” Fakat *E r m a n u s*, onun bu isteğini yerine getirmedi ve “O, hükümdarlığımın sona ermesi ve bu kalede oturmam ile yetinmeyip hâla benimle uğraşiyor” dedi. Daha sonra üzerindeki rahiplik giysisini çıkaran *E r m a n u s*, kalede bulunan tacirlerden borç para alıp *Ermenilerden* asker topladı ve *Ermeni* kralı *S e n e h a r i b* (*S e n e k e r i m*)'e gitmek için yola çıktı. *Ermeni* kralı ona, “Eğer bir konuk gibi gelersen seni konuk ederim, fakat *M i h a i l* ile savaşmak için geliyorsan benim ona karşı savaşacak gücüm yoktur.” dedi. *E r m a n u s*, “Ben, ancak sana bir konuk olarak geliyorum” diye cevap verdi. Fakat *Ermeni* kralı, onu karşılayıp yakaladı. 80 kantar tutarındaki mallarını aldı ve “Gözlerine mil çekilip hapsedilmesini” emretti. *E r m a n u s* 'un yanında

⁷⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, adıgeç. Esr., s. 49-54.

Rum ve Ermenilerden olmak üzere binlerce kişi vardı. *Seneharib*, bunların kendisine katılmalarını istedi. *Konya* ve diğer yerlere yürüyerek buralara hâkim oldu ve böylece *Bizans* ülkesinin büyük bir kısmını eline geçirdi. Daha sonra *Malatya*'ya yürüyüp orada konakladı ve halkın mallarına elkoydu. *Ermannus*, sultana elçi gönderip durumu bildirdi. Sultan da ona bizzat yardım edeceği vaadinde bulundu⁷⁵.

Bizans imparatoru *Romanos Diogenes*'in sonu hakkında verilen bu bilgilerden sonra metinde, halife *el-Kaim*'in sultan *Alp Arslan*'a hil'at ve armağanlar gönderdiği belirtilmiş, ayrıca sultanın, halifenin torunu emîr *Udde tuddin*'in, kendisinin *Seferiyye Hatun*'dan olan kızıyla evlenmesini halifeden istediği, halifenin sultanın bu önerisine olumlu cevap verdiği ve bunun gerçekleştirilmesi için de *Amîddede vle*'ye bir vekâlet mektubu yazdığı kaydedilmiştir⁷⁶. Daha sonra da metinde, yeni hilâfet veziri *Ebu'l-Alâ* hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Vezir *Ebu'l-Alâ Rebiülevvel* (Kasım/Aralık) ayında, beraberinde *Sultanî Hil'atler* ve *vezirü'l-vüzera* lakabını almış olduğu halde ve ayrıca sultanın hiç hoşlanmadığı "Vezir *İbn Cüheyr*'in ıktalarının yarısını kendisine verildiğini" içeren bir tevkî ile sultanın yanından *Bağdad*'a geldi; o, ayrıca vezir *Nizamülmülk*'ün girişimleriyle sultanın *Bağdad Nâibi* de atanmıştı. Halife *el-Kaim*, onun bu durumunu haber alınca çok canı sıkıldı ve bu husus ağırına gitti, bu nedenle "*Ebu'l-Alâ'nın Hilafet Sarayı*'na gelişi sırasında karşılama töreni yapılmamasını" emretti; böylece o, yalnız başına saraya girip *Bâbü'n-nûbi*'de eşiği öptü ve sonra dönüp gitti. Bu olaydan üç gün sonra *Sâdu'd-d evle Gevherâyin* (şihne olarak) "*İbn Cüheyr*'in kınanıp ayıplanmasını ve vezir *Ebu'l-Alâ*'ya meyledilip yakınlık gösterilmesini" içeren sultan *Alp Arslan*'ın mektubuyla *Bağdad*'a geldi, halife ve vezirinin görevlendirdiği kimseler tarafından karşılandı. O, *Bâbü'n-nûbi*'ye gidip oradaki eşiği öptü ve halifenin katna çıkma isteği kabul edilince de beraberinde vezir *İbn Cüheyr* olduğu halde, içeri girdi. *Sâdu'd-d evle Gevherâyin*'in beraberinde, *İbn Cüheyr*'in getirmediği ve halifenin de bunu istemediği bir risale (yazı) vardı. *Gevherâyin*, sultanın mektubunu halifeye verdi, fakat sözkonusu risaleyi vermedi. Bununla birlikte o, risale kapsamını, halifenin kendisine verdiği bir yaprak kağıda yazıp ona verdi. Böylece risalenin kapsamına vakıf olan halife, sakin bir şekilde yerine oturdu ve ona, "Bu risaleyi yazan yalan söylüyor, bu nedenle *Tanrı'nın lâneti* üzerine olsun" dedi. Bu risalenin "*İbn Cüheyr*'in sultan hakkında söylediği kötü sözleri kapsadığı" söylenmiştir. Daha sonra *Gevherâyin*, halifenin katundan ayrıldı. Çok geçmeden halifeden *Gevherâyin*'e kapsamı şöyle olan bir tevkî çıktı:

"Bizim kendisine gönderdiğimiz elçilerimizin *Rey*'de bekleyip geç kalmalarının, sultan *Alp Arslan* (*Adu'd-d evle*)'in sonderecede canını sıkıtuğunu öğrendik. Bu gecikmenin sebebinin vezir *İbn Cüheyr*'e bağlanması, onun düşmanları tarafından ortaya atılmış bir uydurmadan ibarettir. Ancak armağan olarak gönderilecek olan elbisenin (hil'at) dokunma işinin bitirilememesi nedeniyle bu gecikme olmuştur. Bu gecikmenin gerçek sebebini sultana yazmasının gerektiği, böylece de sultanın kalbinde, vezirin düşmanlarının -*Ulut Tanrı* onları cezalandırsın- sebep olduğu üzüntü ortadan kalkmış olur"⁷⁷.

⁷⁵ Bu konuda bk. A. Sevim, adıgeç. Esr., s. 93-94.

⁷⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları* (Konya 1994), s. 109-114.

⁷⁷ Krş. M.A Köymen, adıgeç. Esr., s. 138.

Bu kayıttan sonra metinde, *Bağdad*'ta cereyan etmiş olan ilginç bir olayın anlatımı yer almaktadır. Şöyleki:

Cumadelâhır (Şubat/Mart 1072) ayında, bir gün, vâiz İ b n E b î U m â m e evinden çıktuktan bir süre sonra elinde uduyla bir şarkıcı kadının (muganniye) bir *Türk*'ün evinden çıktığını gördü. Vâiz, hemen kadının elinden udunu alıp tellerini kırdı. Bunun üzerine kadın, *Türk*'e gelerek kendine yapılan bu muameleden dolayı şikâyetinde bulundu. *Türk*, derhal adamlarını (Gılman) vâizin evine gönderdi. Yakalanma korkusuna kapılan vâiz, halifenin haremine kaçtı, sonra da *Hanbelî* ilerigelenlerinden İ b n E b î M u s a e l - H â ş i m î 'ye gidip şikâyetinde bulundu. Bunun üzerine İ b n E b î M u s a , kalkıp içlerinde E b û İ s h a k e ş - Ş i r a z î ve adamlarının da bulunduğu *Hanbelîleri* bir araya toplayıp hep birlikte *Kasr camiine* gittiler ve memlekette başgösteren huzursuzluk ve düzensizlik nedeniyle şikâyetinde bulundular ve "Kötü şeylerin (münkirât) ortadan kaldırılmasını ve özellikle eğlence yerlerinin kapatılmasını, hilâfet muhasebe işlerini yürüten S a ' d e l - A c e m î 'nin işine son verilmesini ve nihayet para basılması hususundaki isteklerini" halifeye iletiler. Bunun üzerine halife, bu toplanan halka haber gönderip "Evlerine dönmelerini, isteklerini A d u - d u ' d - d e v l e (A l p A r s l a n)'ye yazıp bildireceğini" söyledi. Buna rağmen halk dağılmadı; bu arada İ b n E b î M u s a , elinin içiyle başına vurup "Bundan sonra bu imama (halifeye) tâbi olup itaat etmek, geçersiz (batıl) bir durum olmuştur" dedi. Bu arada da İ b n E b î A f f â f adıyla bilinen bir kadı, ayağa kalkıp "Ey *Müslüman* topluluğu, bu şerif, başına eliyle vurmak suretiyle *İslâm* için ağıt düzüyor. Ona karşı bir araya gelip yürüyün . Birisi, "Bu imam, O s m a n b . A f f a n 'dan daha iyi değildir diyor, bir başkası, "Onun elinde bulunan mallar bize aittir", bir başkası ise "Bizim ona biât etmemiz, boynumuzun borcu olmaktan çıkmıştır" dedi ve daha sonra "Bu sorunun yollarda halka anlatılmasını" bildirdi. Öte yanda vezir İ b n C ü h e y r , gösteri yapıp olay çıkarıcıların güç kullanılmak suretiyle dağıtılması görüşünde idi, halife ise âdeti gereğince, sabır ve yumuşaklık yanlısı idi. Bu nedenle o, E b û İ s h a k e ş - Ş i r a z î 'yi *Bâbü'l-garebe*'ye⁷⁸ çağırdı. Halife tarafından ikna edilen E b û İ s h a k , evine döndü ve kalabalık yandaşları da dağıldı. Fakat öte yandan İ b n E b î M u s a ve yandaşları dağılmayarak camide oturup "Biz, bu kötü işlerin bertaraf edilmesine değin dağılmayacağız" dediler. Onların bu tutumu karşısında vezir İ b n C ü h e y r , çok kızdı ve S â d u ' d - d e v l e G e v h e r â y i n 'e haber gönderip "Bu fitnecileri tutuklat" dedi. Bunun üzerine G e v h e r â y i n , derhal harekete geçerek onlardan bazılarını tutuklatı. Olaya neden olanlar, camide sopayla dövüldüler, daha sonra da dışarı çıkarıldılar. Vezir İ b n C ü h e y r , olay çıkarılan camiın kapılarını kapattırdı ve kürsüleri de kaldırttı. Bunun üzerine toplananlar, derhal kaçtılar. Bu arada vezir, E b û İ s h a k 'ı tehdit etti; bu nedenle korkuya kapılan E b û İ s h a k , "*Horasan*'da bulunan sultan A l p A r s l a n 'a gitmek istediğini" bildirdi. Bunun üzerine vezir, onu evine gönderdi ve halife de onu teskin etti. Öte yandan İ b n E b î M u s a da evinde oturup hiç dışarı çıkmadı, olaylar böylece bastırılıp durumun normale dönmesi üzerine de medresedeki derslerini sürdürmeye başladı⁷⁹.

Bu kayıttan sonra metinde, *Horasan* yolunda 500 baş hayvanın (koyun ve binek hayvanı) öldürüldüğü ve buna sebep olan kimselerden birinin S â d u ' d - d e v l e G e v h e r â y i n tarafından yakalatılıp ayaklarından asturularak altında ateş yaktırıp öldürttüğü, kaydedilmiştir.

⁷⁸ *Hilafet Sarayı*'nın kapılarından birisi (Yakut, III, 783).

⁷⁹ Bütün bu olayları krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 58.

Bu kayıttan sonra da metinde, sultanın askerlerinin (eshâb) M ü s l i m b . K u - r e y ş 'ten *Enbâr*'ı aldıkları, çünkü sultanın, ondan nefret ettiği, ayrıca sultan, ondan *Harba kasabasını*⁸⁰ da alarak halifenin eşi A r s l a n H a t u n 'a verdiği, daha sonra sultanın, yine M ü s l i m 'e ait olan "*Hit*⁸¹, *Ânât*⁸², *Sinn*⁸³, *Bevazic*⁸⁴ ve *Musul*'a bağlı yerlere elkonulması, ancak onun elinde, sultan T u ğ r u l B e y döneminde babasına ait olan yerlerin bırakılması" hususunda buyruk niteliğinde ilgililere mektup yazdığı, belirtilmiştir (Şaban=Nisan/Mayıs)⁸⁵.

Bu kısa kayıttan sonra metinde, halife e l - K a i m 'in torunu emîr U d d e t ü d d i n 'in sultan A l p A r s l a n 'ın kızıyla evlenmesi hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Bu yılda (464=1071/72), emîr U d d e t ü d d i n 'in sultan A l p A r s l a n 'ın kızıyla evlenme akdi (nikah) *Nişabur*'da yapıldı. (Törende) Sultan, saltanat tahuna oturdu, veziri N i z a m ü l m ü l k ise onun önünde ayakta duruyordu, U d d e t ü d d i n 'in vekili durumunda bulunan A m î d ü d d e v l e (İ b n C ü h e y r 'in oğlu) ise kendisi için hazırlanmış olan gümüş bir kürsüye (koltuk) oturmuştu. Ayrıca *Selçuklu* devletine tâbi melikler, emîrler ve komşu devlet elçileri de protokol sırasına göre yerlerini almışlardı; N i z a m ü l m ü l k de sultanın vekili idi. Çok geçmeden sultan, kadı ve hukukçulara "*Şahit olunuz ki ben, Tuslu H a s a n (N i z a m ü l m ü l k)*"ı bu evlenme işinde bana vekil yaptım" dedi; A m î d ü d d e v l e ise "Bana bu hususu bildirdiler; ben, şimdi U d d e t ü d d i n adına, vekili olarak bu nikahı kabul ettiğimi ve U d d e t ü d d i n 'in de rıza gösterip bunu kabul ettiğini, huzurunuzda açıkça ifade ediyorum" dedi. Esasında sultanın bu arzu ve istekleri, halifeye ulaştırılınca halife, sultanın bu akrabalık ipini kendinin de nübüvvet ipiyle bağlamayı uygun görerek sultanın isteğini (şereflendirmeyi) uygun görmüştü. Daha sonra sultan, iki yanındaki tabaklarda bulunan dizi halindeki incileri oradakilere saçtı ve ayrıca kaftanındaki içinde mücevher dolu üç torbayı A m î d ü d d e v l e 'ye doğru attı ve "Daha önce saçtığım incilere el uzatıp almadığından dolayı bunlar senin hakkındır" dedi. Bunun üzerine A m î d ü d d e v l e , ayağa kalktı ve bu keseleri alıp kabul etti ve "Ben, bunları alıp kabul ettim, fakat bunları da bu saçıya katmak benim için daha neşeli ve iyi olur" dedi ve keseleri oradaki-lerin üzerine saçtı.

G a r s u n i ' m e , bu nikah törenini görgü tanığı durumunda bulunan A m î d ü d d e v l e 'nin sözlü ifadelerini eserine (*Uyûnû't-tevârih*) nakletmiştir. G a r s u n n i ' m e , yine törenle ilgili şu bilgileri onun ağızından nakletmektedir: A m î d ü d d e v l e demiştir ki: "Elim, N i z a m ü l m ü l k 'ün elinde olduğum halde, ayağa kalktık ve sultanın gözünden uzaklaşınca da N i z a m ü l m ü l k , başımı öptü ve sonra bana, 'Sen, eğer günün birinde utanacak duruma düşecek olursan işte bugün benden utanmalısın. Ey A m î d ü d d e v l e ben, senden, iyilik yapmanı ve sultana kızının (halifenin torunu ile) nikahı konusunda ilgi göstermeni istemedim mi? Bununla birlikte sen, bu isteğimi kabul ettin, fakat yapmadın. Esasında bu husus, aramızda kararlaştırılmıştı; o zaman sen bana, buna rağbet edip isteyen sensin demiştin' dedi. Bir süre sonra odasında yalnız bulunan sultan, beni katuna çağırınca N i z a m ü l m ü l k de benimle birlikte odaya girdi. Bir de baktık ki sultanın önünde,

⁸⁰ *Bağdat-Tekrit* arasında küçük bir belde (Yakut, II, 235).

⁸¹ *Fırat* üzerinde *Bağdat*'a bağlı bir belde (Yakut, IV, 997).

⁸² Bu yer adı hakkında bk. Yakut, III, s. 594.

⁸³ *Tekrit*'in üst tarafında *Dicle* kıyısında bir şehir (Yakut, III, 169).

⁸⁴ *Tekrit* yakınlarında bir belde (Yakut, I, 750).

⁸⁵ Bk. M.A. Köymen, *adıgeç*, s. 73.

âdet olduğu üzere, büyük kağıtların üstünde, içinde mücevher ve altın paraların (dinar) bulunduğu tabaklar duruyordu. Sultan, 'Bunları beraberinde alıp götür' dedi, ben de ona asla karşı gelemezdim. Sultanın katından çıkınca aldığım şeyleri kapının önünde duranlara dağıttım, hattâ yanımda bulunan değeri 1000 altın olan giysileri ve ayrıca 700 altını onlara saçı olarak saçtım".

Böylece bu muhteşem ve görkemli nikah töreni, G a r s u n n i ' m e 'nin eserinden en ayrıntılı biçimde aynen S ı b t tarafından nakledilmiş oldu⁸⁶.

Bu ilginç kayıtlardan sonra da metinde, *Türkmenlerin Suriye ve Filistin*'deki faaliyetleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Hareket halinde bulunan *Türkmenler (Türkmanu'n-Nâvekiyye)*, *Remle*'den çıkıp (*Fatmî* valisi) emîr İ b n ü ' l - M ü n z e v i ' l - K i t â m i 'nin yönetimindeki *Dımaşk*'a yönelip kuşattılar ve yörelerini tahrip ettiler. Bunun üzerine İ b n M ü n z e v , kuşatmayı kaldırıp çekilmeleri için 50 bin altın karşılığında onlarla barış yaptı, bunun 23 bin altınını peşin verdi, geri kalan miktarı da sonradan ödeyeceğini söyledi ve bunun garantisi olarak da kardeşini onlara rehin olarak verdi. Böylece yapılan anlaşma gereğince *Türkmenler*, kuşatmayı kaldırıp (*Fatmî* valisi) B e d r ü l c e m a l i 'nin yönetimindeki *Akkâ*'ya yönelip kuşatmaya başladılar. *Türkmenlerin* beyi (komutanı), K ı z l ı ⁸⁷ adında bir beydi. *Kilâboğulları* kabilesinden bir gurup ve *Karmatoğulları* emîrleri B e d r ü l c e m a l i 'ye karşı K ı z l ı ile işbirliği yapıp birleştiler. Fakat bu sırada K ı z l ı 'nın ölmesi üzerine *Türkmenler*, kendilerine yakın yörelerdeki *Arapları* yağma ettiler, geri kalanlar ise kaçıp kurtuldular. K ı z l ı 'nın yakını olan birisi (bey)⁸⁸, *Remle*'den *Akkâ*'ya gelip kuşatmayı sürdürdü, ayrıca *Sur* kenti ve yöreleri ile diğer bazı yerleri de tahrip etti. B e d r ü l c e m a l i ise bu kuşatma nedeniyle şehre yiyecek maddelerini ancak denizden getirtebiliyordu. *Türkmenler*, *Akkâ*'yı fethetmekten ümitlerini kesince buradan *Mısır* yönüne hareketle *Belbeys*'e⁸⁹ ulaştılar ve *Mısır*'a bağlı yöreleri yağmaya tâbi tuttular, fakat kendileri ve hayvanları için yiyecek maddeleri bulamayınca da buralardan ayrıldılar. Söylendiğine göre onlardan bir gurup, *Vâdi'l-kurâ*⁹⁰ ve *Timar*'a⁹¹ gitmiş, 17 kişisi de *Medine*'ye gidip Hz. P e y g a m b e r 'in kabrini ziyaret etmiştir⁹².

Türkmenler hakkında verilen ve ilgili kaynaklarda pek yer almayan bu kayıtlardan sonra yılın son olayını oluşturan *Âmid* (Eski *Diyarbakır*) emîri E b u ' l - H a s e n S a î d b . N a s r u d d e v l e 'nin ölümü ve cereyan eden olaylar hakkında metinde, şu bilgiler verilmiştir:

Âmid emîri S a î d b . N a s r u d d e v l e b . M e r v a n , bu yılda öldü. Vezir N i z a m ü l m ü l k , *Âmid*'den geçerken S a î d , onu karşıladı, fakat N i z a m ü l m ü l k , onu bağlatıp *Hettah*'a⁹³ gönderdi. S a î d 'in kardeşi N i z a m ü d d i n , vezir N i z a m ü l m ü l k 'e kardeşine karşı kendisine yardım etmesi (desteklemesi) için para vermişti.

⁸⁶ Bu hususta bk. Z. Kitapçı, adigeç. Esr., s. 110-13 (Çok ayrıntılı olarak); M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 150.

⁸⁷ Bu adın doğrusunun K u r l u olduğu ve kaynaklardaki çeşitli imlâları hakkında bk. A. Sevim, adigeç. Esr., s. 50, not nr. 72.

⁸⁸ Adı belirtilmeyen kimsenin *Suriye Fâtîhi* lâkabını alacak olan U v a k o ğ l u A t s ız B e y olduğu hakkında bk. A. Sevim, adigeç. Esr., s. 54, not nr. 82.

⁸⁹ *Suriye* yolu üzerinde *Fustat*'a 10 km. uzaklıkta bir şehir (Yakut, adigeç. Esr., I, 712).

⁹⁰ *Medine*'ye bağlı bir vadi (Yakut, IV, 878).

⁹¹ Burasının, *Yakut*'ta (I, 908) *Bahreyn*'e bağlı bir dağ olduğu belirtilmişse de *Türkmenlerin* bu kadar çok uzaklara gidebileceklerini pek sanmıyoruz.

⁹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Sevim, adigeç. Esr., s. 53-54.

⁹³ *Diyarbakır*'da *Silvan*'a yakın sağlam bir kale (Yakut, IV, 952).

Bunun üzerine Saîd, kardeşi Nizamüddin'e mektup yazıp güzel sözlerle onun kalbini hoş tuttu ve "Kendisine sadık kalacağı" hususunda ona ant içti. Bunun üzerine Nizamüddin, onu *Meyyafârikin* (*Silvan*)'e davet etti, ona iyi davranışlarda bulundu ve onu serbest bıraktı, fakat sonra buna pişman oldu. Her ikisi birlikte içki içtikten sonra uykuya daldılar. Çok geçmeden Saîd'in Ferruh adlı bir hâdimi, gece gelip ona, "Kardeşin Nizamüddin'e karşı sana bir imkan ortaya çıktı; o, şu anda sarhoş olarak uyumaktadır. Kalk, onu öldür ve memleket yönetimini eline al" dedi. Fakat Saîd, ona "Yuh sana, ben kardeşime gadr edip onu nasıl öldürürüm, bunu asla yapamam" dedi. Bir süre sonra uykudan uyanan Nizamüddin, kardeşi Saîd'le konuşmalar yaptı ve sonunda ona *Âmid*'i iktâ edip verdi. Fakat çok geçmeden Nizamüddin, *Âmid*'i ona verdiği için pişman oldu; bu nedenle de câriyeyi çağırıp ona "Kardeşini öldürmesini" söyledi⁹⁴. Daha sonra metinde, "Buna sonra değineceğiz" ifadesi kaydedilmiş, sonra da *Tarihu Meyyafârikin* ve *Âmid*'den⁹⁵ nakiller yapılmıştır. Bu nakiller şöyledir:

Sultan Alp Arslan, Bizans imparatoruyla (*Melikü'r-Rum*) savaşmak üzere, *Malazgirt*'e giderken *Diyarbakır*'a uğradı, kendisini (*Mervanlı* emîri) Ebû'l-Hâsen Saîd b. Mervan ve hâdimleri karşıladılar. Esasında Saîd, kardeşi (*Meyyafârikin*=*Silvan*) emîri Nizamüddin'den korkup çekinmekteydi. Sultan, *Meyyafârikin*'e ulaştınca Nizamüddin, ondan korkup çekindi. Vezir Nizamülmülk, Nizamüddin'in yanına saraya çıktığı zaman ona, kardeşi Saîd'le olan durumunu sordu. Bunun üzerine Nizamüddin, ona "Saîd, sultanın hizmetine girip ona tâbi olduğu için sultanın kalbinde ona yardım ve destek fikri yatmakta olduğunu" bildirdi ve vezire pek çok mücevher, para ve değerli armağanlar verdi. Bu arada Nizamüddin'in kardeşleri, kızları ve eşi, dışarı çıkıp Nizamülmülk'ün eteğine yapışıp ona "Biz, ancak Tanrı'ya ve sana tâbi olup sığınıyoruz" deyince Nizamülmülk, onlara "Tanrı'ya ant olsun ki, biz, onu, sizin yanınızdan emîr olarak çıkarıyor, fakat onu sultan (hâkim) olarak size geri getirip vereceğiz" dedi. Daha sonra Nizamüddin, Nizamülmülk'le birlikte saraydan ayrıлып sultanın katına çıktılar. Nizamüddin, sultana pek çok (göz doyuran) para ve mücevherler takdim etti. Bu arada Nizamülmülk, sultana "Nizamüddin'in ailesi, onlara gelişim sırasında, benim eteğime yapıştılar" deyince sultan, ona "Ben, onun kardeşi Saîd'in (hükümdar olması için) ant içtim" dedi. Bunun üzerine Nizamülmülk, sultana "Onu (bu sorunu) bana bırak" dedi. Daha sonra sultan, ava çıkınca Nizamülmülk de Saîd'e, yanına gelmesi için haber gönderdi. Saîd, yanına gelince Nizamülmülk, onun elini kolunu bağlatıp bir katra bindirterek *Hettâh*'a gönderip orada hapse attırdı. Bir süre sonra avdan dönen sultan, Nizamüddin'e saltanat hil'atleri verdi ve onu *Meyyafârikin*'e emîr atadı. Bu sırada vezir Nizamülmülk, ona "Senin ailene, seni (*Meyyafârikin*'e) sultan olarak geri göndereceğime söz vermiştim. Fakat bizim sultanımızdan (Alp Arslan) başka hiçbir kimse bize sultan olamaz, bu nedenle sen, ancak emîrlerin sultanı (*Sultanü'l-ümerâ*) olacaksın" dedi ve ona, bu lakabı verdi, böylece o, *Meyyafârikin* emîrlik makamına döndü; sultan da *Meyyafârikin*'den ayrıldı.

⁹⁴ Metnin bu bölümünde olaylar, çok genel ve karışık, bu nedenle de iyice anlaşılammaktadır. Bu eksiklik, biraz sonra *Tarihu Meyyafârikin* ve *Âmid*'ten yapılan nakillerle tamamlanmış, böylece de olaylar açıklık kazanmıştır.

⁹⁵ Ahmed b. Yusuf el-Ezrak (1116-1176/77)'ın *Tarihu Meyyafârikin* ve *Âmid* adlı eseri hakkında bk. A. Sevim, *Tarihu Meyyafârikin* ve *Âmid*'in Yayını Münasebetiyle=VI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1967, s. 172-196.

Öte yandan epeyce hapiste kalmış olan S a î d , kardeşi N i z a m ü d d i n 'e bir mektup yazıp "Kendisine acıyarak affetmesini" istedi; bunun üzerine N i z a m ü d d i n , onu hapisten çıkardı ve ona *Âmid*'in yönetimini verdi, fakat sonradan buna pişman oldu. Bu nedenle onu ortadan kaldırmak amacıyla güzel bir cariyeyi çağırıp ona bir mendil (veya yağlık) verdi ve "Kardeşimle birlikte olduğunuz zaman bu mendili ona at" dedi ve buna karşılık ona evlilik vaadinde bulundu, daha sonra da onu kardeşinin yanına *Âmid*'e gönderdi. S a î d ile sevişip ona yakın olan cariyeye, bir gece onunla birlikte olduğu zaman mendili çıkarıp onun erkeklik organını sıkıp kopardı. Bunun üzerine S a î d , yere düşüp öldü. Kardeşinin ölümü üzerine *Âmid*, N i z a m ü d d i n 'in yönetimine geçmiş ve böylece de ona, hâkimiyetinde hiçbir engel kalmamış, dolayısıyla kardeşleri ve amca çocukları emri altına girmiş oldu⁹⁶.

465 (1072/73) Yılı Olayları

Bu yılın ilk olayı, *Büyük Selçuklu Devleti*'ne tâbi olan *Musul* emîri M ü s l i m b . K u r e y ş 'le ilgili olup şöyledir:

M ü s l i m , Muharrem ayında (Eylül/Ekim 1072), kâtibi E b ü C â b i r b . S a k l a b ve hâcibi Ş e r v i n 'i boğarak öldürdü ve cesedlerini bir kuyuya attı. Çünkü M ü s l i m , onların, kendi aleyhine sultan A l p A r s l a n 'la mektuplaştıklarını, kendisini tutuklatıp yerine Ş e r v i n 'i geçireceklerini ve para toplayıp *Arapları Irak*'tan kovacaklarını tespit edip öğrenmişti. Söylendiğine göre onlar, "M ü s l i m 'in bilgisiz, ahmak, fesat fikirli, kötü tedbirli, kendi aşiret ve adamlarına iyi davranmayıp onları kendisinden uzaklaştıracağı" hususunu, sultana bir mektupla bildirmişler.

Bu kayıttan sonra metinde, sultan A l p A r s l a n 'ın ölümü hakkında şu bilgiler verilmiştir:

Bu yılda, sultan A l p A r s l a n öldürüldü ve yerine oğlu M e l i k ş a h , *Selçuklu* tahtuna geçirildi. Sultanın ölümü, Rebiülevvel ayında (Kasım/Aralık 1072) idi. 8 Receb Perşembe (20 Mart 1073 Çarşamba) günü de M e l i k ş a h 'ın "Kendi adına hutbe okutulması" hususundaki mektupları halifeye geldi, bunun üzerine onun adına camilerin minberlerinde hutbe ikame edildi. Bu kısa kayıttan sonra metinde, "M u h a m m e d b . D a v u d b . M i k â i l b . S e l ç u k " başlığı altında şu bilgiler verilmektedir:

A l p A r s l a n , onun lakabıdır⁹⁷. Hayatı hakkında bilgi verdiğimiz A l p A r s l a n 'ın şimdi ise öldürülmesinin nedenini açıklayacağız. Bu hususta biyografi yazarları şunları söylemişlerdir:

Rebiülevvel (Kasım/Aralık) ayında, A l p A r s l a n 'ın öldüğü haberi, etrafa yayıldı. Bunun üzerine *Bağdad*'ta *Hilâfet Sarayı*'nın *Harimi*'nde⁹⁸, "Bu haberi çıkaran kimsenin tehdit edilip korkutulacağı" ilân edildi, fakat sonradan bunun doğruluğu kesinleşti.

Semerkant, *Buhara* ve *Mâveraünnehr* hâkimi Ş e m s ü ' l - m ü l k T e k i n b . T a m g a ç , A l p A r s l a n 'ın kızkardeşiyle evlenmişti. Söylendiğine göre Ş e m s ü ' l -

⁹⁶ Krş. M.A. Köymen, adigeç. Esr., s. 72.

⁹⁷ Metnin bu ifadesi yanlıştır. Esasında A l p A r s l a n , sultanın Türkçe adı, M u h a m m e d ise onun *Arapça*, yani *Müslüman* adıdır. Bu hususu, İ b n ü ' l - A d i m [*Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb* (Çeviri, notlar ve açıklamalar, A. Sevim, Ankara 1989. TTK yay.), s. 10], çok güzel bir şekilde açıklamıştır.

⁹⁸ Etrafı surlarla çevrili özel bir yer (Bk. Yakut, II, 255).

m ü l k T e k i n , kardeşini ülkeye hâkim olması hususunda kıskırtması nedeniyle eşini öldürmüş, daha sonra da sultan A l p A r s l a n , Ş e m s ü ' l - m ü l k 'ün kızkardeşiyle evlenmişti. Bu arada A y a z ve M e l i k ş a h (sultanın oğulları), Ş e m s ü ' l - m ü l k 'le savaşmak için *Amuderya (Ceyhun)*'yı geçtilerse de Ş e m s ü ' l - m ü l k , onları yenilgiye uğrattı mallarını yağmaladı. Yağmalanan şeyler arasında altın işlemeli bir leğen de vardı. A y a z ve M e l i k ş a h , *Ceyhun*'u geçip *Horasan*'a döndükleri zaman Ş e m s ü ' l - m ü l k , eşi olan sultanın kızkardeşine, "Onları *Ceyhun*'u geçmeleri için sen kıskırttın" dedi. Söylendiğine göre o, eşini tekmelemiş, bu nedenle de o ölmüştü. Bunu haber alan sultan A l p A r s l a n , ona karşı harekete geçti. Bunun üzerine Ş e m s ü ' l - m ü l k , sultana haber gönderip "Kızkardeşini öldürmediği" hususunda ona ant içti ve hattâ kendi kızkardeşini sultana yollayıp onunla evlendirdi. Sultan, *Bizans* imparatorunu yenilgiye uğrattıktan sonra Ş e m s ü ' l - m ü l k 'ün kızkardeşiyle gerdeğe girmiş ve onu sonderecede çok sevmişti. Sultan, eşi geline ait çehizler arasında M e l i k ş a h 'tan yağma edilen altın leğeni gördü ve kendi kendine "Ş e m s ü ' l - m ü l k bu leğeni bana, benim yüreğimi hoplatmak (bir tür tehdit) ve oğlumun yenilgisini bana hatırlatmak için gönderdi" dedi; daha sonra da ona karşı harekete geçmek amacıyla büyük bir ordu toplayıp hazırladı. Söylendiğine göre sultan, 200 bin atlı ve yayadan oluşan büyük bir orduyla harekete geçip *Ceyhun* üzerine kayıklardan oluşturduğu büyük bir köprüden 24 günde geçti (Safer=Ekim/Kasım 1072). Bu sırada sultanın ordusuna mensup askerler, kadınlara birtakım tecavüzlerde bulundu ve öncü kuvvetleri de *Buhara* yörelerini yağmaladılar. Daha sonra sultanın öncü birlikleri, içinde, Y u s u f adlı bir *Hârezmlinin* bulunduğu *Birun* adlı bir kaleye gelip kuşatmaya başladılar. Bir süre geçtikten sonra askerler, Y u s u f 'u kaleden indirip iki *Türk* askerinin (gulam) kolları arasında sultana getirdiler. Sultan, onu görünce yaptığı kötülükler nedeniyle ona sövüp saydı ve kötü davranışlarda bulundu; daha sonra da "Çadırının kapısının önüne dört kazık çakılıp onun bağlanmasını (el ve ayakları)" emretti. Öldürüleceğini hisseden Y u s u f , sultana "Ey kötü adam! benim gibi birisi, böyle bir ölüm şekliyle mi öldürülür?" dedi. Onun bu sözlerine sonderecede sinirlenen sultan, ok ve yayını aldı ve onu tutan iki askere "Onu çözüp bırakın" dedi ve okunu ona fırlattı, fakat ok, Y u s u f 'a isabet etmedi. Halbuki şimdiye dek sultanın attığı hiçbir ok hedefine ulaşmada isabetsiz olmamıştı. Bu arada Y u s u f , süratle sultanın üzerine yürüyüp dizliğinde bulunan bir bıçakla sultana vurdu. Esasında onun saldırısı sırasında S â d u ' d - d e v l e G e v h e r â y i n , ona engel olmaya çalıştı ise de Y u s u f , ısrarla sultana saldırarak ona birkaç bıçak darbesi indirip birkaç yerinden ağır bir şekilde yaralandı. Bunun üzerine sultan, başka bir çadıra götürüldü. Bu arada *Ermeni* bir ferraş (temizlikçi ya da döşemeci), elindeki nacakla Y u s u f 'un başına vurup onu parçalayarak öldürdü. Sultan, "Y u s u f 'un kalbinin ve ödünün çıkarılıp getirilmesini" buyurdu ve onlar da hemen getirildi, her ikisi de sonderecede iri idi. Daha sonra yaraları sarılan sultan, *Ceyhun*'a döndü ve 10 Rebülevvel 465 (24 Kasım 1072) Cumartesi günü arada öldü⁹⁹. Sultan, ölmeden önce ordu mensuplarına şu vasiyette bulundu:

⁹⁹ Başta S ı b t olmak üzere birçok *İslâm* kaynaklarında, sultan A l p A r s l a n 'ın ölümü, metinde verildiği gibi kaydedilmiştir. Bu ölüm olayı, bizce, biraz gerçeğe uymamaktadır. Zira birçok büyük *Selçuklu* komutan ve devlet adamlarının sultanla birlikte buldukları bir yerde Y u s u f 'un sultana öyle saldırıp bıçakla yaralaması, kolay olmasa gerekir. Buna karşılık U r f a l ı M a t e o s 'ta [*Vekayinâme* (952-1136), Ankara 1962 (TTK. Yay.), s. 145], bu olay şöyle anlatılıyor: *Selçuklu* kuvvetlerinin kuşatması karşısında dayanamayan Y u s u f , bir gün önce, akşam, eşi ve çocuklarıyla yeyip içtikten sonra sultanın eline düşüp köle durumuna düşmemeleri için onları boğazlarını keserek öldürdü, ertesi gün de ailesini öldürdüğü iki keskin bıçağı yanına alıp sultanın katına saygı göstermek amacıyla çıkmak istedi, sultan da buna izin verdi. Y u s u f , tam sultana tazim için yaklaştığı (belki elini öpmek için) sırada çizmesinin içinde saklamış olduğu iki bıçağı çekip vahşi bir hayvan gibi sultana saldırıp onu üç yerinden yaralandı. Derhal harekete geçen sultanın adamları onu olduğu yerde derhal öldürdüler.

- 1- Oğlu M e l i k ş a h ve N i z a m ü l m ü l k 'e itaat etmeleri,
- 2- Oğlu A y a z 'a, babası D a v u d Ç a ğ r ı B e y 'e ait olan yerler ile 500 bin altın verilmesi,
- 3- Kardeşi K a v u r t B e y 'e Fars, Şiraz ve bunlara bağlı olan yerler ile belli bir miktar para verilmesi ve eşi S e f e r i y y e H a t u n ile evlenmesi,
- 4 Cibal ve Fırat toprakları ile vaktiyle sultan T u ğ r u l B e y 'in elinde bulunan bütün yerlerin kale ve içindekilerle birlikte oğlu M e l i k ş a h 'a verilmesi,
- 5- Bu vasiyetin aynen yerine getirilmesi, buna karşı çıkacak olanların derhal öldürülmesi.

Bu kayıtlardan sonra metinde, sultan A l p A r s l a n 'ın şehit edilmesi hususunda İ b n ü ' l - K a l â n i s î 'den yapılan şu nakiller yer almaktadır:

İ b n ü ' l - K a l â n i s î diyor ki:

Bu yılda, sultanın *Ceyhun* ırmağı yöresinde, mutasavvif zâhid elbisesi giymiş bir bâtininin giriştiği süikast sonucunda şehit edildiği haberi geldi¹⁰⁰.

S ı b t , bu kaydı şöyle değerlendiriyor:

Esasında İ b n ü ' l - K a l â n i s î 'nin bu zikri doğru değildir, bu husustaki ünlü ve doğru haber, bizim zikrettiğimiz gibidir. Sultanın ölümü, *Ceyhun* ırmağı geçilinceye dek üç gün gizlendi. Daha sonra M e l i k ş a h , üzerinde, halifenin A m î d ü d d e v l e b . C ü h e y r ile *İsfahan*'a gönderdiği hil'at olduğu halde, *Selçuklu* tahtına oturdu. Bu arada vezir N i z a m ü l m ü l k , yanında emirler olduğu halde, M e l i k ş a h 'a "Ey sultan konuş" diye hitap etti. Bunun üzerine M e l i k ş a h , "Sizin en büyüğünüz babam, ortancanız kardeşim ve en küçüğünüz ise çocuğumdur" dedi ve sonra da onlara iyi ve güzel vaadlerde bulundu, onlar da ona dualar edip itaatte bulundular. Bunun üzerine M e l i k ş a h , N i z a m ü l m ü l k 'ün fikir ve tavsiyesiyle 700 bin altın dağıttı, sonra da hep birlikte *Merv*'e gidip, A l p A r s l a n 'ın cesedini, babası Ç a ğ r ı B e y 'in mezarının yanına defnettiler. A l p A r s l a n 'ın oğlu A y a z , onlara kaulmayıp *Belh*'e giderek orada ikamete başladı. N i z a m ü l m ü l k , sultanın ölümüyle ilgili olarak şunları söyledi: "Biz, *Ceyhun* ırmağını geçtiğimiz zaman sultan, rüyasında 'Sanki bir insanın, böğrünü bir bıçakla yaraladığını' görmüş. Sabah olunca sultan, üzüntü ile yatağından kalktı. Ertesi gün de kendinin yaralanması olayı cereyan etti". S â d u ' d - d e v l e G e v h e r â y i n de şunları söyledi:

Sultan hayatından ümidini kesince bana şunları söylemişti: 'Ben, ne zaman bir yere, ya da bir düşmana karşı harekât amacıyla yönelmişsem sadece Ulu T a n r ı 'dan yardım isterdim, ancak onun yardım ve desteğiyle güç ve kuvvet kazandım; fakat bu kez, durum tamamen değişik oldu. Amacımı gerçekleştirmek için asker toplamakla meşgul oldum ve topladığım askerlerimin çokluğu, kendi nefsiye güç ve kuvvet kazandırdı, bu nedenle de hiçbir kimsenin bana karşı durabileceğini düşünmüyordum. Önceki gün, atlanıp bir tepeye çıkarak askerlerimin azameti nedeniyle yeryüzünün ayağımın altında titremekte olduğunu sanki hisseder gibiydim, bu nedenle de kendi kendime 'Dünyada benim gibi bir sultan yoktur ve benim için çevremde toplanan bu kalabalık ordu, şimdiye dek hiç kimse için toplanmamıştır, İ b n

Bizce sultanın böylece yaralanıp ölmesi, gerçeğe daha yakın görünmektedir. Bu hususta ayrıca bk. O. Turan, adıgeç. esr. s. 136.

¹⁰⁰ İ b n ü ' l - K a l â n i s î , *Zeylû Tarihi Dimaşk* (Yay. H.F. Amedroz, Leyden 1908), s. 106. S ı b t , bu eserdeki kısa metni, aynen nakletmiştir.

T a m g a ç 'ı tutsak alıp onun memleketine ve bütün *Mâveraünnehr'e* hâkim olacağımı tahayyül ettim. Fakat bu düşünce ve tahayyülüme bir cevap olarak başıma böylesi bir şeyin geleceği, hiç aklıma bile gelmemişti”.

Bu kayıttan sonra metinde, G a r s u n n i ' m e 'den naklen sultan A l p A r s l a n 'ın ölümüne neden olan şöyle bir olay, kaydedilmiştir:

İ b n ü ' s - S â b i ' demiştir ki:

Sultan A l p A r s l a n 'ın, *Ceyhun* ırmağını geçtiğini ve *Selçuklu* ordusunun öncülerinin ilerleyip bu yörelerdeki toprakları tahrip ederek mal ve paraları yağma ettiğini ve kadınlara tecavüzde bulduklarını haber alan *Buhara* halkı, *Semerkant'a* kaçtı. Bu arada şehirdeki salih, zâhid, bilgin, vâizler ve kalabalık bir halk topluluğu, şehir camiiinde toplanarak günlerce oruç tutup namaz kıldılar. Bunlar arasında akşam iftarını açmayanlar da vardı. Bütün bu insanlar, yalvarı ve yakarıda bulunarak U l u T a n r ı 'ya sultanı şikâyet ile ona beddua ettiler ve “Onu kendilerinden uzaklaştırmasını” istediler. İşte böylece T a n r ı buyruğuyla olanlar oldu.

G a r s u n n i ' m e 'nin bu kısa kaydının naklinden sonra S ı b t , sultan A l p A r s l a n hakkında şu bilgileri vermektedir:

Sultan A l p A r s l a n 'ın bütün hükümdarlık süresi (Meliklik dönemi dahil) 18 yıl olup bu sürenin 11 yılı (8 yıl 7 ay olmalı), amcası yani sultan T u ğ r u l B e y 'in ölümünden sonra idi. Sultan, hiç *Bağdad'a* gelmemişti. Vezir F a h r u d d e v l e b . C ü h e y r , *Sahn-ı Selâm'da* 8 Cumadelülâ (20 Ocak 1073 Pazar günü)'da, sultanın ölümü dolayısıyla taziyetleri kabul etti; üçüncü Salı günü de halifenin bir tevkii yayınlandı. Bu tevkide, “Sultan A l p A r s l a n 'ın ölümü dolayısıyla üzüntü beyan ediliyor, onun U l u T a n r ı yolundaki cihadı, *Müslümanların* işlerini yürütme hususundaki çabaları, *Bizans'ı* yenmesi, yolları güvence altına alması, orduyu düzenleyip zapturabt altına alması ve yaptığı diğer işler, ayrı ayrı belirtilip kendisine teşekkür ediliyor”. Sultanın ölümü nedeniyle *Bağdad'*taki çarşılar kapatıldı. Halifenin eşi (A r s l a n H a t u n) *Hilafet Sarayı'nda* yas amacıyla oturdu ve cariyelerin saçlarını yoldu; kendi saçını da yolmak istediye de halife, kendisine engel oldu; bununla birlikte H a t u n , toprak üzerine oturdu, fakat 7 gün sonra halife, onu bu yas konumundan kaldırdı¹⁰¹.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Yükseliş Dönemi'nin büyük hükümdarı olan sultan A l p A r s l a n , devleti, gerek askerî ve gerekse ekonomik bakımlardan sonderecede sağlam temeller üzerine oturtmuş ve özellikle kazandığı büyük *Malazgirt Zaferi* ile *Anadolu* kapılarını *Türk* fetih ve yerleşmesine açmış, dolayısıyla bu ülkenin *Türkleşmesini* ve bir *Türk Yurdu* konumuna gelmesini sağlamıştır. Onun bütün askerî, siyasî, ekonomik ve çeşitli *Türk* töre ve karakterlerinin açığı çıkarılmasında, G a r s u n n i ' m e M u h a m m e d e s - S â b i 'in bugün elimizde bulunmayan *Uyûnü't-tevârih* adlı eserinden geniş nakiller yapan S ı b t İ b n ü ' l - C e v z i 'nin büyük bir payı vardır. Biz bu makalemizde, *Büyük Selçuklu Devleti'nin* sultan A l p A r s l a n dönemine ait sözkonusu nakilleri, zaman zaman ilgili kaynaklar, fakat özellikle bugüne değin yapılan araştırmaları gözönüne alarak ortaya koymuş bulunuyoruz. Böylece biz, özellikle *Arapça* bilmeyen *Selçuklu* tarihinin *Türk* araştırmacılarına büyük bir kolaylık ve çalışma olanağı sağlamış olduğumuza inanıyoruz¹⁰².

¹⁰¹ Sultan A l p A r s l a n 'ın ölümü ve kişiliği hakkında bk. O. Turan, adigeç. Esr., s. 136-140; A. Sevim-E. Merçil, adigeç. Esr., s. 73-75.

¹⁰² Bundan sonraki çalışmamızda, S ı b t 'in eserindeki sultan M e l i k ş a h dönemiyle ilgili kayıtlar ele alınıp yayınlanacaktır.

